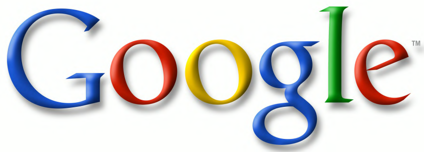
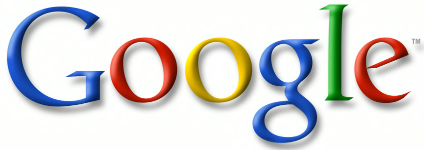
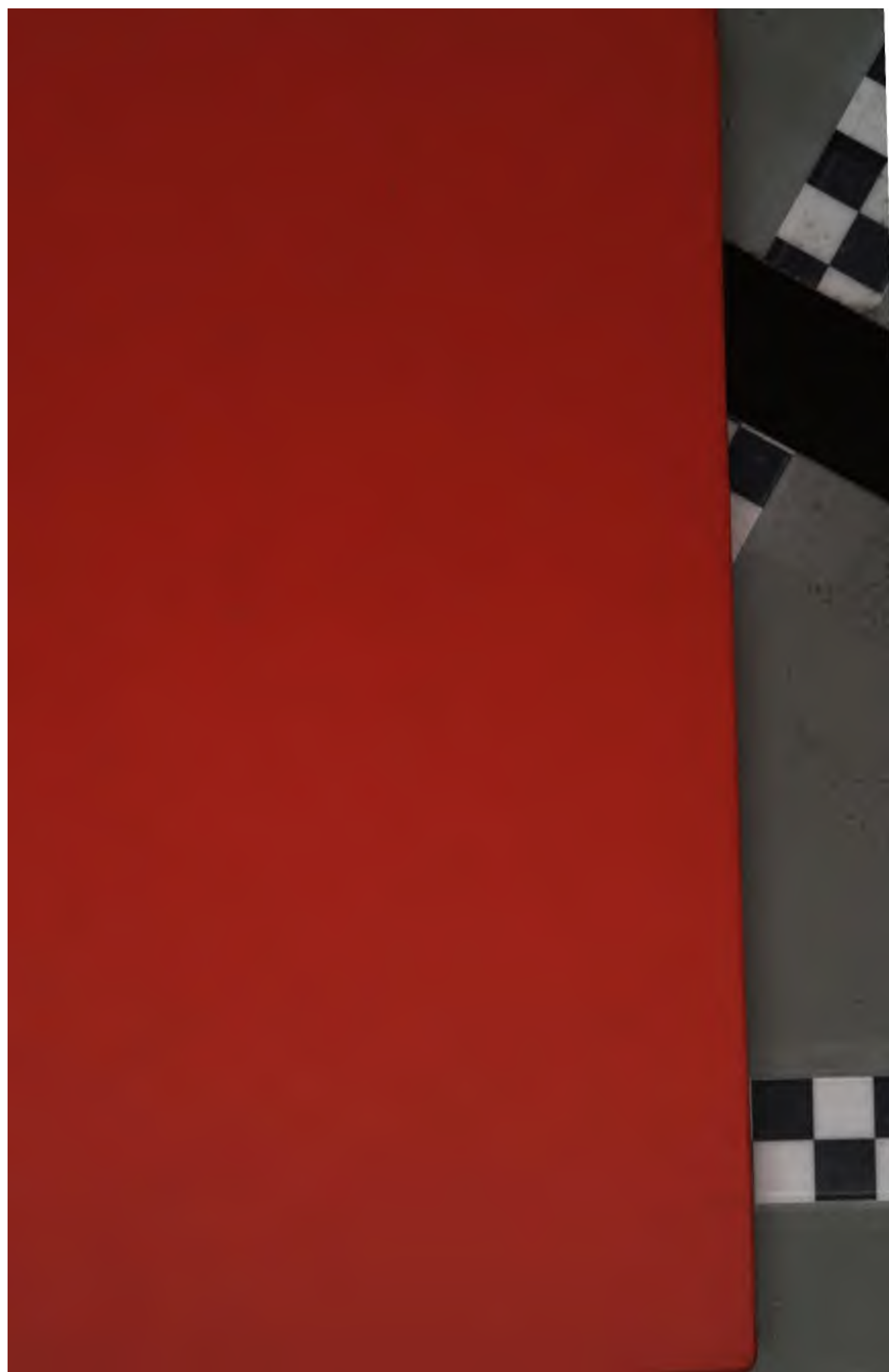

Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VII. 1.

SAMMANSATTA ORD

I NUTIDA SVENSKAN

UNDERSÖKTA MED I HÄNSYN TILL BILDNING AV FÖRLEDEN

FREDR. TAMM

UPPSALA

Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Upsala. VII. 1.

SAMMANSATTA ORD

I NUTIDA SVENSKAN

UNDERSÖKTA MED HÄNSYN TILL BILDNING
AV FÖRLEDER

AV

FREDR. TAMM

UPPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VII. 1.

SAMMANSATTA ORD

I NUTIDA SVENSKAN

UNDERSÖKTA MED HÄNSYN TILL BILDNING
AV FÖRLEDER

AV

FREDR. TAMM

UPPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

FÖRRA DELEN

(KAP. I—X).

Om Substantiv såsom förleder i sammansättning.

Första Kapitlet.

För Substantiv av skilda huvudformer gällande generella kompositionsregler ock därmed sammanhängande förhållanden.

I Regeln:

Av substantiv som i självständig användning hava pluralform (i den betydelse som är i fråga) bildas förleder i sammansättning regelmässigt lika som förleder bildas (eller skulle bildas) av samma substantivs singularformer (brukliga eller konstruerbara efter analogi).

Till belysande härav meddelas några efter olika pluraländelser ordnade exempel på sammansatta ord, hvilkas förleder hänföra sig till subst. i pluralis, resp. till enbart såsom pluraler bildade substantiv.

Till pluraler på **-ar**:

Geting-bo, glunt-afton (i tidn.), *hatt-partiet, pänning-påse; dår-hus, fång-vård, gubb-hus, pinn-harv, tank-full;*

tåre-flod; skeppsgosse-brigg, snapphane-kriget; stadge-paragraf;

föräldra-hem, ynglinga-förening, lärjunga-skara;

främlings-byrå, goddags-pilt, julklapps-utdelning; jordgubbs-land, andungs-jakt.

Till pluraler på **-er** el. **-r**:

Art-rik, form-fattig, kläd-hängare (andra former till *kläder* se nedan), *sort-räkning; kalsong-knapp, kamrat-möte, subskribent-*

förteckning, sportel-avlöning, inkunabel-bibliotek; sko-handel; bräd-last;

till plur. med *i*-omljud: *and-jakt, bok-handel, fot-vandrare, hand-fat, rot-mos;*

kläde-bonad; utan *i*-omljud: *bonde-plågare* (dialektalt: *sportle-inkomst,* G. H. T. 5 jan. 1900);

en hel mängd till subst. på **-ier**, de flästa knappast brukade annat än i plur.: *ferie-läsning, infusorie-art, inventarie-förteckning, studie-tid, subsidie-guld, tullfalsarie-mål;* ish. på **-alier**: *backanalie-firande, fatalie-tid, kemikalie-fabrikant, mineralie-kabinett, musikalie-bibliotek, naturalie-kabinett, repressalie-hot, saturnalie-upptåg, viktualie-handel;*

gästa-bud, synda-register, örta-gård, basuna-ljud; till plur. med *i*-omljud: *fota-pall, handa-slöjd, -värkan;*

raritets-vurm, seniors-kollegium, grönsaks-handlare, utskylds-belopp;

klädes-borste, -persedel, -plagg (därjämte dels i samma sammans. hvardagl. *kläs-*, dels i olika sammans. *kläd-, kläde-*, se ovan) samt *sedes-lös* (jfr *sede-betyg, sede-* o. arkaist. *sedo-lag*).

Till pluraler på **-or**:

An-träd, bet-odling, blån-tott, byx-tyg, fackel-tåg, flick-pension, kopp-epidemi, möss-riksdag, pärl-band, run-alfabet, sid-tal, siffer-granskare, skorp-korg, skul-ämbar, sop-hög, såd-bröd, vis-bok, älv-dans, änk-hus; äldre, ställvis ännu brukad form: *org-trampare, -värk* (till det nu föråldrade *orgor*);

lilje-bukett, nunne-kloster, sköterske-hem;

ego-delning, människo-vän;

varu-lager, trävaru-export;

firma-register, villa-koloni;

bondböns-land, hvitbets-odling, smittkopps-epidemi, stålkuls-fabrik (i tidn.), *vinranks-klädda bärg, blåsipps-bukett, inälvs-maskar.*

Till pluraler på **-n**:

Sinne-värld, bi-avel;

sinnes-rubbad, ämnes-omsättning, varumärkes-register;

mellanriks-lag, frimärks-album.

Undantag.

1) Partiella undantag: former med det för plur. egendomliga *i*-omljudet, annars lika med singularer:

Brödra-folk, -församling, -kärlek o. s. v.

Böt-fälla, eljest *bötes-* i sammans. till *böter,* ss. *bötes-belopp, -medel,* den senare formen historiskt hörande till ä. nsv. *böte* n. »böter» (t. ex. i Lex. Linc. 1640).

2) Undantag med pluraländelser i förlederna (utom kardinaltals-sammans.).

a) Av subst. som i självständig användning i ifrågavarande betydelse alltid hafva pluralform:

Nipper-bod.

Sammansatta former av *kläder* i hvardagsspråk ibland med *-er* o. tillfogat *-s: manskläders-affär, sängkläders-fjädrar* (i tidn.), *damkläders-börs* (i London, se Sv. D. 16 maj 1900).

b) Av subst. som även brukas i sing, med lika betydelse:

Bilder-bok, -galleri o. s. v.

Ständer-församling, -deputation (i tidn.).

Ögon- i alla sammans., men ursprungl. väl med plural betydelse.

Öron- i en del sammans.

Godemäns-val o. *sysslomäns-val* (i tidn.).

Latinsk plur.: *Skripta-rättelser* (i tidn.).

3) Med kardinaltal ss. attribut förenade subst. i plur. på *-ar, -er* el. *-or.*

Av sådana bildas förleder i sammans. med vacklan mellan två bildningsprinciper: a) efter det gamla ock annars vanliga sättet utan hänsyn till numerus, b) efter nyare allt mera vanligt sätt med pluraländelserna kvarstående samt oftast med tilllägg av *s,* m. a. o. med former lika med genitiver i plur.

Exempel av plur. på **ar**:

Tvåvånings-hus; fjortondagars- ock *fjortondags-avlöning* (omväxlande i en artikel i G. H. T. 15 nov. 1899); *8-dagars-revy* (rubrik i G. H. T.), *åttatimmars-dag;* sällsynt fall utan *s: trekroppar-problemet* (astronomisk term).

Av plur. på **-er**:

Fämakts-drama, treakts-operett, säxspalts-format, trestats-förbund; 2-millioners-anslag, tiomillioners-lån, 100-millioners-budget (i tidn.); sällan utan *s*: *30-millioner-krigslånet* (Sv. D. 16 mars 1900).

Av plur. på **-or**:

Fämkanns-krus; tiokrone- el. *tiokron(s)-sedel; tusenkronors-revärs, 500-kronors-strecket,* i annan bet. *trekronors-sköldar* (i tidn.); *säxveckors-kurs.*

II Regeln:

Av substantiv som hava bestämd artikel i självständig användning (med motsvarande bet.) bildas förleder i sammansättning utan artikeln.

Några exempel på sammansatta ord, hvilkas förleder hänföra sig till subst. med bestämd artikel:

Bibel-text; Iliad-översättning, antik-kännare, kontinent-routen; vetenskapsakademi-jubileet (i tidn.); *gulafeber-baciller, andrakammar-majoriteten;*

världs-fred, doms-basun, himmels-färd, ekvators-plan(et); medeltids-byggnad, gårdags-tidningen, landsbygds-befolkningen, landsorts-prässen, riksbanks-huset, sydpols-färd, fastlags-ris (av *fastlagen,* där *-en* icke från början var, men tidigt uppfattades som artikeln); *fämterads-publiken, högsta-domstols-utslag;*

dome-dag, jorde-livet;

kunga-porträtt (om porträtt av Oskar II).

Med neutral artikel:

Folk-omröstning, hus-värden, sekelslutet;

slotts-backen, riks-bekant, 1700-tals-literatur, stortingspresident, blåbands-möte, rödakors-avdelningen (i tidn.), *Godahopps-udden.*

Med plural artikel:

Alp-flora, glunt-melodi, argonaut-tåget, hugenott-krigen.

Undantag.

Bland appellativa subst. finnes ett som i en sammans. har artikeln kvar, nämligen: *hälften-bruk.*

Annars finnes ett särskilt slags hithörande subst., där undantag icke så sällan förekomma. Då de även annars äro egendomliga ock delvis svårhanterliga såsom förleder i sammansättning, må här en särskild behandling egnas åt dem. Dessa subst. äro:

Geografiska ock lokala namn med bestämd artikel.

Dessa kunna lämpligen delas i tvänne huvudgrupper: A) med artikelform *-en, -n* eller *-et, -t;* B) med plural form på *-na, -ne.*

A. **Namn på -en, -n** (artikel i sing. eller neutr. plur.) eller **-et, -t.**

För dessa kunna uppställas följande regler.

1) Nordiska namn bilda vanligen förledsformer utan artikeln, i övrigt efter reglerna för de artikellösa formerna, betraktade som appellativa subst. Särskilda fall:

a) Tvåstaviga namn på **-en, -et**, artikulerade former till brukliga enstaviga appellativa subst. på konsonant, bilda sammansättningar, i den mån sådana förekomma (hvilket är tämligen ovanligt), lika med dessa subst. i egenskap av appellativa. T. ex.

Hed-, Krok-, Vik-borna (= de som bo på ställen med namn *Heden, Kroken, Viken*); *Fluster-promenaden* (vid *Flustret* invid Upsala); *Hat-torparn* (innehavaren av torpet *Hatet* under Skokloster); *Näs-folket* (i gården *Näset*).

Anm. För namn som höra till i riksspråket obrukliga subst. ss. *Edet, Noret* o. dyl., torde knappast allmänna regler kunna uppställas; dithörande sammansättningar förekomma väl oftast blott i orternas närmaste grannskap såsom egentl. dialektala bildningar.

b) Tvåstaviga namn på **-en, -et**, artikulerade former till tvåstaviga subst. på **-e**, bilda sammansättningar (i icke-dialektalt språk) på *-e* utan artikeln; t. ex.:

Backe-, Holme-, Kulle-borna = de som bo på ställen som heta *Backen, Holmen, Kullen* (däremot *Kulla-* till det skånska *Kullen,* från Skåne-dial.).

Bleke-backen (vid det forna *Bleket* intill Upsala).
Gärde-bor (på ställe med namn *Gärdet*).

c) Namn på **-en**, **-et** med form av sammansättningar eller med ändelsen **-ing-** i stamslutet bilda i regeln sammansättningar med utelämnat *-en*, *-et* ock med ett *s* fogat till återstoden av namnformen; t. ex.:

Sammans. på **-en**: *Älvsnabbs-hamnen, Saltsjöbads-järnvägen, Tiveds-bygden, Sörbygds-målet, Kolmårds-marmor, Roslags-bonde, Bärgslags-bo, Oviks-fjällen, Svartbäcks-gatan, Lappmarks-gränsen, Fryksdals-målet, Romsdals-kusten;* till subst. på *-e: Luthags-bo* (i Upsala), *Smedjebacks-resa, Långholms-varvet, Riddarholms-kyrkan.*

Anm. Hit hör för nutida svenskan det egentl. med nederländsk pluraländelse *-en* bildade *Spetsbergen*, sammans. *Spetsbergs-expedition* o. s. v.

Sammans. på **-et**: *Lilla-Eds-bo, Eldslands-expedition, Islands-bron* (i Upsala), *Masthuggs-bärgen, de försvunna Malmbärgs-handlingarna* (Sv. D. 23 mars 1899), *Hötorgs-hallen, Stora-Sjöfalls-expeditionen, Harsprångs-hyddan, -affären, Ishavs-fauna, Medelhavskust;* till subst. på *-e: Stadsdiks-gatan* (vid det forna *Stadsdiket* i Upsala).

Namn på **-ingen**: en mängd namn på smärre sjöar, ss. *Fysings-stränderna, Trehörnings-trakten;* namn på öar, t. ex. *Essings-sunden* (i Mälaren vid Stockholm), *Hisings-bonde;* andra namn, t. ex. *Billings-jakt, Fjärdings-bo* (i Upsala).

d) Sjönamn o. dyl. på **-ern** o. **-aren**, **-arn** bilda sammans. normalt i former på *-er-*, resp. *-ar-* o. (i mera officiell prosa) *-are-;* former med tillfogat *s* förekomma hos de förra undantagsvis, hos några av de senare såsom förleder i gamla namn; t. ex.:

Väner-båt, -färd, Vätter-hägring; på Väners-isen (i tidn.), *Väners-borg, Väners-näs; Mälar-dalen, -torget, Mälar-gående båtar* (Sv. D. 30 april 1900); *Hjälmar(e)-kräftor, Temnar-ån; Mälare-provinserna; Gullmars-fjorden, Hjelmars-berg, Ljusnars-berg.*

e) Namn på **-n** av enstaviga subst. på vokal (enkla el. sammansatta former) bilda sammans. i former med utelämnat *-n* utan vidare; t. ex.:

Järnbro-gatan, Nybro-hamnen, Ringsjö-trakten, Storsjö-odjuret, Östersjö-hamn, Emmå-dalen, Björkö-fynden.

f) Tvåstaviga namn på -an med artikel *-n* bilda sammans., åtm. sådana av nyare uppkomst, med utelämnad artikel i former på *-a;* t. ex.:

Hjässa-krönet (på Ombärg), *Värta-banan, -hamnen, Åtra-lax* (jfr ortnamn ss. *Nissafors, Viskafors, Tidaholm,* ställen vid *Nissan, Viskan, Tidan*).

g) Namn på -an med form av sammansättningar till tvåstaviga subst. på -a bilda sammans. i artikellösa former, för övrigt på flera vis såsom sammansatta subst. på *-a;* t. ex.:

Med *-s* fogat till stamformen: sammans. med gatunamn (i Stockholm), ss. *Götgats-, Hamngats-, Riddargats-backen, Drottninggats-hörnet, Nygats-tvärgränd.*

Med ändelselös form: *Åreskut-fjället.*

Med former på *-e: Saltkälle-fjorden, Trollhätte-fallen.*

2) Vissa nordiska namn hava en del i nyaste tid bildade sammansättningar med kvarstående artikel, utan eller med *-s;* t. ex.:

a) I oförändrade former:

Boden-frågan, -fästningen m. fl.; *Fryken-bygden, -sidan* (Ord och Bild 1900, s. 186, 189) m. fl. dyl. sammans. av tvåstaviga sjönamn på *-en; Glommen-linjen; Lofoten-fiske; Ofoten-banan* (dock *Ofotsbanebygget* jämte *Ofotenbanbygget* i Sv. D. 6 dec. 1899) o. *Ofoten-fjorden* (Ord och Bild 1899 s. 641); *Göteborgs Saltsjöbaden-fråga* (Sv. D. 10 mars 1899).

Henån-trakten (G. H. T. 4 juli 1899).

Vättern-staden (Sv. D. 29 mars 1899).

b) Med *-s* efter artikeln:

Notvikens-bråket (G. H. T. 29 sept. 1899; jfr det annars vanliga *Notviks-affären*).

Vikens-trakten (i tidn. från Skåne).

Siljans-båt o. *Mora-Siljans-banan* (jfr namnet *Siljansnäs*).

Venjans-målet (i Dalarna).

3) Namn av icke-nordisk stam.

a) Namn med artikelform **-en** få i sammans. artikellös form, i regeln utan vidare förändring; t. ex.:

Nil-deltat, -översvämning o. s. v.
Vatikan-biblioteket, -handskrift.
Atlant-kust, levant-folk, orient-politik.

Ett undantagsfall, dock utan artikel, är: *Atlanter-ångare* (vanligt i tidn. jämte *atlant-ångare*), *atlanter-vågorna* (Sv. D. 31 maj 1900).

b) Landsnamn på **-iet** med *-et* som neutral-artikel äro alldeles oanvändbara till förleder i sammans. Sådana namn äro *Berberiet, Bukariet, Lombardiet, Mongoliet, Tartariet, Turkiet, Vallakiet.*

B. **Namn i plural form med artikel -na** el. **-ne.**

1) Svenska namn, som tydligen äro pluraler till nutida appellativa subst., brukas i sammans. med samma förledsformer som dessa; t. ex.:

Dal-folk, -mål, -regementet o. s. v., därjämte *dala-lagen, -män, dal(a)-socken* o. s. v.
Rödbod-torget (vid *Röda bodarna*).
Fjäderholms-frågan (Sv. D. 24 okt. 1899).
Färö-fiskare, -resa o. s. v.

2) Svenska namn, pluraler till utdöda eller icke längre som grundord fattade appellativa subst. undvikas som förleder i sammans.; men om de någon gång brukas därtill, så bli de i regeln oförändrade med både pluraländelse ock artikel. Sådana namn äro:

Bodarne(-borna), Grafverna el. *-arne, Rekarne(-bygden) Sandarne, Svältorna.*

Dock fins exempel på, att ett hithörande namn behandlas såsom appellativ plur., nämligen:

Majorna (väl plur. av det gamla lettisk-finska lånordet *maja* »fiskarkoja»), sammans. *Maj-boar* (t. ex. G. H. T. 7 sept. 1899).

3) Namn av utländsk stam på **-erna**, oftast betecknande bärgskedjor eller ögrupper, brukas icke ofta som förleder i sammans., men, om så sker, hälst utan ändelse. Sådana namn äro t. ex.:

Anderna, Antillerna, Azorerna, Cevennerna, Dardanellerna, Fillippinerna, Hebriderna, Karolinerna, Karpaterna, Moluckerna, Pyreneerna, Vogeserna.

Såsom användbara sammans. må anföras: *Antill-befolkningen, Dardanell-frågan, Filippin-kriget, Hebrid-befolkningen, Karpat-kedjan.*

Undantagsformer med det tyska *-er* äro *Ardenner-häst, -ras, -skogen,* samt det väl för tillfället bildade *Andamaner-borna* (invånarna på Andamanerna: G. H. T. 12 maj 1900).

III Regeln:

Ett substantiv som ensamt ingår som förled i sammansättning i en form som slutar på konsonant, hörande till substantivets stam, får, då det skall utgöra efterled inom den sammansatta förleden hos ett dubbelt sammansatt ord (s. k. »dekompositum»), gärna tillägg av **-s** i slutet näst efter nämda konsonant (m. a. o. *s* inflickas i dekompositions-fogen).

Till denna i svenska kompositionsbildningen djupt ingripande regel må anknytas några kortfattade anmärkningar.

1. Regelns tillämpning inskränkes ofta därigenom, att vissa konsonanter eller konsonantförbindelser ogärna förenas med följande *s* eller icke alls kunna hava ett hörbart *s* omedelbart efter sig i samma stavelse.

Av fonetiska grunder undantagas sålunda från denna regel alla förledsformer där substantivstammen slutar på **-s, -rs,** el. **-sj**-ljud eller på konsonant med omedelbart föregående sibilant **s** el. **rs.**

Exempel till dessa undantagsfall skola meddelas nedan i sammanhang med behandlingen av subst. hörande till olika formella huvudgrupper.

2. Hvarken de språkhistoriska förutsättningarna för eller åldern ock utvecklingsgången av bruket av *s* hos dekomposita äro närmare utforskade.

Särskilt är det oklart, i hvad mån möjligtvis inflytelse från besläktade språk (låg- o. högtyska eller danska) från början kan hava medvärkat. Men tydligt är i alla händelser, att bru-

ket i nyare svenska vidare utvecklat sig självständigt ock genomförts i vida högre grad än annorstädes.

Emellertid må framställas några anmärkningar:

a) Klart är, att *s*, liksom annars där det tjänar som kompositionsmärke eller »bindeljud», ursprungl. är genitivändelsen.

b) Man kan taga för givet, att det för svenskan egendomliga (troligen ursprungl. uppsvenska) bruket av *s* även hos sådana sammansatta förleder, hvari ingå som efterleder substantiv slutande på svagtonigt -a eller -e i de lexikaliska formerna, uppstått i jämförelsevis sen tid efter mönstret av med enstaviga subst. på konsonant sammansatta förleder, hos hvilka bruket av *s* är långt mera allmänt genomfört.

c) Bruket har antagligen indirekt i hög grad befrämjats av den därmed följande fördelen att kunna med inflickande av *s* klargöra, huru en treledad sammansättning är i närmaste hand sammansatt.

3. Man kan iakttaga, att sammansättningar, som med sammansatta förleder nybildas i våra dagar, icke så sällan i sin första början, t. ex. i tidningar, uppträda med förledsformer utan *s*, men att tendensen att inflicka *s* märkbart tilltager i samma mån som de nydanade orden i fråga bli mera allmänt använda.

Några exempel må här meddelas på dylika nyare ord med vacklan i bruket av *s:*

Olycksfall(s)-försäkring, lekmannadop(s)-frågan, ficktjuv(s)-liga, lifsmedel(s)-tullar, zontariff(s)-komitén, skyddskopp(s)-ympning, glödlamp(s)-fabrik, ligapojk(s)-komitén.

Någon gång kan ett gammalt lokalnamn, av ålder brukat utan *s*, i nyaste tid framträda även i form med *s*, t. ex. *Domtrapps-* i st. f. *Domtrapp-huset* i Upsala.

4. Det finnes en del dubbelt sammansatta ord som mot regeln sakna *s*, utan att det kan bero vare sig på fonetisk form eller på ordens nyhet eller ovanlighet, nämligen vissa ord som bildats med kombination av tvänne vanliga sammansatta ord, av hvilka det ena har till efterled samma subst. som hos det andra är förled. Här synes frånvaron av *s* bero på stark association med det av de bägge sammansatta grundorden som har

samma efterled som hela dekompositionsordet, hvilken association åter synes betingad av starkt framhävande av den första av de tre dekompositionslederna. Exempel härpå äro *kallbadhus* o. *varmbadhus,* bildade med kombination av *kallbad,* resp. *varmbad* ock *badhus* samt med särskilt på motsättning beroende framhävande av *kall-* o. *varm-,* så att för språkkänslan *badhus* kanske snarare än *hus* förefaller som den egentliga efterleden i *kallbadhus* o. s. v. Detsamma gäller sådana ord som *maltkuranstalt, Kneippkuranstalt* m. fl. liknande bildningar.

5. I några särskilda undantagsfall ser det ut som om dissimilatorisk invärkan från ett föregående *s* stått i vägen för antagande av kompositions-*s,* såsom i vissa nyare former hörande till något af följande substantiv:

salt, t. ex. *koksalt-lösning, -insprutning* (väl vanligare än *koksalts-*);

sill, t. ex. *fetsill-fiske, skarpsill-fiske, storsill-fångst;*

skrift i en o. annan sammans. med *handskrift,* ss. *handskrift-prov, -läsare* (jämte *handskrifts-läsare*);

slöjd, t. ex. *hemslöjd-magasin, husslöjd-alster, konstslöjdutställning;*

sylt, t. ex. *lingonsylt(s)-burk;* o. s. v.

6. Tillfällig frånvaro av *s* i en annars med *s* bruklig sammansatt förledsform kan bero på slavisk efterhärmning vid översättning (t. ex. i tidningsartiklar) från danska eller norska.

IV. Till de tre ovan meddelade reglerna må fogas en fjärde generell anmärkning, som dock icke kan kallas för regel:

En del sammansatta ord, där efterlederna börjas med *s* el. *sj*-ljud ock förlederna äro sådana som annars förekomma i sammans. bildade med *s,* finner man icke sällan i skrift uppträda utan kompositions-*s.*

Å andra sidan kan undantagsvis en regelmässigt utan *s* bildad förled få ett *s* inflickat framför efterled med begynnande *s.*

Intetdera skrivsättet har egentligen någon betydelse för uttalet, åtm. i vanligt ledigt språk. Men man måste vid val av exempel för att bestyrka någon regel rörande förledsbildning med eller utan *s* taga hänsyn därtill, att sådana sammansatta

ord, där efterlederna börja med *s* eller *sj*-ljud, icke äro fullt bevisande.

Här följa några exempel på anträffade hithörande *s*-lösa former av olika slag:

Skydd-sökande (Ord och Bild 1899, s. 622), *kväll-sidan* (m. fl. sammans., se Lundells ordlista; jfr *kvälls-mat* o. s. v.), *rätt-skipning, -sökande* (ofta i tidn.), *stift-stad* (G. H. T. 2 febr. 1900).

Barndom-skola (i citat i Sv. Akad. Ordb.), *sanning-sökare, arrendator-son* (G. H. T. 3 jan. 1900), *obligation-svindlare* (Ups. N. T. 27 jan. 1900).

Protokoll-stil (G. H. T. 23 nov. 1898), *skvadron-chef* (G. H. T. 15 juni 1899), *advent-söndag* (Sv. D. 4 dec. 1899).

Tallrik-slickare, konsul-staten (Sv. D. 12 jan. 1900), *vädur-skepp, idrott-sällskap.*

Grönsak-stånd (Ord och Bild 1900, s. 79), *fotboll-spel, järnmalm-streck, hjorthorn-salt, halvtropp-chef, världsmakt-ställning* (jämte *världsmakts-välde* i G. H. T. 14 febr. 1900), *banvakt-stuga* o. *-syssla*, *spelkort-skatt* (G. H. T. 1 okt. 1898), *språk-prov-samling*, *-skatt* (Sv. D. 21 dec. 1899), *gödkalv-stek* (allmänt brukligt); *helafton-stycke* (G. H. T. 13 juni 1899), *sötvatten-sjö* (Sv. D. 3 dec. 1899); *Behringssund-sidan* (i tidn.).

Ättik-sprit, -syra (jfr *ättiks-flaska* o. s. v., dock ännu hos A. F. Dalin även *ättikflaska* o. s. v.); *ämne-sven.*

Stålpänn-skaft (allmän form), *gräshopp-svärm; rundbåg-stil, skolpojk-slang, -språk* (jfr *skolpojks-ord* o. s. v.), *knytnäv-slag* (jfr *knytnävs-politik*).

Sekelskifte-stämning (jämte *sekelskiftes-natt* i G. H. T. 2 jan. 1900).

Vida sällsyntare äro former med mot regeln inflickat *s*. Dock må anföras ett par exempel:

Drottnings-sägner (jämte *drottning-lycka* hos Levertin i Sv. D. 17 dec. 1899).

Mans-spillan (Sv. D. 29 jan. 1900).

Andra Kapitlet.

Om Substantiv som sluta på konsonant i sina lexikaliska former: Några generella satser.

I. Såsom förleder hos sammansatta verb (ock hos av sammansatta verb bildade nomina) hava substantiv på konsonant sina lexikaliska former oförändrade.

Denna regel betingas språkhistoriskt därav, att i forna tider, när substantiv voro förbundna med följande verb, uppträdde de antingen såsom förleder i värklig sammansättning ock då i sina stamformer, som i nutida svenskan sammanfalla med de lexikaliska formerna, eller ock i ordfogning ock då oftast i en med stamformen lika kasusform (t. ex. i ack. sing., styrd av verbet självt, eller i en singularkasus, styrd av preposition, som elliptiskt bortfallit i det till form av sammansättning övergångna uttrycket).

Anm. Verbalnomina, bildade av med substantiviska förleder sammansatta verb, böra icke förblandas med sammansatta verbalnomina, där efterlederna såsom nomina ingått i sammansättning med substantiviska förleder. De förra bildas lika väl som verben regelmässigt utan *s*, de senare följa reglerna för sammansättningar med nomina såsom efterleder ock kunna således ofta bildas med *s*; av det förra slaget äro t. ex. *grundläggande, -lagd, -läggare, -läggning;* av det senare t. ex. *tids-ödande, besittnings-tagande, skepps-bruten, freds-brytare, skogs-skövling* o. dyl. utan motsvarande sammansatta verb.

Exempel till själva regeln äro fullt bevisande endast i de jämförelsevis sällsynta fall, där förlederna höra till sådana subst. som i sammansättning med nomina få *s*-form, såsom *frid-* el. *fred-lysa* (jfr *frids-* el. *freds-röster*); *liv-nära* (jfr *lifs-uppehälle*); *våld-föra (sig), -gästa, -taga* (jfr *vålds-dåd, -gärning, -värkare*); *oljefärg-måla* (jfr *oljefärgs-tavla*).

Annars finnas många verb sammansatta med förleder av substantiv, som även eljest brukas utan *s*, t. ex. *järn-beslå, hår-draga, botten-frysa, rot-fästa sig; bok-, slut-, torg-föra; topp-*

hugga, mun-huggas; bön-höra, lager-kröna; färg-, grund-, hand-, plan-, skrin-lägga; dag-teckna; dam-, luft-torka; vatten-ösa o. s. v.

Undantag. Ibland kunna mot regeln förekomma förledsformer med *s* till sammansatta verb, ifall verben äro sekundära i förhållande till sammansatta verbalnomina med kompositions-*s*.

Allmänt brukligt är ett verb av denna art, nämligen:

Lands-förvisa, motsv. da. *landsforvise;* till subst. *landsförvisning* o. partic. *-förvist* (da. *-forvisning, -forvist*) efter t. *landesverweisung,* lt. *landsverwisung,* o. t. *landesverwiesen,* verbalnomina till frasen *des landes verweisen,* hvilken fras ju ock kan direkt medvärkat till uppkomsten av det svenska o. danska verbet.

Andra mera tillfälligt bildade sekundära verb äro följande (påträffade i tidn.):

Permissions-förbjuda (-förbjudits), jfr *permissions-förbud.*

Skogs-odla, jfr *skogs-odling.*

Tvångs-visitera (en engelsk kryssare tvångsvisiterade den franska ångaren »Cordoba», G. H. T. 15 nov. 1899), jfr *tvångsvisitation.*

Bevärings-övas (tidn. Upsala 8 mars 1900), jfr *bevärings-övning.*

Grundlags-bestämmas (Ups. N. T. 7 maj 1900), jfr *grundlagsbestämmelse.*

II. Såsom förleder i sammansättning med nomina kunna substantiv på konsonant hafva åtskilliga former.

Dessa bildningsformer (om hvilka det i det följande uteslutande blir fråga, så länge det gäller substantiv på konsonant) kunna med hänsyn till brukbarheten för nutida ordbildning delas i tvänne huvudgrupper:

1) De tvänne mäst brukliga formerna, hvilka äro:

a) de lexikaliska formerna,

b) former med -**s**, fogat till de lexikaliska formerna.

2) Övriga former, som äro dels gammaldags svenska, dels lånade former (behandlade i III kapitlet).

Angående de förstnämda formerna följa här några generella anmärkningar.

A. Bruket av den ena eller andra av dessa former grundar sig ytterst på forntida språkförhållanden. Emellertid är det endast undantagsvis som man kan uppställa några på forntida förhållanden grundade regler, användbara för det nutida språkbruket. Utan man får för det mästa nöja sig med att hos åtskilliga från äldre tider ärvda eller direkt efter gamla mönster bildade sammansatta ord påvisa spår av äldre språkförhållanden, som röja sig däri, att:

a) en form **med -s** gärna brukas, ifall betydelsen är individuell; detta beror därpå, att *s* ursprungl. tillhörde den singulara genitiven hos vissa slags substantiv;

b) en form **utan -s** gärna brukas, ifall betydelsen är generell (indifferent med hänsyn till numerus) eller ock plural; detta beror därpå, att

α) den oböjda stamformen tillhörde urgamla sammansättningar, där denna form kunde representera alla möjliga betydelseförhållanden;

β) den nutida formen utan ändelse ofta härstammar från forntida plural genitiv, där ändelsevokalen (äldre fornsv. *-a*) gått förlorad genom synkope.

B. I samband med dessa i största korthet framställda allmänna satser ock till en del med tillämpning av dem på särskilda fall följa här några regler ock anmärkningar angående åtskilliga slags på konsonant slutande substantiv utan hänsyn till deras särskilda form i övrigt, t. ex. med avseende på slutljud, stavelseantal, egenskap av enkelt eller sammansatt ord, olika accentuering el. dyl.

1. Förlederna i sammansatta ord som innehålla **måttbestämning i ental** hava former på **s**.

Exempel till subst. som annars hava förledsform utan *s:*

Alns-bred, -bredd, -djup, -hög, -höjd, -lång, -längd o. s. v. (jfr *aln-mått,* där betydelsen är generell eller, om man så vill, indifferent).

Arms-lång, -tjock o. s. v.

Famns-börda, -djup, -hög, -lång, -längd, -tjock.

Fingers-bred, -bredd, -lång, -tjock.
Fots-bred, -bredd, -djup, -hög, -höjd, -tjock o. s. v.
Hands-bred, -bredd.
Hårs-mån.
Mils-bred, -lång, -vid, -vitt.
Muns-bit.
Punds-gädda, -vikt (= ett punds vikt i abstrakt mening; jfr *pund-vikt,* där *vikt* är konkret ock *pund* generellt).
Tums-bred, -bredd, -hög, -lång, -tjock o. s. v.

Till subst. som i andra slags sammansättningar hava dels *s*-form, dels form utan *s:*

Mans-börda, -hög, -höjd, -längd; hit kan ock räknas *mans-ålder* (jfr i olika bet. *manna-ålder*).
Svärds-längd.

Undantag, bildade utan *s,* förekomma dock hos vissa nyare lånord med slutformer som regelmässigt icke få tillägg av *s,* såsom *spalt-lång, kabel-längd* o. flera på *-er,* t. ex. *centner-tung, meter-bred, kilometer-längd* (jfr nedan i IV kap.).

2. **Mansnamn** hava former på **s** såsom förleder i äldre eller efter äldre svenska mönster bildade sammansatta ord (utan hänsyn till namnens olika slutformer); däremot ofta utan **s** i en del nyare efter främmande mönster bildade sammansatta ord.

Med -s efter gammal svensk sed bildade sammansättningar kunna delas i tvänne grupper:

a) En mängd namn på ställen, ish. gårdar, av tväggehanda form:

α) Med huvudaccent på den av mansnamnet bildade förleden, sådana som *Gunnarsbo, -torp, Karlstorp* o. s. v. av mycket gammal typ ock egentl. icke fallande inom området för nutida svensk ordbildning.

β) Med huvudaccent på efterleden, sådana som *Gustafsberg, Karlslund, -vik, Lennartsnäs, Oskarsborg, -hamn, Ribbingsfors* o. s. v. av nyare typ ock accentuerade väsentl. lika med ordfogningar bildade med genitiver av mansnamn.

Undantag med förleder utan *s* i denna grupp äro rela-

tivt sällsynta ock få väl tillskrivas bristande kunskap om svenskt språkbruk hos namngivarna, såsom t. ex. fallet torde vara med det, som det tros, av Karl Gyllenhjelm namngivna *Karlberg*.

b) Namn på gator ock offentliga platser i eller vid städer, byggnader, monument o. s. v., t. ex.:

Chalmers-, Döbelns-, Horns-, Jakobs-, Odens-, Tors-, Mästersamuels-gatan.

Pipers-gränden; Horns-kroken; Tegnérs-platsen; Valdemars-udden.

Jupiters-tämpel, Immanuels-kapellet.

Muréns-monumentet i Gäfle (Sv. D. 11 nov. 1899).

Undantag i denna grupp bilda en del vid senaste allmänna regleringen på 1880-talet i strid mot svenskt språkbruk antagna namn på gator o. platser i Stockholm, såsom *Banér-, Fleming-, Oden-, Tegnér-, Wallin-gatan, Tegnér-lunden* o. dyl.

c) Diverse äldre o. yngre sammansatta ord, såsom:

Adams-äpple, Davids-harpa, Eriks-(Ers-)mässa, Geijers-priset, Jobs-post, Mårtens-afton, Napoleons-krigen, -kult, -marschen, Olovs-(Ols-)mässan, Peters-pänning, Pärs-mässan, Tegnérs-fäst o. s. v. (om namnsdagar se nedan).

Utan -s bildade sammansättningar, hvilka pläga innehålla namn på berömda eller åtm. mycket kända män, träffas numera allt oftare i dagsliteraturen, särskilt i tidningarna, där de utan tvivel huvudsakligen inkommit från likartad utländsk literatur, ish. väl från danska o. norska samt tyska tidningar.

Särskilt talrika äro sådana sammansättningar av namn på *-er* ock rätt många höra till namn på *-(s)on* el. *-en*. Detta får väl sammanställas med regeln, att appellativa subst. på *-er, -on, -en* såsom förleder gärna äro utan *-s* (se IV kap., 6), t. ex.:

Alexander-tåget, -äpple, Bessemer-ugn, Jäger-dräkt, Krüger-telegram (i tidn.), *Lancaster-metod, Mauser-gevär, Reuter-telegram, Schiller-priset, Scholander-afton, Wagner-opera;*

Laokoon-gruppen, Melanchton-forskare (i tidn.), *Remington-gevär, Jameson-affären, -invasionen, John-Ericsson-monumentet, Josephson-konsärt, Wilson-linjen, -ångare;*

Andersen-afton (Sv. D. 28 febr. 1900), *Bethoven-program*

(Sv. D. 12 jan. 1900), *Ibsen-framställare* (om skådespelare), *Ibsen-fästskrift, -pjäs, -premiär, -översättning, Nansen-expedition, -fonden, Röntgen-apparat, -ljus.*

Exempel till andra namnformer:

Amdrup-expeditionen (Sv. D. 28 febr. 1900), *Aulin-kvartetten, Eiffel-tornet, Kneipp-kur, Maxim-kanon, Nobel-fonden, -institutet, Pasteur-institutet, Ruskin-kretsen* (G. H. T. 2 febr. 1900), *Sergel-monument* (Sv. D. 29 april 1900), *Shakspere-forskare, -tolkare.*

Påfallande osvenska äro *s*-lösa sammansättningar av namn med form av sammansatta subst., sådana som *Lindblad-afton* (Sv. D. 30 nov. 1898), *Lönnrot-monumentet* (Sv. D. 25 febr. 1900), *Maxim-Nordenfelt-kanon* (Sv. D. 3 febr. 1900), *Sjögren-konsärt, Strindberg-föreställning, -nummer* (det sista jämte *Strindbergs-arbeten, -dramer* i G. H. T. 7 febr. 1900).

Anm. Naturligt är, att striden mellan det äldre svenska ock det nyare språkbruket skall föranleda vacklan i användningen av *s* hos en del uttryck, såsom t. ex. *Banting(s)-kur, Makart(s)-bukett, Rembrandt(s)-utställning* (med o. utan *s* t. ex. i Sv. D. i okt. 1898) m. fl. dyl. ord.

Särskilt märkes vacklan hos beteckningar för namnsdagar, såsom t. ex. *Karl(s)-, Knut(s)-, Gustaf(s)-, Axel(s)-, Viktor(s)-dagen* o. s. v. De nyare formerna utan *s*, hvilka förefalla i någon mån dialektala (författaren själv använder icke sådana, möjligen med undantag för namn med vissa slutformer, ss. *Axel-, Kasper-, Anton-dagen*), bero kanske mindre på utländsk inflytelse än på nyare uppfattning av namnens betydelse såsom generell (t. ex. *Karls-dagen,* ursprungl. Karl den stores dag, nu dagen för dem som bära namnet Karl).

I detta sammanhang må omnämnas uttrycket *Mårten gås,* ställvis brukat för *Mårtens gås:* påvärkat av det näst förut i almanackan stående *Mårten Luther?*

3. Även av **kvinnonamn**, som sluta på konsonant, bildas förleder i sammansättningar av rent svensk typ numera med **s**.

Hithörande former träffas emellertid jämförelsevis sällan, emedan dessa namn dels äro föga talrika, dels fordom icke hade

genitivform på *s*, hvarföre kvarlevor av gammalt bildningssätt utan *s* jämförelsevis ofta förekomma.

Såsom exempel kunna tjäna, förutom de i avseende på *s* vacklande namnsdagsbeteckningarna, såsom *Elisabet(s)-dagen*, *Karin(s)-dagen* o. s. v., en del nyare namn på ställen, såsom *Elinshäll, Hedvigsfors, -lund, Ingeborgs-lund* (men *Ingeborgbo*), *Ingridstorp* (jämte *Ingritorp*, även *Ingriatorp* av den äldre genitiven), *Karinsdal, -lund* (men *Karintorp*), *Malinsbo* o. *Malinshill, Ragnhildsborg, -dal, Signildsberg, Sigridsberg, -holm, lund* o. s. v.

4. När förledsformer på s förekomma som undantag inom vissa kategorier av formellt likartade substantiv, kan man stundom spåra en särskild anledning därtill i påvärkan från till betydelsen närstående subst. av annan formkategori, hos hvilken *s*-form är regelmässig.

Inom följande grupper av till betydelsen likartade subst. tycks man få antaga påvärkan av denna art i större eller mindre utsträckning.

a) Subst. som beteckna innehavare av militära befäls- el. underbefälsgrader, hvilka hava *s*-form i alla sammans. utom sådana där de äro förbundna med efterleder av samma kategori för att beteckna mellangrader, ss. *general-major, -löjtnant, kapten-löjtnant, kommendör-kapten* m. fl. dyl.

Exempel med *s*-former:

Amirals-flagg, fänriks-grad, generals-utnämning, kaptens-pension, kommendants-plats, kommendörs-grad, konstapels-tjänstgöring, korporals-befordran, löjtnants-fullmakt, majors-lön, officers-kår, sergeants-beställning.

Till samma grupp hör väl också *chef* (ehuru använt även om civila ämbetsmän), det enda enstaviga subst. på *f*-ljud som får *s* i sammans., t. ex. *chefs-egenskaper, -fartyg, -plats.*

b) Några subst. som beteckna underordnade präster, såsom:

Komministers- (jämte form utan *s*), t. ex. *komminister(s)-val*; *kaplans-tjänst; adjunkts-plats:* troligen med *s*-form efter det ungefär synonyma *pastor*, som har förledsform *pastors-* enligt allmänna regeln för personliga subst. på *-or.*

c) Åtskilliga namn på tyger, några dock med *s*-form endast i sammans. med vissa efterleder. T. ex.

Buldans-väv, flanells-liv, gobelins-tapet, -vävnad; karduans-arbete, kattuns-klädning, korderojs-byxor, musslins-klädning, -lapp; saffians-tofflor, sammets-rock.

Dessa former torde åtm. till en del vara bildade efter några av de till samma kategori hörande subst. som hava *s* enligt gammalt bruk, ss. *lärfts-väv, klädes-byxor, vadmals-rock,* eller enligt nutida regler, ss. *bomulls-, hamptygs-, kammarduks-, moll-skinns-byxor, nättelduks-klädning* o. s. v.

Vacklande är ett enstavigt subst. av samma betydelsekategori, där *s*-formen utgör undantag från regeln i avs. på formkategorien, nämligen: *Taft,* sammans. *taft(s)-band, -klädning.*

d) Några grammatiska termer, hörande till satsläran, såsom:

Attributs-förhållande, objekts-kategori, predikats-fyllnad, subjekts-växling.

e) Några subst. betecknande rum i boningshus, såsom:

Salongs-dörr, kabinetts-möbel, garderobs-dörr: väl efter *sals-* o. *förmaks-?* Jfr ock *köks-* med *s* mot regel.

Dessutom finnas mera ensamstående fall, där *s*-form kan förmodas bero på invärkan från särskilda ord; t. ex.:

Ackords-arbete: efter *betings-arbete?*

Attentats-man: efter *gärnings-man?*

Katalogs-arbete: efter *katalogiserings-arbete?*

Pergament(s)-handskrift: med *s*-formen kanske efter *pappershandskrift?*

Traktats-bestämmelse, -vilkor o. s. v.: väl efter de med gammalt eller regelmässigt *s* bildade *freds-, förbunds-, fördrags-* i motsv. sammans.

Tredje kapitlet.

Om Substantiv som sluta på konsonant (forts.): Mindre vanliga, dels gammaldags, dels lånade förledsformer.

Här skola först behandlas de äldre svenska ännu relativt ofta förekommande formerna på **-a** o. på **-e**, sedan de övriga, ordnade efter bokstavsföljd, så vitt möjligt.

1. Former på **-a**.

Dessa motsvara fornsvenska genitiver på *-a,* oftast i pluralis, mera sällan (av äldre fsv. *-aR*) i singularis ock äro till största delen kvarlevor från äldre svensk literatur, i ett fåtal fall lånade från vissa nyare dialekter.

I avseende på användningen äro de av olika art i mer än ett avseende:

dels så, att åtskilliga former nu endast finnas i enstaka sammansatta ord, andra åter förekomma i sammansättning med flera olika ord som efterleder;

dels så, att somliga former kunna allmänt brukas i normalprosa, andra åter endast i medvetet arkaiserande (t. ex. efter bibelspråket bildad) eller ock bygdemålshärmande stilart;

dels så, att betydelsen hos somliga former är i enlighet med ursprunget uteslutande plural, hos andra mera generell (indifferent i avs. på numerus), hos en ock annan form (även där gammal gen. plur. ligger till grund) avgjort singular i vissa sammansättningar av relativt ungt bildningsdatum, troligen egentl. danade efter mönstret av ursprungl. i pluralform sammansatta, men även i singularis använda subst., sådana som t. ex. *konunga-rike,* hvilket väl i början endast brukades i plur., men senare även såsom singularform trädde i stället för fsv. *konungsrike.*

Exempel på hithörande sammansatta ord:

Allhelgona-dag, apostla-hästar, avguda-tämpel, barda-sång, barna-mord, basuna-ljud, brödra-folk, byggninga-balk, bärsärka-lynne, daga-karl, dvärga-låt, fikona-löv, fota-pall, fågla-låt, fåra-hus, geta-bock, guda-ingiven, gästa-bud, handa-slöjd, himla-rand, hävda-tecknare, jorda-färd o. *jorda-gods;*

konunga- o. hvardagl. *kunga-*, t. ex. i sammans. med *-krona, -rike, -tron, -val* o. s. v., ofta med singular bet., den kortare formen även i nybildade ord, ss. *kunga-bal, -besök, -firande, -porträtt* m. fl.;

lemma-lytt, manna-kraft (mila-, se *sjumila-), nåda-tid, orda-förstånd, påska-lam, sjumila-stövlar* (jfr modärna sammans. ss. *tiomils-löpning*), *själa-ro, stränga-spel, svina-hjord, synda-straff, systra-förening* (i tidn., nybildn. efter *brödra-*), *såra-bot, tanda-gnisslan, varga-väder, vikinga-lynne, väga-fred, ynglinga-ålder, åra-tal* (jfr i olika bet. *år-tal*), *åsyna-vittne, ängla-lik, örta-gård.*

Härtill kunna läggas förutom sammans., ss. *trättioåra-kriget,* några särskilda former:

a) Några, där efterlederna annars icke äro brukliga (i samhörig bet. i riksspråket):

Fiska-fänge; jarla-, knekta- ock *prästa-döme; landa-märe:* med förleden till betydelsen aflägsnad från det motsvarande självständigt brukade ordet: *fata-bur.*

b) Några från Skåne härstammande former, dels ord som beteckna olika slags skånsk vävnad, ss. *duka-gång, munka-bälte* m. fl., dels hörande till skånska ortnamn, ss. *Lunda-* i *Lunda-professor* o. dyl. sammans.

Anm. 1. Till det appellativa subst. *karl* hör ursprungl. *karla-vagnen,* som man i nyare tid associerat med namnet *Karl* ss. namn på svenska konungar. Troligen har detta ord, så uppfattat, tjänat som mönster för det nya gatunamnet *Karla-vägen* (jfr *Karls-gatan* i Strömstad).

Anm. 2. Av ordet **man** bildas en hel massa sammansatta förledsformer på **-a.**

En del sammansättningar finnas också med formen *-mans-*, ss. *husmans-kost, krigsmans-kassan, sjömans-hem, styrmans-examen, talmans-konferens, liberala valmans-föreningen* o. s. v., särskilt en del sammans., där betydelsen är avgjort singular, ss. *köpmans-fru, länsmans-änka, nämdemans-mor, justitieombudsmans-expedition, rotemans-expedition, sysslomans-huset* (i Upsala) o. s. v.

Sammansättningar med formen *-manna-* kunna delas i två grupper:

a) Sådana där förlederna innehålla kardinaltal eller andra adj. med flertalsbetydelse, såsom:

Tremanna-komité, fämmanna-råd, tolvmanna-nämd, hundramanna-styrelse, tusenmanna-förening, fåmanna-välde (jfr däremot *tvåmans-säng* till *man* i äldre bet. människa, person).

b) Sådana där förlederna innehålla ord av annat slag, t. ex.:

Affärsmanna-duglighet, bankmanna-möte, bärgsmanna-förening, fackmanna-kritik, försäkringsmanna-förening, hovmanna-later, härremanna-klass, jurymanna-kår (i tidn.), *järnvägsmanna-kretsar, krigsmanna-bedrifter, köpmanna-intresse, landstingsmanna-val, lantmanna-partiet, lekmanna-synpunkt, lokomotivmanna-kongress* (G. H. T. 2 juni 1900), *nordmanna-sed, nämdemanna-institutionen* (i tidn.), *odalmanna-släkt, postmanna-kåren* (i tidn.), *riksdagsmanna-val, sjömanna-utbildning* (i tidn.), *skogsmanna-värksamhet* (i tidn.), *sportsmanna-bragd, statsmanna-blick, tidningsmanna-yrket, tjänstemanna-familj, tulltjänstemanna-möte, uppbördsmanna-ansvar, världsmanna-uppfattning* (Sv. D. 18 febr. 1900), *ämbetsmanna-bana, örlogsmanna-sällskap* m. fl.

Någon gång förekommer form på *-manna-* i sammans. utan att motsvarande sammans. subst. är brukligt ss. självständigt ord, t. ex. *arbetsmanna-förbundet, svenskmanna-sed* (jfr *svenske män* ss. ordfogning).

Stundom användes *-manna-* i st. f. normalt (officiellt) *-mans-*, såsom *justitieombudsmanna-expeditionen* (i tidn.), *sysslomanna-befattningen* (G. H. T. 23 maj 1900).

2. Former på -e.

Dessa äro huvudsakligen på forntida svag accentuering av *-a* beroende varianter till formerna på *-a*, i enskilda fall dock etymologiskt att förklara annorlunda.

I avs. på användningen äro de likställda med formerna på *-a* i det egentliga riksspråket, men dessutom förekomma ofta dialektalt i Götaland sådana former som äro främmande för uppsvenskt språkbruk (av denna art är väl t. ex. *dränge-dagsvärk* i Lundells ordlista).

De i riksspråket brukliga *e*-formerna kunna från etymologisk synpunkt delas i tre grupper:

a) Från forna genitiver (oftast i plur.) till de nutida substantiven härstammande former. Sådana äro:

Bote-medel (även hänförligt till vb. *bota*); *bygde-mål*, *-patriotism* (väl efter norskan), *bygde-vägar* (G. H. T. 2 dec. 1899); *böne-möte*, *dygde-mönster*, *fräjdebetyg*, *fröjde-full*, *gagne-rik* (nyare ord, jfr *gagnelig* o. *trösterik*), *grifte-ro*, *gråmunke-kloster* (jfr *munk-*, enkel förledsform), *gränse-tullrätt*, *huse-syn*, *hälge-flundra*, *hämde-rop*, *häste-hemman*, *hävde-* i juridisk bet., t. ex. *hävde-beskrivning*, *-förteckning*; *höste-ting*; *jorde-lifvet*, *jorde-bok*; *jule-* i poetisk stil, t. ex. *-frid*, *-fäst*, *-kväll*, *-ljus*, *-tid*; *knekte-kontrakt*, *köpe-brev*, *låne-handling* (sammans. *krigslåne-förslag*, Sv. D. 17 mars 1900), *läste-tal*, *löne-förmåner* (sammans. *prästlöne-reglering*), *myske-gräs*, *natte-tid*, *nåde-ansökan*, *nämde-man*, *pänninge-medel*, *präste-stånd*, *rätte-gång*, *röste-tal*, *sede-betyg*, *skalde-konst*, *skatte-belopp* (sammans. *kommunalskatte-komitén*: i tidn.), *skrifte-barn*, *skulde-brev*, *skölde-märke*, *skörde-tid*, *sockne-män*, *sorge-tid*, *svane-sång*, *syne-män*, *tide-rymd*, *tröste-rik*, *tviste-ämne*, *tåre-flod*, *vade-talan*, *värne-plikt*, *ätte-fader*.

b) Ursprungl. genitivformer till andra substantiv än dem, hvartill de nu höra som förleder. Dit höra:

Arve-del: av ä. fsv. *arva-*, gen. sing. till det personliga subst. *arve*, således egentl. »arvinges del».

Dome-dag: av ä. fsv. *doma-*, gen. sing. till *dome* m. (jfr isl. *dóma-dagr*).

Hälle-bärg, *-flinta*, väl egentl. av ä. fsv. *hællo*, gen. sing. till *hælla* f.

Hövdinge-värdighet (Sv. D. 5 jan. 1900; sammans. *lands-hövdinge-ämbete*): till ä. fsv. *høfþinge* sv. m.

Proste-tunna: av ä. fsv. *provasta-*, gen. till *provaste*.

Skytte-gille, sammans. *skarpskytte-förening* o. s. v., till den äldre formen *skytte* hos substantivet ss. självständigt.

Tjänste-brev, *-tid*: av fsv. *þiænisto-*, gen. sing. till *þiænista*.

c) Former som icke alls äro gamla svenska genitiver; av flera slag, såsom:

α) Kvarlevor av äldre lexikaliska former på *-e* till samma substantiv, alla lånade. Hit höra:

Familje-liv o. s. v. av ordets äldre form *familje*, den enda ännu hos Weste 1807, tidigare *familie*, motsv. da. o. t. *familie*.

Fäjde-brev, direkt lånat av mlt. *veide-brêf.*

Läjde-brev av fsv. formen *leidhe,* lånord av mlt. *leide.*

Likställda med *familje-* äro antagligen formerna *champanje-glas* o. s. v. samt *kommerse-kollegium, -råd* (da. *champagne-, kommerce-*).

β) Hörande till ett annat nu i riksspråket obrukligt substantiv med *-e* i stamslutet:

Ene-lag: av subst. *ene* n. i dial. (jfr no. *eine* m., isl. *einir* m.).

γ) I förleder på *-ie-* (till subst. på *-ium* o. några på *-ius*) med nyare *-e* för *-i,* latinsk ändelse i gen. sing. (se vidare i VIII kap.).

δ) Med förlorat *-n:*

Pärme-brev, jfr fsv. *pærman,* mlt. *permen.*

3. Övriga mindre ofta förekommande förledsformer: de flästa med tillägg av ändelser, som här upptagas i bokstavsföljd.

-al, ändelse med huvudaccent: egentl. hos avledda adjektiv, av fra. *-al,* lat. *-alis,* men även brukad i kompositionsformer till en del subst. av latinskt, romanskt el. grekiskt ursprung; ibland med smärre avvikelser från substantiven; t. ex.:

Departemental-styrelse, experimental-fält, instrumental-musik, kommunal-lån, kontinental-makter, -route (jämte *kontinent-route*), *national-egendom, personal-fråga* (jämte *person-fråga*), *personal-ändelse, proportional-val* (jämte *proportions-val* omväxlande t. ex. i Statsvetensk. Tidskr. I 411), *verbal-stam.*

Av subst. på *-men* med *i* för *e,* t. ex. *abdominal-fötter, nominal-böjning, pronominal-kasus.*

Av subst. på *-um* utan *-um,* t. ex. *kollegial-styrelse, maximal-vikt, medial-bildning, neutral-form.*

En variant *-ial* fins i *ekvatorial-ström, -trakt, -värme* o. s. v. samt i *provinsial-församling* o. s. v.

-ar, obetonat, fornnordisk genitivändelse, lånad på literär väg, troligen först på 1700-talet, i:

Ättar-tal o. *-tavla,* det förra efter isl. *ǽttartal,* det senare en efterbildning, kanske under medvärkan av fsv. *ættærtræ* »stamträd» i yngre västgötalagen.

-ar med huvudaccent o. långt *a:* egentl. hos avledda adjektiv, motsv. t. *-ar* av lat. *-aris,* även använd i en del sammans. till subst. av främmande härkomst, såsom:

Elementar-undervisning, konsular-agent, molekylar-krafter, polar-färd, sammans. *nordpolar-trakter, sydpolar-forskningen* (jämte *nordpols-* o. *sydpols-*).

Utan *-um: plenar-sammanträde* (i tidn. om statsutskottet).

-en, fsv. *-en,* lånat av mlt. *-en* i gen. sing. o. i sammans. av subst. på *-e* (med *n*-stamsböjning), i nuvarande svenskan till ett konsonantiskt slutande substantiv:

Rosen-, t. ex. *rosenbuske, -hy, -kind,* fsv. *rosen-* av mlt. *rosen-* till mlt. *rose.*

-er (1). fsv. *-er,* av obetonat ä. fsv. *-ar* i gen. sing. (således variant till *-ar* i *ättar-*) i ett par sammansättningar med *-mål,* egentl. lagtermer, nämligen:

Gifter-mål till fsv. *gift, gipt* f. (nu endast hänförligt till *gifte,* således, om man så vill, bildat med *-r*).

Skrifter-mål, fsv. *skriptermal,* angivet som sidoform till det vanliga fsv. *skriptamal* (dock knappast fullt säkert bestyrkt, då det endast fins med abbreviatur för *-er* en gång), en i nyare svenskt lagspråk ensamt bruklig form, trol. väsentl. beroende på ändring av äldre nsv. *skriftemål* (som för övrigt ännu brukas, åtm. dialektiskt) efter *giftermål.*

-er (2), lånat av lt. o. nht. *-er,* av fsax. fht. *-aro,* slutform i gen. plur. hos subst. på fsax. fht. *-ari,* lt. nht. *-er,* betecknande personer av mankön, samma ändelse som sv. *-are.*

Detta tyska *-er* har i nyare tid fått stor användning i kompositionsformer till vissa slags namn, hvarav åtskilliga upptagits i svenskan, dock så, att man på senare tid börjat alltmera ersätta dem med former utan *-er.* Sådana former förekomma:

a) Till namn på medlemmar av andliga ordenssamfund, t. ex.:

Benediktiner-regel, bernhardiner-orden, dominikaner-munk, franciskaner-kåpa, jesuiter-general, johanniter-riddare, karmeliter-kloster m. fl.

Någon gång finner man efterbildning i svenskan, ss. t. ex. *Samariterhemmet* (sjukhem i Upsala).

b) Till landsnamn med tysk språkform samt en del stads- o. ortnamn, såsom:

α) Namn på *-en,* som i sammans. ersättes med *-er,* t. ex.: *Thüringer-visa, Tyroler-hatt; Bremer-cigarr, Erlanger-öl, Solinger-klinga, Tübinger-skolan.*

β) Namn på *-en,* som kvarstår i sammans., t. ex.: *Dresdener-galleriet, Münchener-målare, Pils(e)ner-öl.*

γ) Namn med andra former, t. ex.: *Schweizer-ost; Berliner-börsen, Berner-konventionen, Düsseldorfer-målare, Edamer-ost, Emser-vatten, Frankfurter-korf, Genever-konventionen, Hamburger-firma, Karlsbader-kur, Kieler-freden, Nauheimer-bad, Nürnberger-kram, Pariser-utställning, Petersburger-tidning, Stettiner-ångare, Ulmer-dogg, Wiener-bröd.*

Till andra än europeiska namn brukas icke former på *-er* i svenskan, dock kan man någon gång påträffa undantagsfall, väl genom tillfällig härmning efter tyskan, t. ex. *Pekinger-syndikatet* i Sv. D. 8 dec. 1899.

c) Sällan till andra slags namn, såsom:

α) Till folknamn: *Hellener-staden* (Sv. D. söndagsbil. 12 nov. 1899).

β) Till geografiska namn med bestämd artikel (som utelämnas i sammans.): *Andamaner-borna; ardenner-häst, -ras; atlanter-ångare* (jfr I kap., II: B: 3).

-er (3), tysk pluraländelse, i: *Bilder-bibel, -bok, -galleri.*

-es: av olikartad (någon gång oklar) härstamning i följande former:

Dryckes-horn, -kanna, -kärl, -vara o. s. v., y. fsv. *drykkis-;* detta synes hava uppstått med *s*-tillägg av *drykke-,* ä. fsv. *drykkio-,* gen. sing. av *drykkia* f. »drickande, dryckeslag».

Enviges-kamp, -kämpe av det äldre nu knappt brukliga *envige.*

Fånges-man, fånges-handling (t. ex. i Sv. D. 30 dec. 1899);

y. fsv. *fanges-man,* ombildat av ä. fsv. *fanga-man,* ehuru ovisst, om med *s* från en svensk gen. *fangs* eller möjligen från mlt. *vanges,* gen. av *vank* (jfr ä. da. *fangsmand* i något olika bet., se Kalkar I 505).

Sedes-lös, nyare form (upptagen hos A. F. Dalin 1853 endast som biform) till äldre *sede-lös,* med *s* tillkommet av okänd anledning (jfr *vårdslös?*).

Sädes-, form som nu brukas i nästan alla sammans. till *säd* (medan den lexikaliska formen är ovanlig ss. förled, t. ex. *minimisädpris* i G. H. T. 14 febr. 1900), ursprungl. hörande till kollekt. neutr. *säde.*

Någon gång finner man *-es* oregelmässigt använt efter främmande mönster, såsom *nådes-bevisning* (i st. f. *nåde-*), använt av Ellen Key i Sv. D. 11 febr. 1900, da. *naades-bevisning.*

-i: den latinska ändelsen i gen. sing., i svenskan förekommande i en del kompositionsformer till subst. pä *-um* el. *-us,* hvilka ändelser i sammans. utbytas mot *-i* (se vidare i VIII kap.). — En annan latinsk genitivform på -is står mera isolerad i svenskan i ordet *martis-son* (av *Mars,* krigsguden).

-o (1) av inhemskt ursprung, väsentligen härstammande från fsv. *-o* i oblika kasus i sing. till femin. subst. med nom. sing. på *-a;* stundom i senare tid insatt för ett av äldre *-a* uppkommet *-e* efter analogi med de många fall (bl. a. i kompositionsformer till femin. på *-a*), där i yngre fornsvenska o. äldre nysvenska vid sidan av hvarandra brukades ett äldre *-o* ock ett yngre *-e.*

Hit höra följande former:

Födslo-arbete o. s. v. (även *förstfödslo-rätt*), nu till *födsel,* ursprungl. till fsv. *fødsla* f.

Förfallo-lös, förr *förfalle-lös* (se ordböcker från 1700-t.), av fsv. *forfalla løs* (jfr med annan bet. *förfallo-dag* o. s. v., se XIII kap., B: 3).

Sedo-lära, -regel, förr vanliga former (se t. ex. Westes ordb. 1807) för *sede-lära, -regel.*

Svaro-mål (till *svar* el. till vb. *svara;* (jfr XIII kap., B: 3).

Egendomligt fall med *-o* i sammans. i st. f. ändelsen *-an* är:

Prediko- i *prediko-samling, skrivning* o. s. v., egentl. till fsv. subst. *predika* f. »predikan» (jfr XIII kap., B: 3).

-o (2), härstammande från italienskan i en form:

Banko- av substantivets äldre från italienskan oförändrat lånade form *banko (banco),* kvarlevande i vissa officiellt brukade på Sverges riksbank syftande sammans. till *bank,* såsom *banko-fullmäktig, -utskott* m. fl.

-t, härstammande från lt. *t,* hvilket som slutljud företräder ett *d* i ordstammens slut i andra lägen; i svenskan teende sig som tillägg i ock för komposition hos de båda subst. *hand* o. *land* i en del från lt. eller ht. lånade eller efterbildade sammans., såsom:

Hant-langa (mlt. *hantlangen*) med det vanligare subst. *-langare,* samt *hant-värk* (mlt. *hant-werk;* jfr sv. *handa-värk,* lagterm i annan mening).

Lant- (mlt. *lant-*) i nästan alla sådana sammans., där landsbygd, motsatt stad, avses, ss. *lant-bo, -bruk, -egendom, -folk, -man* o. s. v., dessutom i några andra direkt från tyskan upptagna sammans., ss. *lant-dag, -mätare, -rygg, -värn* (t. *land-wehr*) m. fl.

-u, ersättande *-en* i några arkaistiska sammans. till *vatten,* av fsv. *vatu-* i vissa sammans., hvilket torde stå i samband med en gammal nordisk form hos detta subst. som motsvarar got. *watô* i nom. sing. (jfr Noreen: Orddubbl. N:o 269). Hithörande sammans., som ännu brukas, äro:

Vattu-man, -skräck, -sot, samt *Vattu-gatan* i Stockholm.

Till sist äro att nämna:

Förledsformer bildade med stympning i slutet av substantivstammarna.

Sådana äro:

a) En form med förlust av -el:

Samfärds-medel till *samfärdsel,* väl genom dissimilatorisk invärkan från *-el* i *medel,* möjligen understödd av association med subst. *färd.*

b) En form med förlust av **-en**:

Vatt-gröt, -lagd, -välling m. fl. sammans., där *n* i det äldre *vatn* bortfallit mellan *t* ock annan konsonant.

Anm. Kanske beroende på stympning, men oklart till sin förhistoria, är:

Inföds-rätt, ett äldre (ännu ibland brukat, men i ordböcker ej upptaget) uttryck för *infödings-rätt (indigenatsrätt):* med stympning av *infödsel-?* eller kanske (med analogiskt långt *ö*) bildat till partic. *infödd?* Jfr de till verb hörande förledsformerna *införs-, inkörs-,* m. fl. dyl., behandlade i XIII kap., B: 5.

Fjärde Kapitlet.

Om Substantiv som sluta på konsonant (forts.): De viktigaste formkategorier, där såsom förleder i sammansättning regelmässigt brukas de lexikaliska formerna *utan -s.*

1. Hos subst. på **-s**, **-rs**, el. **-sj**-ljud (inberäknat tonande *sj*-ljud, för så vitt det användes i franska ord, t. ex. i subst. på *-age*) äro former **utan -s** de enda som kunna förekomma (i uttalet).

Visserligen kunde hos subst. på *-s* näst efter lång vokal *s*-tillägg i ock för sig vara tänkbart i form av förlängning av substantivets slutande *-s* med förkortning av vokalen; men invärkan från de övriga formerna i substantivparadigmen gör, att vokalen förblir lång, hvarigenom tillägg av hörbart *s* omöjliggöres.

Som belysande exempel må endast anföras några sammansatta former, eftersom sådana annars regelmässigt hava *s*-bildning (se V kap., 1):

Sjuglas-vagn, kolos-förgiftning, flintlås-gevär; storkors-kommendör; kammarpage-tjänst, stråldusch-apparat, rompunsch-butelj.

Mycket sällsynta äro undantagsfall, visserligen endast av ortografisk art, såsom ett par exempel med *s* efter *sch:*

anmarschs-linie (Sv. D. 2 mars 1900); *uppmarschs-linie* (Ups. N. T. 30 sept. 1896).

2. Subst. med sibilant **s** el. **rs** näst före slutkonsonanten hava former **utan -s.**

I den mån denna regel korsar annars gällande regler för *s*-bildning, såsom hos sammansatta subst. med enstaviga efterleder (se V kap., 1), är den en yttring av dissimilation, värkad av svårigheten att ledigt uttala två endast av mellanliggande konsonant åtskilda sibilanter inom samma stavelse.

Här följa några exempel (med förbigående av enstaviga subst. på *-k* o. *-t,* emedan sådana även utan föregående *s, rs* hava former utan *s,* se avdeln. 4 i detta kap.):

Lutfisk-fat, hyrkusk-affär, Burträsk-målet; arabesk-mönster, basilisk-ögon, mollusk-fauna.

Riksmarsk-ämbete.

Spasm-rörelser, entusiasm-utbrott, atavism-företeelse, organism-värld (i tidn.), *reumatism-anfall.*

Asp-löv.

Jubelfäst-kantat, domprost-befattning, koltrast-vinge; kräftsvulst-operation; välkomst-bägare; gudstjänst-tid, svartkonst-bok; hvalfångst-fartyg; foderväxt-odling; frukost-bord, Almqvist-kännare; ynnest-bevis, ångest-rop, Orust-båt; förlust-konto, kontrastvärkan, protest-möte, turist-led, ametist-ring.

Armborst-beväpnad, metvurst-fabrikant, Nathorst-expeditionen.

Endast i mycket sällsynta undantagsfall kan man finna *s* använt i sammansatta el. prefixbildade subst. på *-sk, -st.* T. ex.:

lysmasks-illuminationen (Finsk Tidskr. XXXI s. 26);
guldfisks-kupa (tidn. Barngarderoben 1895 N:o 7, s. 8);
förlusts-listor (G. H. T. 15 mars 1900);
årsväxts-rapport (G. H. T. 15 juni 1898);
Almqvists-afton (Sv. D. 5 maj 1900).

3. Åtskilliga konsonantiska slutformer äro hos alla eller nästan alla subst. förbundna med förledsbildning **utan -s,** för så vitt substantiven icke äro sammansatta eller uttalade likt sammansatta ord (jfr V kap., 1, 2).

Till dessa slutformer höra, förutom en del mindre ofta förekommande, följande:

b-ljud, långt *(bb)* eller näst efter konsonant; **f**-ljud; **j**-ljud utom i *-rj (-rg)*; **m** näst efter vokal med huvudaccent; **rn** (supradentalt *n* efter vanliga riksspråksuttalet); **rr**; **lt**; **rt** (supradentalt *t*).

Exempel på hithörande sammansatta ord (eventuellt med undantag från regeln):

-bb (utan undantag): *dubb-hål, flabb-fasoner, klubb-lokal, kubb-hvete, nubb-låda, näbb-mus, skabb-djur, skrubb-nyckel, snibb-krage, snobb-manér, stubb-kjol, stubb-åker, stybb-fria kol, äbb-tid; tulubb-krage.*

-b efter konsonant (utan undantag): *fälb-hatt, amb-vinst, bomb-kanon, jamb-meter, romb-figur; katakomb-gångar, adverb-funktion, proverb-författare.*

-f: *strof-byggnad; apostrof-tecken; hieroglyf-inskrift, kalif-väldet, teosof-möte* (o. kanske några flera på *-sof-*); en mängd på *-graf-*, personliga o. sakliga, ss. *fotograf-biträde, geograf-kongress, kartograf-arvode, stenograf-förening, typograf-veteran* (i tidn.); *autograf-album, heliograf-meddelande, kinematograf-bilder, paragraf-tecken, psykograf-medier* (Nord. Fam. XV 266), *telegraf-linje.*

-ff: *biff-paj, gruff-lysten, klaff-bord, muff-foder, puff-ärm, puff-notis, ruff-tak, stoff-behandling, straff-dom, tuff-lager; giraff-hals, karaff-bricka, relieff-arbete, tariff-traktat.*

-f efter konsonant: *släjf-knapphål, alf-kors, nymf-dans, skymf-ord, triumf-båge, trumf-kort.*

Undantag med *s* efter *f:*

Chefs-fartyg, -plats, -ämbete o. s. v. (jfr II kap., II: B: 4; mycket sällan utan *s,* t. ex. *chef-förändringar* (Sv. D. 20 nov. 1899).

Bischoffs- (det enda bemärkta fall med *f* efter obetonad vokal; väl direkt efter t. *bischofs-*), t. ex. *bischoffs-glas.*

-j efter vokal: *boj-rep, haj-fena, kaj-byggnad, koj-beslagare, skoj-affär, säj-fiske; jockej-mössa, kavaj-kostym, konterfej-målare, konvoj-fartyg, lakej-livré, malaj-folk, oktroj-tid, pastej-bagare, plebej-natur, timotej-frö;* geografiskt namn: *Jenisej-mynningen.*

Ett enda undantag (jfr II kap., II: B: 4): *Korderojs-byxor.*

-lj (o. *-lg*): *alg-flora, bälg-hus, svalg-konstriktorer* (Nord. Fam. XV 935), *sälj-blad, talg-ljus, älg-horn; apparelj-gymnastik, batalj-målning, butelj-hals, detalj-rik, emalj-öga, konselj-dag, medalj-gravör, portfölj-lås, revelj-tid, stramalj-nål, vanilj-glace.*

Ett undantag: *Hälgs-mål* (annars utan *s: hälg-dag, -fri* o. s. v.).

-nj: *champanj-butelj, -glas* (även med *-e-*, se III kap., 2: c: *a*), *kampanj-ledare.*

-m efter lång vokal (utan undantag): *brom-metall, bräm-fällning, dam-kappa, gam-klo, kram-handel, krom-gult, kräm-karott, plym-hatt, pråm-karl, ram-list, ram-tag; agronom-titel, anatom-kongress, arom-fylld, astronom-term, atom-vikt, bohem-liv, diadem-prydd, fanerogam-flora, fantom-bild, gastronom-middag, hippodrom-fäst* (i tidn.), *kostym-bal, melodram-musik, pantomim-roll, parfym-doft, poem-bok, problem-lösning, pseudonym-lexikon, regim-förändring, reklam-artikel, synonym-lexikon, system-tvång, tantiem-belopp, volym-procent;* mansnamn: *Maxim-kanon* (t. ex. *4 krupps- och 2 maxim-kanoner,* Sv. D. 6 mars 1900).

-m efter kort vokal med huvudaccent: *bom-talja, dam-korn, dam-lucka, dröm-bild, gom-ljud, gram-vikt, hem-ort, kam-fodral, lam-huvud, lim-panna, lom-vinge, rem-bygel, rim-ord, rom-fisk, rom-toddy, skam-känsla, slam-lager, slem-bildning, stam-ros, ström-fåra, söm-huvud, töm-lycka, madam-titel;* ord på *-gram-*, t. ex. *epigram-författare, monogram-mönster, Program-bladet* (namn på tidning), *telegram-taxering.*

Några få undantag med *s* efter långt *m:*

Doms- i *doms-akt, -rätt* (men *dom-bok, -för, -villa* o. s. v.), i särskild bet. i *doms-basun.*

Rums- med *s* alltid med abstrakt bet. i vetenskapliga termer, ss. *rums-begreppet, -bestämning, -relation* o. s. v., valfritt i fråga om rum i hus, t. ex. *rum(s)-dekoration, -kamrat* o. s. v.

Tums- med *s* i sammans. som innehålla måttbestämning (se II kap., II: B: 1).

-rn: *björn-ram, flarn-bit, garn-härva, horn-kam, hörn-butik, järn-ten, korn-ax, kvarn-hjul, torn-glugg, värn-lös, örn-näste; cistärn-ångare, kasärn-liv, nocturne-kompositör.*

Ett undantag med *s: Barns-* i flera sammans., ss. *barns-ben, -börd, -nöd, -öl.*

-rr (utan undantag): *barr-träd, borr-undersökning, dörr-lås, harr-fiske, kärr-botten, märr-kreatur, narr-kåpa, starr-hö, starr-operation, ärr-bildning; cigarr-låda, gitarr-fodral, katarr-pastiljer, partärr-biljett.*

-lt: *filt-rem, fält-flaska, kolt-klädd, malt-extrakt, palt-bröd, salt-kar, spalt-fyllnad, sylt-burk, tält-öppning; basalt-pelare, re-volt-försök, tumult-dag* (i tidn.); *kobolt-halt.*

Någon gång med *s: Asfalts-trottoarer* (G. H. T. 17 nov. 1898), men annars *asfalt-beläggning, -papp, -tjära* o. s. v.

-rt: (efter lång vokal:) *art-namn, fart-ökning, hjort-horn, kart-ätande, kort-lek, lort-hög, ort-namn* (jfr undantagen nedan), *port-nyckel, i start-ögonblicket;* (efter kort vokal med huvudaccent:) *mört-öga, sort-räkning, stjärt-mes, vört-bröd, ärt-balja, ört-blad; eskort-trupp, export-premie, import-förbud, rapport-korporal, retort-ugn, transport-kostnad;* (efter svagtonig vokal:) *buffert-fjäder, dävert-block, hävert-ben, kamfert-lukt, koffert-lock, komfort-behov, loggert-tackling, skonert-tackling.*

Undantag med *s* förekomma hos några subst. i en del sammans., dock så att knappast i någon *s*-formen är obligatorisk; väsentl. efter främmande mönster:

Orts- efter t. *orts-,* t. ex. *orts-namn* (efter t. *ortsname;* jämte *ort-namn* enligt regeln), *orts-inträsse, orts-tidning;* med skillnad i bet. *orts-bestämning* (grammatisk term) = bestämning genom substantiv som betecknar en ort; *ort-bestämning:* bestämning av en orts läge, t. ex. dess latitud o. longitud.

Sports- i *sports-man* av eng. *sports-man* (jämte nyare sv. *sport-man*), vidare t. ex. *sports-intressen* (Sv. D. 10 nov. 1899), men annars *sport-kärra, -tidning, älskande* o. s. v.

Exports-inträssena (i tidn., kanske genom omedveten association med *exportörs-* i samma mening?).

4. **Enstaviga subst. som sluta på tonlös explosiva hava former utan -s med jämförelsevis mycket få undantag.**

Hit höra (förutom de strax ovan omtalade subst. på *-rt*) subst. på **-k**, på **-p** o. på **-t**.

Exempel på hithörande sammans. jämte undantag:

-k efter lång vokal: *bok-märke, bok-ållon, buk-hinna, bykkar, bråk-del, båk-pänningar, dok-klädd, duk-tyg, ek-ållon, gökklocka, hök-vinge, krok-väg, lek-kamrat, lik-kista, ok-rem, pikmössa, påk-olja, rök-pelare, sak-kunskap, sik-rom, smak-närv, -råd, snok-bo, spik-huvud, språk-form, stek-fat, tak-ås, tok-prat, vak-öppning, vrak-gods, vråk-ägg.*

Undantag med *s:*

Bruks-: till *bruk* »industriellt värk» i alla sammans. av oviss historisk anledning; i annan mening i det nya *bruks-anvisning* efter t. *gebrauchs-anweisung*.

Köks-: med *s* av oklar anledning (jfr II kap., II: B: 4; i alla händelser att förklara inom svenskan själv, jfr da. *kjøkken-*, lt. *köken-* i sammans.).

-ck (långt *k*-ljud): *beck-tråd, bleck-kärl, block-trissa, bläckflaska, bock-horn, bråck-band, bäck-krasse, check-lag, fack-man, flock-ull, fläck-tvål, fock-mast, frack-krage, häck-planta, klack-järn, lack-färnissa, nock-talja, prick-linje, rock-ärm, schack-drag, skrockfull, skräck-bild, späck-lager, stack-moln, stock-upplag, stuck-arbete, svyck-avgift, säck-väv, träck-hög.*

Undantag med *s:*

Backs- i sjömansord, ss. *backs-gast* m. fl. (jämte *back-lag*): lt. *backs-*, t. ex. *backs-junge*.

Däcks-balk, -last o. s. v., motsv. da. *dæks-*, men avvikande från t. *deck-* (från lt.) o. ndl. *dek-* av okänd anledning (månne att ställa i samband därmed, att da. *dæk-* ss. förledsform utan *s* hör till da. vb. *dække* täcka?).

Kocks-, från lt. lånad form i *kocks-pojke* (jfr ndl. *koksjongen* i samma bet. samt lt.-ostfris. *kocks-meit* »kökspiga») o. i sjömansordet *kocks-mat* av lt. *kocks-mat*.

Hit hör också *dricks-*, i den mån det kan hänföras till det

föråldrade subst. *drick* »dryck» (t. ex. i *dricks-glas, -pängar*), annars numera hörande antingen till vb. *dricka* (se XIII kap.) eller till subst. *(svag-)dricka* (se IX kap.).

-**k** efter konsonant (utan undantag):

sträjk-kassa;

balk-indelning, dolk-klinga, falk-öga, folk-visa, kalk-ugn, mjölk-bytta, stjälk-blad, talk-jord, tolk-tjänst;

bank-kontor, brink-hake, bänk-kamrat, drank-tunna, fink-bo, flank-marsch, hink-grep, länk-kula, munk-kåpa, plank-biljett, skunk-päls, skänk-disk, smink-burk;

bark-bit, björk-ris, burk-lock, dyrk-fri, fyrk-egare, kork-matta, mark-låda, mark-upplåtelse, park-träd, skurk-fysionomi, sork-art, stork-näbb, turk-vän, värk-helig.

-**p** efter lång vokal: *djup-uppgift* (Sv. D. 20 jan. 1900), *dop-vittne, dråp-mål, grop-kant, pip-kanna, rep-gunga, skräp-låda, skåp-mat, slup-roddare, stop-flaska, typ-förråd.*

Undantag: *Skåps-*, en i vissa trakter förekommande form, särskilt i sammans. *skåps-dörr, -nyckel* (se Lundells ordlista; men i uppsvenskan *skåp-dörr, -nyckel*).

-**pp**: *grupp-fotografi, knapp-hål, knopp-bildning, krapp-rot, käpp-krycka, lapp-hund, lapp-täcke, papp-ask, stäpp-höna, tapp-borr, topp-lantärna, trupp-befäl, tupp-kam.*

Undantag med *s:*

Kropps-aga, -byggnad, -kraft o. s. v., sannolikt gammal kompositionsform av gen. sing. (ehuru i fsv. endast formen *kropp-* är uppvisad i ett par sammans.); jfr adj. *kroppslig* (men fsv. *kroppeliker*).

Skepps-, nu i alla sammans., t. ex. *skepps-bro, -byggeri, -flotta* o. s. v., motsv. fsv. *skips-*, växelform i några sammans. till det annars vanligare *skip-;* jfr mlt. *schepes-*, ndl. *scheeps-* o. t. *schiffs-* med *s* i de flästa sammansättningar.

-**p** efter konsonant (utan undantag):

alp-hydda, hjälp-lös, julp-knapp, skalp-jägare, tölp-fasoner, valp-lek;

kamp-plats, kramp-anfall, klump-fot, pump-kanna, ramp-feber, slump-köp, sump-trakt, svamp-bildning;

karp-dam, korp-näbb, torp-jord, varp-hög.

-t efter lång vokal: *bot-dag, båt-karl, fat-öl, flit-betyg, fot-påse, get-mjölk, gröt-fat, klot-blixt, knut-punkt, krut-horn, mat-påse, myt-bildning, nit-uppfylld, nit-vinst, not-tecken, not-varp, nöt-kärna, nöt-hår, plåt-mynt, rot-knöl, sot-lucka, sprit-dryck, stat-dräng, strut-form, trut-huggare.*

Undantag med *s:*

Båts-hake, -man: lånord från lt., för övrigt mäst uttalade utan *t:* redan mlt. *bôs-* (för *bôts-*)*hake, -man.*

Spjuts-udd, fsv. *spiuts-udder.*

Stats-, hörande till *stat* i politisk mening, t. ex *stats-klok, -kyrka, -rätt* o. s. v., även *stats-kontoret, -utskottet* m. fl. ord med särskild bet., eller i bet. »prakt» i *stats-vagn*; överallt motsv. t. *staats-*.

-tt: *brott-mål, fett-bildning, flott-fläck, hatt-brätte, hytt-plats, katt-fot, kött-gryta, lott-egare, mitt-punkt, mått-band, natt-fjäril, plätt-panna, ratt-lina, skatt-land, skott-tavla, skott-år, skratt-paroxysm, slätt-bo, snitt-blomster, spatt-knöl, spott-körtel, svett-por, tratt-form, tvätt-nota, ätt-led.*

Undantag med *s:*

Kötts-dagar av *kött* i religiös bet. (annars *kött*- utan *s* i sammans.).

Rätts- i juridisk mening, motsv. da. *rets-* o. t. *rechts-,* t. ex. *rätts-fråga, -historia, -innehavare, -medicin* o. s. v. (även *rätts-lös,* avvikande från fsv. *rætløs,* da. *retløs,* t. *rechtlos;* möjligen med fonetiskt *s* i förbindelsen *tl?*).

Slotts-, motsv. fsv. *slots-,* da. *slots-*.

-ft: *drift-kucku, gift-bägare, höft-led, kraft-prov, luft-drag, saft-butelj, skaft-hål, skrift-drag, stoft-partikel.*

Undantag med *s:*

Lärfts-krämare, -lakan o. s. v. av gen. sing. till fsv. *lærift(-ipt), -oft;* jfr y. fsv. *lærofs tradhir* »lärftstrådar.»

Stifts-indelning, -tidning o. s. v., i annan bet. *stifts-jungfru;* motsv. t. *stifts-*.

Taft(s)-band, -klädning med vacklan i bruket av *s* (jfr II kap., II: B: 4).

Dessutom förekommer stundom *s*-form, dock väl endast dialektal, i ett ord:

Drift(s)-, t. ex. *drifts-form* (i G. H. T. 3 febr. 1900 om bärgvärksdrift), *drifts-kapital* (Sv. D. 1 mars 1900), med annan bet. *drifts-livet* (G. H. T. 28 dec. 1899).

-kt: *bikt-fader, dikt-art, dräkt-reform, frakt-gods, frukt-gömme, fukt-fri, gikt-knöl, jakt-kniv, knekt-manér, makt-bud, plikt-känsla, prakt-band, punkt-fyrkant, slakt-mask, släkt-möte, sekt-väsen, takt-pinne, trakt-huggning, vakt-manskap, vikt-lod.*

Undantag med *s:*
Akts-förklaring: efter t. *achts-erklärung.*

-nt (utan undantag): *dynt-blåsa, front-linje, funt-inskrift, glunt-melodi, kant-band, mynt-fot, pant-lek, spant-ring, strunt-affär, tant-titeln, vant-tåg.*

Anm. Subst. på **-lt** se ovan (avd. 3). På **-mt** är att nämna *tomt-karta, -köp* o. s. v. (annars även till verb hänförliga ord, ss. *grymt-oxe, klämt-ljud, skämt-tidning*); delvis med *s* efter danskan (norskan): *amts-*, t. ex. *amts-förening* jämte *amt-möte* i G. H. T. 10 jan. 1900.

5. I allmänhet hava enstaviga subst. på konsonant till största delen former **utan -s.**

Bland slutformer som hos enstaviga subst. i regeln äro förbundna med förledsbildning utan *s* kunna ytterligare följande förtjäna att omnämnas:

-dd, -gg, -ll, -lm, -rm samt **-n** näst efter lång vokal.

Exempel på hithörande sammans. jämte undantag:

-dd: *bredd-grad, brodd-mask, bädd-tillbehör, grodd-tråd, kladd-anteckning, ludd-tåtel, rodd-tur, snodd-beslag, udd-ljud, vadd-fabrik.*

Undantag med *s:*
Skydds-, lånad form (möjligen med förmedling av da. *skyts-*)

med *s* från ht. *schutz,* som blandats med sv. *skydd,* som är ett annat ord av lt. härkomst (jfr fsv. *beskydda* v. = mlt. *beschüdden*).

-gg (utan undantag): *agg-känsla, bjugg-bröd, brigg-tackling, dagg-droppe, dogg-fysionomi, glögg-bål, grogg-glas, hägg-bär, kugg-hjul, lagg-kärl, lugg-krusare, mugg-handtag, nagg-hål, pigg-haj. ragg-mossa, rygg-kota, sjagg-överdrag, skägg-fjun, slagg-tegel, spigg-fena, tagg-fisk, vägg-klocka, ägg-järn, ägg-kopp.*

-ll: *bill-harv, båll-frans, cell-membran, dill-kött, dräll-duk, fjäll-rygg, fjäll-fisk, hall-rätt, häll-ristning, knall-effekt, mjäll-hvit, moll-ackord, mull-jord, noll-punkten, pall-överdrag, roll-innehavare, sill-huvud, skall-kedja, stall-dörr, tall-frö, troll-bär, tull-kammare, tyll-flor, ull-garn, vall-gata.*

Undantag med *s:*

Kvälls-mat, -mål, -vard o. s. v. (men utan *s kväll-kvisten* samt några med *s* i efterleden, ss. *kväll-sol, -stund, -sömnig* m. fl., jfr I kap., IV): jfr fsv. *qwældz tima* jämte *qwæl-tima.*

Tjälls-dörr, gammalt ord i bibeln.

-lm (utan undantag): *alm-löv, halm-hatt, hjälm-visir, malm-bärg, palm-blad, salm-bok, skalm-hake, skälm-unge, vålm-rad.*

-rm: *arm-band, barm-hölje, farm-innehavare, form-lära, harm-lös, karm-trä, larm-trumma, norm-givande, orm-bett, parm-mätare, pärm-omslag, skärm-blad, storm-hatt, svärm-anfall, tarm-kanal, term-förklaring, ärm-linning.*

Undantag med *s:*

Arms-, dock endast i måttbestämningar, ss. *arms-lång, -längd, -tjock* o. s. v. (jfr II kap., II: B: 1).

-n efter lång vokal: *ben-bit, ben-brott, bön-dag, dun-kudde, en-ris, fjun-beklädnad, gran-kotte, gren-dike, gryn-korv, hån-grin, kon-form, kran-balk, lin-frö, lön-lös, man-kam, men-ed, -lös, plan-karta, ren-hud, rån-mord, scen-förändring, sken-död, skrin-nyckel, slån-buske, son-hustru, spån-tak, sten-hus, svan-hals, svin-fot, syn-vinkel, ton-våg, tran-kokeri, tron-följd, vin-butelj.*

Undantag med *s:*

Köns-drift, -organ o. s. v., med *s* alla sammans. utom *kön-*

lös; jfr t. *geschlechts-* i motsv. sammans., resp. *geschlecht-los* (jämte *geschlechtslos*).

Läns-härre o. s. v. samt *läns-lasarett, -notarie* o. s. v. med *s* alla sammans. utom *län-tagare*; av fsv. *læns-,* jfr ock t. *lehns-herr* o. s. v.

6. Vissa svagtoniga ändelser äro regelmässigt förbundna med förledsbildning **utan -s**, såvida substantiven icke äro sammansatta eller uttalas med hos sammansatta ord vanlig accentuering (jfr V kap., 1 o. 2).

Sådana ändelser äro:

-el; **-en**, med undantag för bestämda artikeln ock *-men* i latinska abstrakta subst. samt *-en* hos vissa landsnamn; **-on**; **-er** utan biaccent (näst efter akut accent) hos de självständigt brukade substantiven.

Exempel på hithörande sammans. jämte undantag:

a) **-el**: *apel-blad, axel-håla, axel-ledning, betsel-tyg, bibel-ord, buffel-horn, cirkel-båge, dadel-palm, doffel-rock, drätsel-nämd, fabel-diktare, flygel-adjutant, formel-väsende, fågel-bur, gaffel-bit, gavel-fönster, griffel-tavla, gyckel-bild, hagel-bössa, hagel-fall, hassel-nöt, hvirvel-vind, hyvel-järn, jubel-fäst, kabel-telegram, kakel-lera, kisel-jord, kittel-botten, kummel-grav, körtel-gång, mandel-olja, mangel-bod, mantel-flik, muskel-tråd, märgel-grav, möbel-tyg, mögel-fläck, nagel-rot, navel-bråck, nickel-beslag, nyckel-hål, orgel-toner, oxel-bär, poppel-blad, puckel-hval, pudel-hår, pändel-rörelse, pänsel-drag, pöbel-välde, raffel-låda, regel-rätt, sabel-gehäng, sadel-dyna, sedel-tryckeri, segel-duk, sekel-gammal, skovel-hjul, slyngel-år, smärgel-dyna, snigel-gång, sockel-fyrkant, spegel-bild, spindel-väv, stapel-bädd, stämpel-papper, stövel-knekt, svavel-rök, svindel-anfall, tadel-votum, taffel-musik, tagel-madrass, tegel-panna, tistel-blomma, titel-blad, toffel-hjälte, tryffel-pyré, tunnel-öppning, tygel-ring, tämpel-gård, vaktel-pipa, vinkel-ben, växel-diskont, växel-anordning;*

verbalsubst. på *-sel; blygsel-rodnad, gödsel-hög, hörsel-organ, klädsel-granit, känsel-närv, skrämsel-medel, stängsel-förordning, vigsel-attest;*

subst. på *-el* med mer än två stavelser: *artikel-författare,*

exempel-lös, inkunabel-bibliotek, kapitel-överskrift, lavendel-olja, mandibel-körtel, persedel-förråd, spektakel-afton, triangel-bas, tuberkel-bacill;

särskilt anmärkningsvärd är en sammans. betecknande mått i ental (utan *s* mot regeln i II kap., II: B: 1): *kabel-längd* (jfr t. *kabel-länge,* men däremot ndl. *kabels-lengte*);

även geografiska namn på *-el,* t. ex.: *Arkangel-konsulatet, Bryssel-matta, Cassel-museet, Konstantinopel-brev, Memel-hamnen, Neapel-resa, Weichsel-området, Ösel-bo.*

Undantag med *s* (mästadels gamla svenska eller efter främmande mönster bildade former):

Adels-kalender o. s. v. (t. *adels-*).

Avels-djur, -gård o. s. v. (fsv. *afls-*).

Bödels-dräng, -yxa o. s. v. (väl från lt., motsv. t. *büttels-knecht,* ndl. *beuls-knecht* o. s. v.).

Handels-bod, -kompani o. s. v. (t. *handels-*).

Himmels-färd, -glob o. s. v. (fsv. *himils-* i flera sammans.), men *himmel-rike* (fsv. *himirike* av fsv. *himin*); nybildn. *himmel-famnande* (hos Ola Hansson enligt G. H. T. 27 april 1900).

Konstapels-vakt (jfr ndl. *konstabels-kamer* o. s. v.).

Tvivels-mål (*tvivels-möjlighet:* se »I vår tids lifsfrågor» X s. 19).

Sällan finner man nutida nybildning med *s*-form, såsom:

Medels-redogörelse (G. H. T. 2 febr. 1900).

Vacklande är ett svenskt sockennamn: *Vendel(s)-fynden, Vendels-bo* (i tidn.).

b) **-en:** *botten-våning, braxen-fiske, bräken-växter, bäcken-ben, fröken-titel, myrten-krans, siden-fabrikör, socken-kyrka, sägen-förtäljare, tecken-tydare, töcken-bild, vapen-makt, vatten-glas, öken-vind;*

subst. på *-en* med mer än två stavelser: *abdomen-form, cyclamen-blomma*;

utländska stadsnamn (så vitt icke former på *-er-* brukas, se III kap.):

Antwerpen-utställning (i tidn.), *Dresden-bo* (i tidn.), *Nimwegen-(*el. *Nijmegen-)freden, Leiden-universitetet, Wiesbaden-kur.*

Undantag med *s:*

Borgens-förbindelse o. s. v., av ä. fsv. *borghans-(-anz-):* med *s,* såsom ännu verbalsubst. på *-an* (se V kap.).

Ordens-broder o. s. v.: mlt. *ordens-brôder.*

Väsens-enhet, -olikhet; t. *wesens-einheit* o. s. v.

Ett norskt stadsnamn: *Drammens-bor* (G. H. T. 2 febr. 1900).

Vacklande äro:

Lösen(s)-ord (båda formerna rätt ofta i tidn.); i annan bet. *lösen-försändelse* (post-term).

Ett norskt stadsnamn: *Bergen(s)-museet, -utställningen, ångare* (i tidn.).

c) **-on**:

bär- o. fruktnamn, t. ex. *fikon-löv, hallon-buske, hjortron-kompott, krikon-kärna, lingon-gröt, mjölon-ris, nypon-blomma, odon-blad, olvon-buske, plommon-mos, päron-träd, smultron-planta, sviskon-kärna, ållon-borre;*

andra tvåstaviga: *afton-rodnad, canon-imitation* (Ord och Bild 1900 s. 10), *helgon-bild, kolon-bakterie, läjon-bur, morgon-bön, natron-lut, ostron-bank, plankton-håv, syskon-tycke;*

med mer än två stavelser: *baryton-parti, skioptikon-bild, syndetikon-flaska;*

geografiska namn, t. ex. *Boston-hamnen, Ceylon-te, Kanton-viken, Libanon-platån, Lissabon-jordbävningen, London-dimma;* dock med *s*: *Washingtons-korrespondent* (Sv. D. 31 dec. 1899).

d) **-er**: *blomster-doft, bläster-rör, bolster-var, bäver-päls, ceder-trä, center-man, daler-myntning, eter-narkos, etter-böld, feber-yrsel, filter-bassäng, finger-ring, fjäder-båll, fläder-blomma, foder-växt, foder-tyg, foster-fördrivning, fönster-karm, galler-port, hjärter-färg, hummer-klo, häger-bo, höger-ministär, ister-mage, junker-politik, jämmer-rop, kaffer-by, kamfer-olja, klander-votum, klister-fat, kloster-broder, klöver-blad, klöver-kort, kutter-brigg, lager-källare, lever-fläck, ljuster-järn, lummer-art, läder-rem, läger-gata, mudder-pråm, mönster-bok, neger-ras, nummer-häst, näver-dosa, ocker-ränta, offer-djur, order-utdelning, panter-hud, perser-krig, piller-dosa, plåster-lapp, pointer-valp, porter-glas, puder-vippa, pulver-dosa, ruter-färg, seger-bud, silver-malm, skiffer-lager, skvaller-historia, slödder-härrskap, socker-topp, spader-hacka, svå-*

ger-lag, säter-flicka, tender-hjul, tiger-hud, timmer-flotte, tjuder-pinne, tjäder-tupp, under-barn, utter-bo, vender-folket (i tidn.), *vesper-ringning, vinter-köld, väder-il, vänster-regering, åder-bråck, åker-redskap, årder-bill, äjder-ägg;*

med mer än två stavelser: *afrikander-resning, cylinder-ur, dissenter-lag, eskader-besök, kandelaber-ljus, kateder-karl, magister-grad, manöver-torn, masacker-dagar* (i tidn.), *minister-portfölj, nubier-by* (Retzius: Bilder från Nil., s. 138), *orkester-anförare, pilaster-kapitäl, propeller-axel, rabarber-kräm, register-bok, revolver-kula, salamander-djur, salpeter-lada, sekvester-order, semester-tid, teater-affisch, tornister-rem;*

några grupper med särskilda slutformer: *α*) månadsnamnen på *-ber*, ss. *september-dag, november-blomma, oktober-marknad; β*) personliga på *-iker* (jämförelsevis sällan använda i sammans.), ss. *komiker-roll, skeptiker-lynne, tekniker-möte; γ*) subst. på *-meter*, ss. *barometer-höjd, kronometer-fabrikör, manometer-visare, taxameter-droska, termometer-kula;*

geografiska namn på *-er*, t. ex. *Falster-bor, Jäder-bor, Koster-båt, Lister-kusten, Manchester-teorier, Oder-mynningen, Stavanger-valet, Säter-dalen, Weser-området.*

Anm. Bland sammans. till subst. på *-er* märkas några som få former utan *s*, ehuru betecknande mått i ental (jfr II kap., II: B: 1), ss. *centner-tung* (dock *centners-tyngd* i Ord och Bild 1900 s. 56), *centimeter-bred* (G. H. T. 26 jan. 1900), *kilometer-längd, meter-bred, -hög.*

Undantag med *s:*

Heders-gäst, -känsla o. s. v. med *s* alla sammans. med subst., fsv. *heþers-* i dylika sammans. (men adj. *heder-värd*, fsv. *hedher(s) værdher*).

Hinders-mål (troligen gammalt lagord; eller efter andra sammans. med *mål?*), *hinders-* el. *hinder-lös(-het).* Annars nyare ord utan *s*, t. ex. *hinder-löpning, -ritt.*

Hungers-nöd, -död (fsv. *hungers-nødh*, da. *hungers-død*); *hungers-år* (Ups. N. T. 20 nov. 1899). Annars nybildade ord utan *s: hunger-korn, -känsla, -tyfus* o. s. v.

Lägers-mål, lagterm; jfr fsv. *læghers-bot* i hithörande bet.

Ålders-gräns, -president o. s. v., fsv. *alders-* (men *ålder-*

man av mlt. *olderman,* sammans. av mlt. *older,* kompar. till adj. *olt, old-* »gammal»).

Ett par subst. med *s* i sammans., där de beteckna mått i ental (annars utan *s;* jfr strax ovan):

Fingers-bredd, -lång o. s. v.

Kilometers- i uttr. *på kilometers-håll* (Ord och Bild 1899 s. 644).

Vacklande är (med *s*-formen efter *pastors-?*): *Komminister(s)-beställning, -boställe, -val, -änka* o. s. v.

Bihangsvis må här för sammanhangets skull omnämnas den lilla grupp av subst. på -er som uttalas eller åtm. kan uttalas med svag biaccent i självständig ställning. Dessa subst., hvarav flertalet utgör s. k. släktskapsord, hava av historisk anledning olika förledsbildning, nämligen:

α) Alltid utan *s:*

Fadder (hvilket också kanske allmännast, åtm. utanför den egentliga uppsvenskan, har *-er* utan biaccent), t. ex. *fadder-gåva, -kyss.*

Syster-barn, -fartyg, -lott o. s. v.

β) Alltid med *s:*

Kvarter ss. rymdmått, t. ex. *kvarters-mått* (dessutom ss. längdmått med, åtm. efter uppsvenskt uttal, samma accent *kvarters-bred, -lång,* ehuru ss. självständigt ord här med långt samt med huvudaccent uttalat *e*).

Pappers-ark, -handel o. s. v.

γ) Med båda formerna:

Broders-kyss, -kärlek, men *broder-mord, -mördare,* även (jämte *brödra-) broder-folk, -rike, -tvist.*

Dotter(s)-kärlek, annars utan *s: dotter-barn* o. s. v.

Fader-lös, -mord, -mördare, annars med *s,* t. ex. *faders-glädje, -kärlek, -namn* o. s. v.

Moder: i egentlig bet. behandlat ss. *fader* i motsvarande sammans., t. ex. *moder-mord,* men *moders-glädje* o. s. v.; därjämte med *s* i rent svenska ord, ss. *moders-bröst, -mjölk, -mål,* men utan *s* i *moder-liv* m. fl. läkarord efter tyskan; utan *s* i bildlig användning med appositionell funktion, t. ex. *moder-för-församling, -kupa, -land, -näring, -träd* m. fl. dyl. ord.

7. Flera med huvudaccent uttalade slutstavelseformer hos två- ock flerstaviga, men icke sammansatta (eller med sådana formellt likställda) substantiv på konsonant äro förbundna med förledsbildning **utan -s.** Sådana former komma för bättre översikts skull att behandlas i VII kapitlet.

Fämte Kapitlet.

Om Substantiv som sluta på konsonant (forts.): De viktigaste formkategorier, där såsom förleder i sammansättning regelmässigt brukas former med ett till de lexikaliska formerna fogat *-s.*

1. Sammansatta substantiv, däri efterlederna äro sådana subst. på konsonant som, när de stå ensamma som förleder i sammansättning, hava sina lexikaliska former, få som förleder (hos s. k. dekomposita) gärna former **med -s.**

Denna regel, här gällande subst. med konsonantiskt slutande lexikaliska former, är förut framställd i allmännare omfattning såsom III regeln i I kapitlet, där också hava berörts olika anledningar till undantag, som emellanåt förekomma.

Dessa undantag utgöras i allmänhet av förledsformer utan ändelse (= lexikaliska formerna). Mycket sällan förekommer sammansatt förledsform på *-e,* där den av det enkla substantivet bildade förledsformen saknar *-e,* såsom *stadsplane-ingeniör* (i Sv. D. 17 jan. 1899; jfr *stadsplans-fråga* G. H. T. 27 april 1900).

Förledsbildning med *s* är mäst genomförd hos sammansatta subst. med enstaviga efterleder, långt mindre hos sammans. av flerstaviga, såsom t. ex. på *-el, -en, -er* o. s. v.

För övrigt bör kanske särskilt påpekas, att regeln gäller icke endast subst. som i självständig användning hava sammansatt form, utan även sådana i egenskap av förleder sammansatta uttryck som i självständig användning hava form av ordfogningar, såsom t. ex. *gottköps-pris, frihands-teckning, varmlufts-*

rör, andrahands-forskning, tredjerangs-poet, enakts-komedi, fåmkorts-kille, frånlands- o. *pålands-vind, mellanrads-glosor, undervattens-kabel* o. s. v.

Exempel på sammans. bildade med sammansatta förledsformer på *s*, jämte undantagsfall utan *s*, till enstaviga subst. på olika konsonanter.

-**b**: *jordglobs-axel; spelklubbs-lokal,* men *träkubb-parkett* (Sv. D. 20 nov. 1898); *hjälpverbs-paradigm.*

-**d**: *urkeds-prydnad* (i tidn.), *välljuds-regel, ståltråds-lina, barrträds-vegetation, skäddvads-fiske, kolveds-huggning* (i tidn.); men utan *s* t. ex. *extrablad-utgivare* (G. H. T. 16 jan. 1900), *Oranjeflod-linien* (Sv. D. 8 nov. 1899), *snurrevad-fiske* (G. H. T. 5 dec. 1899), särskilt några allmänt brukliga sammans. med *bad,* t. ex. *hafsbad-* o. *gyttjebad-anstalt, kallbad-* o. *varmbad-hus;*

gullsnodds-beslag, men *kapprodd-båt;*

tronföljds-lag, polhöjds-bestämning; men oftast utan *s* sammans. med *slöjd,* ss. *husslöjd(s)-alster, allmogeslöjd-utställning, konstslöjd-avdelningen* (i tidn.) o. s. v.;

snabbelds-kanon (jfr *eld-vapen*), *Riksgälds-kontoret, vapenskölds-dekoration;*

pärlbands-lik, mordbrands-anläggning, lapphunds-valp, flygsands-fält;

grundfonds-hypotek, vallängds-upprättande, folkmängds-förhållanden.

-**rd**: *sandjords-potatis, ovanjords-ledning, självmords-mani, sjukvårds-manskap.*

-**f**: *dödsstraffs-dom,* men *förvandlingsstraff-fångar* (Sv. D. 5 dec. 1899); *ljusalfs-lockar.*

-**g**: *grundlags-fråga, grönrågs-gärde, framstegs-fientlig, fälttågs-plan, landsvägs-karta;* men utan *s: nattåg-par* (G. H. T. 5 jan. 1899 jämte *snälltågs-par* i samma artikel); vacklande: *kyrkolag(s)-utskott* (i tidn.);

bulldoggs-fysionomi, överplaggs-rum, helskäggs-anläggning; men *bulldogg-valpar* i annons i G. H. T.

-**j**: *ankarbojs-kätting, nattskojs-tillställare,* men utan *s: gråsäj-fiske;*

julhälgs-firande;
oljefärgs-tavla, munkorgs-lag, ryggmärgs-lidande.

-k: *skrivboks-pärm, handduks-hängare, överkäks-ben, knölpåks-beväpnad, talspråks-form;* men *kontorsbok-fabrik* (i tidningsannons);
stenbocks-huvud, solfläcks-maximum, överrocks-tyg, byxsäcks-ur, högtrycks-maskin; men *postcheck-lag* (i tidn.);
storsträjks-planer;
kranbalks-tryckaren (Nord. Fam. VIII 1482), *dalfolks-dräkter, sötmjölks-ost; sparbanks-ränta, skolbänks-modell;* vacklande: *bofink(s)-hane;*
halvarks-korrektur, konservburks-öppnare (i tidn.), *skogsmarks-förvärv, spelmarks-låda, tiomarks-mynt, jaktparks-område, vattenvärks-egare.*

-l: *barnbals-bjudning, Indals-älven, tremils-tävling* (i tidn.), *bygdemåls-färgat språk* (ofta i Sv. Akad. ordbok), *knappnåls-huvud, fyrktals-längd, provvals-resultat, prästvals-ordning* (i tidn.), men utan *s*: *presidentval-dagen* (G. H. T. 21 mars 1899), *riksdagsmannaval-frågan* (Sv. D. 26 jan. 1900);
snöbålls-krig, överfalls-hjul, högfjälls-region, ciss-molls-kvartett (Sv. D. 12 jan. 1900), *torvmulls-klosett, bomulls-garn;* men utan *s* sammans. av *sill,* ss. *fetsill-* o. *skarpsill-fiske, storsill-fångst;* vacklande: *olycksfall(s)-försäkring* o. *-försäkrad.*

-rl: *lerkärls-fragment* (sammans. av *karl,* uttalat *kar,* således icke egentl. hithörande: *gårdskarls-plats*).

-m: *kameliadams-typen* (G. H. T. 23 sept. 1897); *skiljedoms-fråga, barnhems-föreståndarinna, n-stams-form* (språkvetenskaplig term), *Näckströms-gatan,* men *växelström-maskin* i Nord. Fam. (art. *alternator*);
järnmalms-export, dadelpalms-dunge (men *järnmalm-gruvor* G. H. T. 7 mars 1898);
överarms-ben, huggorms-bett, solskärms-mossa, blindtarms-inflammation.

-n: *revbens-brott, äjderduns-kudde, julgrans-ljus, kullerstens-lagda gator, rödvins-butelj;*

fårskinns-päls, fyrspanns-hästar;
åskmolns-vägg;
frihamns-rätt, ortnamns-register (vacklande: *familjenamn(s)-plikt,* i båda formerna i G. H. T. 17 febr. 1898);
hällrägns-väder, järnvägsvagns-fabrik.

-**rn**: *hittebarns-hus, isbjörns-jakt, drivgarns-fiske, tackjärns-tull, guldkorns-förande sand* (Sv. D. 14 jan. 1900), *lantvärns-man.*

-**ng**: *fördrängs-plats, avgångs-tid, treklangs-ackord, första-rangs-plats;* vacklande: *nationalsång(s)-tävlingen* (i tidn.).

-**p**: *barndops-kalas, brandgrops-liknande* (Sv. Fornm. tidskr. XI 130), *påköps-bitar* (Ups. N. T. 3 jan. 1898), *fallreps-trappa, ångslups-förare;* vacklande: *lekmannadop(s)-frågan* (i tidn.);
urklipps-album, statskupps-rykte, omlopps-tid, sockertopps-form; men utan *s: träpapp-fabrik* (i tidn.), vacklande: *asfalt-papp(s)-tak;*
självhjälps-förening, men *begravningshjälp-kassa* (m. fl. dyl. uttryck);
klasskamps-predikan (G. H. T. 8 okt. 1898), *tvättsvamps-etui; Oktorps-gården.*

-**r**: *krusbärs-buske, rovdjurs-lik, c-durs-ackord, luftrörs-katarr, intressesfärs-politik* (Sv. D. 4 dec. 1899), *Alskärs-grundet, dubbelspårs-anordning* (i tidn.), *löneturs-beräkning, fickurs-fabrik* (Nord. Fam. XVI 1509); men utan *s* sammans. med *kur: malt-kur-* o. *vattenkur-anstalt, luftkur-ort* o. s. v.;
alkärrs-mylla (Nord. Fam.); men utan *s: diamantborr-vatten* (i tidn.), *tamburdörr-nyckel;* vacklande: sammans. av *barr: gran-barrs-avfall, tallbarr(s)-bad, -extrakt, -olja.*

-**t**: *ångbåts-färd, husflits-alster, myntfots-fråga, valnöts-tårta, kålrots-blast, sekelsluts-liv* (i tidn.), *fältspats-brott;* men utan *s: torpedbåt-förstörare, pansarbåt-typ* (G. H. T. 6 nov. 1897), *konst-flit-föreningen* (i Helsingfors), *myntfot-reform* (Sv. D. 17 nov. 1899); *pansarplåt-fabrik* (G. H. T. 15 juni 1900);
inbrotts-tjuv, väglotts-egare (i tidn.), *midnatts-timme, konti-nentroutes-telegram* (ofta i Sv. D.), *träsnitts-plansch, på pilskotts-håll* (Rydberg: Vapensm. s. 329); men utan *s: filthatt-fabrik,*

fältritt-klubb, arvskatt-värdering (i tidn.), *stjärnskott-rägn* (G. H. T. 6 nov. 1899);

barrdofts-mättad luft, gruvdrifts-planer (i tidn.), *vattenkrafts-anläggning, frilufts-lekar; snabbskrifts-apparat, tidskrifts-häfte;* men *handskrift* vacklande, t. ex. *handskrift(s)-avdelning, -kännare, -läsare, -rum* (dessa dock oftast med *s*), *handskrift-prov* (boktitel);

kvinnodräkts-reform, tillflykts-ort, rotfrukts-odling, välmakts-dagar, heltakts-paus, postvakts-betjänt (G. H. T. 15 mars 1900), *jämvikts-läge;* men utan *s: brödfrukt-träd* (så alltid), *trädfrukt-premiering* (tidn. Upsala 27 mars 1900);

malmfälts-bolag (i tidn.), *järnhalts-undersökning, kräksalts-vin* (Nord. Fam. IX 183), vacklande: *koksalt(s)-lösning* (väl oftast utan *s*), *lingonsylt(s)-burk; byggnadstomts-försäljning;*

dopfunts-inskrift, Trekants-grundet, guldmynts-prägling, kopparslants-påse; men utan *s: fyrkant-järn, -lanternin* (Sv. D. 27 febr. 1900; här efter lt., där *vêrkant-* egentl. är = mlt. adj. *vêrkant* »fyrkantig»), likaså *trekant-fil.*

-**rt**: *bärgarts-prov, sjöfarts-näring, dovhjorts-kalv, fämkorts-kille, hemorts-rätt, Kungsports-avenyen, luktärts-blomma, malörts-droppar;* men utan *s: Svenska kurort-föreningen, Upsala hjul-sport-förening, malört-liknande droppar* (i Sv. D. 26 febr. 1900, översatt från norska).

-**v**: *fribrevs-rätt, Tjärhofs-gatan, efterkravs-försändelse, skol-lovs-koloni, eklövs-krans;* vacklande: *ficktjuv(s)-liga* (utan *s* t. ex. i Stockholmstidn. 19 okt. 1897);

kassahvalvs-dörr, Klarälvs-vatten;

gråsparvs-unge, bränntorvs-upptagning; men *gråsparv-par* (G. H. T. 23 dec. 1899), *bränntorv-mosse* (i Lundells ordlista).

Tilläggsvis må påpekas, att förledsbildning med *s* är regelmässig även hos sådana sammansatta subst. som hava e n s t a v i g a e f t e r l e d e r m e d h u v u d a c c e n t. Sådana ord äro av två slag:

a) Appellativa subst. som i självständig användning hava form av (mer el. mindre stereotypa) ordfogningar, t. ex.: *vice-värds-befattning, egnahems-frågan, -idén, -komitén, rörelsen* o. s. v. (någon gång utan *s: egnahem-frågan*), *Rödaörns-orden* o. s. v.

b) Ortnamn, bildade genom sammans. av svenska, resp. i svenskan brukliga, enstaviga substantiv; t. ex.:

Läbyvads-monumentet; Öregrunds-grepen, Rosenlunds-kanalen, Hernösands-banken, Rörstrands-porslin, Öresunds-trafiken (jämte *Sund-trafiken* i G. H. T. 17 nov. 1898); *Göteborgs-posten, Karlsborgs-befästningarna; Örnsköldsviks-trakten; Rosendals-vägen; Roslagstulls-gatan, Sundsvalls-branden; Zinkensdams-gatan, Östermalms-bo; Söderarms-lots; Karlshamns-lax, Köpenhamns-resa; Nykvarns-papper, Babelstorns-förbistring; Helsingörs-tidning* (Sv. D. 1 mars 1900); *Landsorts-leden.*

Exempel på sammans. till subst. med svagtoniga ändelser **-el**, **-en**, **-on-**, **-er**.

-el. *α*) Med *s: väderflöjels-politik, rovfågels-lik, varghagels-laddning, märssegels-kultje, kråkvinkels-värld* (O. Levertin i Sv. D. 1 okt. 1899); sammans. av trestaviga: *domkapitels-beslut, vaktkonstapels-kongress* (i tidn.).

β) Utan *s: vagnsaxel-fabrik, halvcirkel-form, bittermandel-olja, ekmöbel-fabrik, trätoffel-fabrik* (i tidn.), *postväxel-rörelse* (i tidn.).

γ) Varierande: *Rödgavels-grottan, trappgavel(s)-hus; läkemedels-pris* (Stockholmst. 21 nov. 1898), *skogsmedels-fond, lifsmedel(s)-förråd, -pris, -tullar; lottsedels-försäljning, lånesedels-blankett, matsedels-förvärv* (Sv. D. 9 jan. 1900), men *debetsedel-utdelning* (i tidn.); *halvsekel(s)-lång, -minne; namnstämpel(s)-gravering.*

-en: *trossbottens-fyllning, Norrbottens-kuriren,* men *sängbotten-konstruktion;* sammans. av *vatten,* ss. *grundvattens-ledning, sötvattens-alg, undervattens-kabel, vichyvattens-flaska* o. s. v., dock utan *s: kallvatten-kur, mineralvatten-fabrik; grannsocken(s)-bor.*

-on: *julaftons-ledighet, björnhallon(s)-buske, klippläjons-hua* (Sv. D. 11 febr. 1900), *höstmorgons-dimma, ekållons-gödning.*

-er. *α*) Med *s: solfjäders-palm, kofoders-ersättning, Munklägers-gatan, rägnväders-, töväders-, yrväders-dag* (o. s. v.), *Ving-*

åkers-dansen; sammans. av trestaviga: *straffregisters-institutionen* (Sv. D. 14 dec. 1899), *fältmanövers-dag.*

β) Utan *s: snittblomster-utställning* (i tidn.); sammans. av *feber,* ss. *närvfeber-anfall, skarlakansfeber-epidemi; innanfönster-insättning, rödklöver-frö* (o. dyl.), *gåslever-pastej, lösnummer-pris, provnummer-utdelning* (o. s. v.), *häftplåster-lapp, tandpulver-recept;* sammans. av *silver,* ss. *kvicksilver-pelare, nysilver-gaffel; alunskiffer-lager;* sammans. av *socker,* ss. *hvitbetssocker-avgift, råsocker-fabrik, rörsocker-odling; kungstiger-hud;* sammans. av *timmer,* ss. *furutimmer-, sågtimmer-upplag; vidunder-fartyg, puls-åder-bristning;* av trestavigt subst.: *kyrkomusiker-möte* (G. H. T. 27 febr. 1900).

γ) Varierande: *lillfingers-nagel,* men *pekfinger-knoge* (tidn. Upsala 16 nov. 1899); *frilager(s)-frågan, kullager-låda* (G. H. T. 16 mars 1898); *blankläders-kängor, gyllenläders-plastik, rysslä-ders-pung,* men *juftläder-fabrikation* (Nord. Fam. X 410); *mid-vinters-bål, -natt,* men *midvinter-brasan* (hos Levertin i Sv. D. 17 dec. 1899); sammans. av trestaviga: *simmagister(s)-krans, krigsminister(s)-portfölj, statsministers-fullmakt* (hos De Geer: Minnen I 187).

Vacklande är också ett sammansatt ord på *-er,* där huvud-accenten hvilar på efterleden, nämligen *riksdaler,* t. ex. *riks-daler(s)-mynt, -räkning* (med *s* i Nord. Fam. XIV 1272).

Anmärkningar till V kap., 1:

Anm. 1. Sammansatta förledsformer med *s* förekomma stundom även av subst. som hava enkla förledsformer, åtm. i normalprosa, danade på annat sätt än med de lexikaliska formerna (jfr III kap.). T. ex.:

Med enkla förledsformer på *-e:*

Sammans. av *bygd,* ss. *Bollebygds-tinget* (i tidn.), *hembygds-dialekt, landsbygds-valkrets.*

Sammans. av *nämd,* ss. *kommunalnämds-ordförande, skilje-nämds-komité.*

Andra exempel: *hovskalds-poesi, höskörds-arbete, brandsyns-protokoll.*

Med enkel förledsform på *-es:* sammans. av *säd,* ss. *bland-säds-odling, brödsäds-produktion.*

Anm. 2. Sammans. av. enstaviga subst., som i hvardagstal förlora slutkonsonanten, få förledsformer utan *s* efter regeln för subst. på lång vokal (se X kap., VI). Sådana äro:

Sammans. av *bod,* ss. *fäbod-vall, kryddbod-borste, vedbod-nyckel, Fäbod-grundet, Rödbod-torget,* uttalade utan *d.*

Stadsnamn på *-stad,* där nästföregående stavelse har akut accent, uttalade utan *d,* ss. *Karlsta(d)-bo,* även *Karlsta(d)-tidningen,* hvardagl. för *Karlstads-tidningen; Halmstad-lax, Kristiánsta(d)-publiken* o. s. v.

Sammans. av *ved,* ibland utan *s* i mindre vårdad prosa, t. ex. *björkved-prisen* (i tidn. Upsala 10 nov. 1898).

Pärlemor, med *r* bortfallet i talspråket, sammans. *pärle-mo(r)-glans, -knapp* o. s. v. (sällan i skrift *pärlemors-*).

Anm. 3. Emedan förleder av subst. med plurala kardinaltalsattribut kunna bildas i pluralformerna (se I kap., I regeln, 3:e undant.), kan *s* fattas icke blott som kompositions-*s,* utan även som plural-ändelse i vissa sammans. av från engelskan lånade subst. som t. ex. *30-tons-kuttrar* (Sv. D. 23 dec. 1899), *tiogallons-kärl* (Sv. D. 15 jan. 1900), *5000-dollars-pokalen* (G. H. T. 31 mars 1900).

Anm. 4. Även av en del utländska, företrädesvis till språkformen tyska, ortnamn, särskilt stadsnamn, som hava form av sammansättningar med enstaviga konsonantiskt slutande efterleder, bildas gärna förleder med *s,* i den mån man icke använder former på *-er* efter tyskan (se III kap.).

Exempel på sådana namn, förutom namn bildade av i svenskan brukliga subst., ss. *Falklands-öarna, Newfoundlands-hund, Shetlands-dialekt* o. s. v. eller *Stralsunds-dukat* (se Sv. D. 17 nov. 1899), *Königsbergs-filosofen* (G. H. T. 6 april 1900), äro:

Greifswalds-universitetet, Düsseldorfs-målare, Edinburgs-universitetet, Johannesburgs-tidning (i tidn.), *Mecklenburgs-dialekt, Petersburgs-meddelanden* (i tidn.), *Lübecks-ångare, Rostocks-professor, Liverpools-regementet* (Sv. D. 5 dec. 1899), *Amsterdams-utställning, Nauheims-kur, Doornkops-dagen* (G. H. T. 27 febr. 1900).

Anm. 5. Hos några enstaviga subst. med lång vokal förekommer olikhet i bildningen av enkla ock sammansatta förleder av annan art än den vanliga (att de förra sakna, de senare hava *s*), nämligen så, att de enkla förlederna, som också hava *s*, hava gamla former med vokalen förkortad ock slutkonsonanten, ifall den är tonande, förvandlad till tonlös näst före *s*, de sammansatta förlederna åter (åtminstone i regeln) hava nyare former i likhet med de nutida genitiverna med bibehållen lång vokal ock utan förändring av den stamslutande konsonanten. Hithörande sammans. äro sådana som följande:

till *död: skendöds-fall;*

till *gud: skyddsguds-beläte;*

till *stad: stapelstads-rättigheter;*

till *strid: sjöstrids-manöver;*

till *dag: böndags-text* (dock hvardagl. *böndas-* med kort *a*);

till *krig: guerillakrigs-taktik;*

till *skog: barrskogs-region;*

till *bruk: tegelbruks-egare;*

till *kök: ångköks-föreståndare, skolköks-elev;*

till *hav: inhavs-bäcken;* i geografiska namn än *-havs-*, än *-hafs-* (med kort *a*), t. ex. *ishavs-fauna, söderhafsöarna, medelhavs-* el. *-hafs-länderna* o. s. v.,

till *liv: folklivs-bilder* o. s. v.

2. Två- eller flerstaviga subst. på konsonant, som i självständig användning (med huvudaccent på en förutgående stavelse, oftast den första i ordet) hava stark biaccent på den sista eller näst-sista stavelsen, få såsom förleder former med -s (m. a. o., med användning av en vanlig term: Formellt sammansatta subst. på konsonant få former med *s*).

Under denna regel falla, förutom de flästa oomtvistbart för nutida uppfattning sammansatta appellativa subst. (se ovan 1:a regeln), subst. av följande slag:

a) I äldre tid bildade sammans., där efterlederna nu äro som självständiga ord obrukliga eller brukade i icke-samhörig betydelse (i riksspråket).

b) Prefixbildade subst., som hava huvudaccent på (de oskiljaktiga) prefixen.

c) Avledda subst., som hava stark biaccent på avledningsändelserna, nämligen subst. på **-dom**, **-het**, **-lek**, **-skap**, **-när**.

d) En del lånord, som i svenskt uttal fått den accentuering som tillkommer »formellt sammansatta» ord.

Exempel på sammans., där förlederna äro subst. som, då de stå självständigt, uttalas med stark biaccent på slutstavelsen (m. a. o. »formellt sammansatta» subst. med enstaviga efterleder), ordnade efter slutkonsonanterna.

-d: *armods-börda, avskeds-ord, brandstods-bolag, mullvads-arbete, uppbåds-manskap, villebråds-tjuv, överflöds-vara;* på *-mod: högmods-ande, tålamods-prövande* m. fl.; ortnamn, ss. *åt Breareds-hållet* (i tidn.), *Unnaryds-bor, Linderöds-åsen;*

åbrodds-te;

odygds-pojke, vanfräjds-dom;

avgrunds-furste, avunds-man, samfunds-anda, urkunds-publikation (mot regeln *urkund-värk* Sv. D. 28 febr. 1900); på *-stånd: avstånds-beräkning, skadestånds-fråga, tillstånds-bevis* m. fl.; ortnamn, ss. *Skärkinds-bo.*

-rd: *huvudgärds-inrättning;* på *-börd,* ss. *innebörds-rik* (i tidn.), *nederbörds-mängd, uppbörds-borgen;* på *-färd* i överförd bet., ss. *högfärds-galen, välfärds-utskott;* på *-vard,* ss. *kvällsvards-dags, nattvards-barn.*

-g: *bohags-ting, fartygs-befäl, föredrags-hållare, misshagsyttringar, undantags-fall;* på *lag* (icke samhöriga med de enkla *lag* i brukliga bet.), ss. *bolags-ordning, nederlags-rätt, tolags-ersättning* m. fl.; på *-slag,* ss. *uppslags-rik, utslags-röst, överslagsberäkning* m. fl.; ortnamn, ss. *Arjeplogs-lappar, Vedevågs-aktie;*

hetväggs-bulle, rospiggs-båt, skörbjuggs-patient, tilläggsarvode.

-j: *förgätmigejs-krans; fingerborgs-blomma.*

-k: *anspråks-full, förmaks-möbel, orsaks-förhållande, skråpuks-ansikte, utkiks-torn;* på **-lek**: *kärleks-krank, storleks-förhållande, väderleks-profet;*

färnbocks-träd, matsäcks-korg, uttrycks-medel; marskalks-taffel; harkranks-ben; läroværks-adjunkt.

-**l**: *andels-mäjeri, nachspiels-tillställning, näktergals-röst;* på *-mål,* ss. *giftermåls-annons, slagsmåls-historia, spannmåls-priser;* ortnamn, ss. *Jumkils-, Lysekils-bo;*

undantagsfall: *alkohol-missbruk* o. s. v., vacklande: *örfil(s)-täck*;

anfalls-krig, bifalls-rop, hushålls-bestyr, innehålls-diger.

-**m**: *pilgrims-färd, samkväms-afton;*

medlems-antal, namnams-påse, rördrums-ägg; växtnamn på *-bom,* ss. *buxboms-häck;* på -**dom**: *barndoms-vän, egendoms-agent, fattigdoms-bevis, kristendoms-lärare* o. åtskilliga flera dyl.;

ortnamn på *-holm,* ss. *Stockholms-resa* (annars vanligen med huvudaccent på efterleden: *Djursholms-banan* o. s. v.).

-**n**: *förmåns-rätt, hänsyns-tagande, tordöns-lik.*

-**rn**: *hagtorns-buske, liktorns-operatör;* ortnamn, ss. *Sundborns-prosten* (i tidn.), *Bjurtjärns-bo* o. flera på *-garn,* ss. *Angarns-, Västergarns-bo, Tullgarns-resa* o. s. v.

-**ng**: *bihangs-blad, omfångs-rik;* på *-gång,* ss. *markegångs-pris, rättegångs-biträde;* ortnamn, ss. *Västerljungs-bo;*

undantagsfall: *orangutang-hane* (G. H. T. 25 nov. 1899).

-**p**: en mängd ord på -**skap**, ss. *boskaps-hjord, dryckenskaps-last, härrskaps-klädd, kunskaps-rik, landskaps-målare* o. åtskilliga flera;

angrepps-punkt, julklapps-korg, upplopps-företag.

-**r**: *allvars-ord, fältskärs-brev, kreaturs-marknad, upprors-fana, villkors-bisats, vädurs-fartyg, äventyrs-lysten;* på -**När**: *borgenärs-ed, konstnärs-kall, kämnärs-rätt.*

-**t**: *avlats-brev, grannlåts-lysten, ledamots-val, tillits-full;*

på -**het** en oöverskådlig massa exempel (jfr t. *-heits-, -keits-,* alltid med *s*), ss. *fastighets-egare, frihets-vän, likhets-tecken, överhets-person* o. s. v. i oändlighet.

hackspetts-näbb, idrotts-park, igelkotts-tagg, örngåtts-var; på *-skott,* ss. *sammanskotts-måltid, utskotts-porslin, utskotts-medlem, överskotts-medel;*

på *-gift* (verbalabstr.), ss. *avgifts-fri, eftergifts-politik, utgifts-post;*

andakts-full, otukts-brott, upptäckts-resa; på *-dräkt,* ss. *andedräkts-organ, tvedräkts-ande;* på *-sikt,* ss. *avsikts-lös, utsikts-torn, översikts-tablå;* på *-täkt,* ss. *intäkts-belopp, lertäkts-grop, våldtäkts-försök;*

undantag utan *s: instinkt-lik;* vacklande: *insekt(s)-,* t. ex. *insekts-pulver* (alltid med *s*); *insekt-bo, -håv, -(s)-liv, -värld* o. s. v.;

anstalts-behandling (G. H. T. 1 mars 1900); ortnamn på *-hult,* ss. *Elmhults-, Tenhults-bo;*

blåklints-krans.

-rt: *lagfarts-bevis.*

-v: *bokstavs-tolkning, upphovs-man, uppskovs-politik;* ortnamn på *-löf,* ss. *Eslöfs-bo.*

E x e m p e l p å s a m m a n s. där förlederna äro bildade av m e d s t a r k b i a c c e n t p å n ä s t - s i s t a s t a v e l s e n u t t a l a d e (m. a. o. formellt med tvåstaviga efterleder sammansatta) s u b s t. p å **-el**, **-en**, **-er** (jämförelsevis sällan förekommande fall).

-el: *benrangels-mannen, samfärdsels-teknik* (i tidn.);

utan *s: utstyrsel-magasin;* vacklande: *införsel(s)-* o. *utförsel(s)-förbud, -premie, -tull* (oftare utan *s*).

-en: *stillebens-målning.*

-er: *fruntimmers-hatt;* ortnamn, ss. *Landvetters-bo,* åtskilliga på *-säter* o. *-ånger,* ss. *Björsäters-bo, Ransäters-gården* (i tidn.), *Harmångers-, Njutångers-bo* o. s. v.;

undantagsfall: *Kolsäter-fördraget* (Cederschiöld: Erikskrön. s. 127).

A n m. Det sydafrik.-holländska *uitlander* kan förekomma som förled med *s,* men kanske är detta menat som nederländskt plural-*s;* t. ex. *uitlanders-avdelning, -frågan, -kontingent* (i Sv. D. 4 febr. o. G. H. T. 14 mars 1900).

3. Två- o. flerstaviga subst. på **-ing** o. **-ung** hava i regeln former **med -s**.

Närmare regler:

a) Abstrakta (el. med ur abstrakt grundbet. härledd betydelse) på *-ing* hava (frånsett fornordet *byggninga-balk*) utan undantag former med *s;* t. ex.:

Alstrings-rik, besittnings-tagande, brytnings-tid, dragnings-kraft, frälsnings-armén, församlings-bo, menings-frände, närings-frihet, sannings-kär, tävlings-pris o. s. v.

Särskilt märkes, att även helt nya lånord från engelska få *s* (avvikande från engelska bruket), t. ex. *clearings-avdelning* (i bank), *-rörelse* (i tidn.), *meetings-resolution.*

Bland till grundbet. abstrakta subst. är ett nu personligt kollektiv: *bevärings-möte* o. s. v.

b) Konkreta på *-ing* hava även till största delen former med *s*, såsom:

Personliga o. djurnamn, t. ex.:

Enslings-liv, enstörings-lynne, främlings-byrå, hednings-grannlåt (i tidn.), *hövdings-egenskaper, infödings-rätt, lärlings-prov, nidings-dåd, noshörnings-hud, strömmings-fiske.*

Till grundbet. personliga: *förstlings-arbete, älsklings-rätt.*

Andra rent sakliga, t. ex.:

Distings-marknad, fjärdings-man, honings-kaka, hullings-borst, köpings-rättigheter, lårings-båt, mässings-instrument, mässlings-epidemi, shirtings-foder, smärtings-lapp, sparkstöttings-tur, tidnings-läsande, väpplings-krans.

Namn på svenska bygder o. orter, t. ex.: *Blekings-dräkt, Köpings-bo, Nordmalings-dialekt, Norrköpings-kläde, Värings-bo.*

Undantag utan *s* bland konkreta subst. på *-ing* äro, förutom förut omtalade arkaiskt bildade former, ss. *vikinga-blod, ynglinga-sinne, hövdinge-, landshövdinge-värdighet, pänninge-medel,* följande:

α) Två subst. betecknande kvinnor, med former utan *s* av historisk grund:

Drottning-gatan, -huset, -krona.

Käring-prat o. s. v.

β) Utländska ortnamn, med former utan *s* efter främmande mönster, t. ex.:

Mafeking-belägrarne (i tidn.), *Mayerling-dramat* (i tidn.), *Peking-befolkningen, -telegram* (i tidn.).

γ) Åtskilliga andra subst. med former utan *s*, delvis härstammande från äldre gen. plur. (på *-a*, sedan *-e*), för övrigt flera av dem med sidoformer på *s*, såsom:

Geting-bo, men (i icke-plural bet.) *getings-liv*.

Kyckling-bur, -höna, kyckling(s)-ben.

Landshövding- (sällan *-ings-*) *plats, -residens, -utnämning* (formen utan *s* väl nyare för *-inge-*, till fsv. nom. sing. *-høfþinge*).

Pänning-pung, *pänning(e)-medel* o. s. v.

Rotting-käpp o. s. v. (men *rottings-bit* Sv. D. 27 febr. 1899).

Skilling(s)-myntning (Nord. Fam. XIV 1272 med *s*, XVIII 648 utan *s*).

Tinning-ben.

Tvilling- o. *trilling-broder, tvilling-flod* (i tidn.), men *trillings-nerverna* (Nord. Fam. I 832).

Tärning(s)-kast.

Välling(s)-klocka.

c) De fåtaliga subst. på **-ung** hava (frånsett arkaist. *konunga-*) former med *s*, såsom:

Honungs-kaka, konungs-man, ledungs-bud, -färd; ortnamn, t. ex. *Malungs-bo.*

4. Subst. på svagtonigt **-ad** o. **-an** hava, de förra utan undantag, de senare (om *-n* icke är bestämd artikel) i regeln, former med **-s**.

Särskilda fall:

a) Subst. på *-ad*, t. ex.:

Härads-ting, marknads-liv, månads-hyra.

Avledda med abstrakt (grund-)betydelse på *-nad* eller (efter *n*) *-ad*, t. ex.: *Byggnads-ritning, fyllnads-val, häpnads-väckande, kostnads-fri, levnads-trött, spånads-växt, tjuvnads-brott, vördnads-betygelse.*

b) Verbalabstrakta på *-an* utan undantag, t. ex.:

Dyrkans-föremål, förtröstans-ord, förtvivlans-väckande, längtans-kval, väntans-tid, ängslans-rop.

Mera vanliga sammans. med adj. *full* o. *värd,* såsom *förtröstans-* o. *längtans-full, fruktans-* o. *ömkans-värd;* några subst. på *-an* endast brukliga i sammans. med något av dessa adj., såsom *fasans-full* o. *-värd; beaktans-, behjärtans-, beklagans-, efterföljans-, erkännans-, förvånans-, rysans-värd.*

c) Konkreta på *-an* till största delen med *s,* t. ex.:

Besmans-krok, hemmans-egare o. s. v., *lakans-lärft, saffrans-bröd, satans-tyg, skarlakans-röd.*

Undantag utan *s:*

Hemman-tal (där bet. är plural).

Geografiska namn, ss. *Balkan-halvön, -frågan, Japan-traktaten* (i tidn.).

Vacklande: *timjan(s)-olja.*

5. Subst. med några ändelser av latinsk el. fransk härstamning hava former **med -s.**

Sådana subst. äro:

a) Abstrakta på **-men** från latin, såsom:

Examens-rädd, tentamens-betyg, specimens-tid.

b) Subst. på **-on** näst efter *i, j* eller *sj*-ljud med abstrakt betydelse, motsv. de franska på *-ion,* latinska abstrakta på *-io* (eller efterbildade); t. ex.:

Opinions-yttring, religions-förföljelse, unions-flagga (sällsynt undantag: *de båda union-landens* i G. H. T. 8 febr. 1898);

direktions-val, evolutions-teori, gravations-bevis, kommissions-kontor, kommunikations-linje, muntrations-råd, nations-hus, passions-predikan, reflexions-vinkel, seglations-tid o. s. v.

Anm. Det till bet. säregna *million* har form utan *s,* t. ex. *million-arv, -bolag* o. s. v., även *mångmillion-uppgörelse* (i tidn.).

c) Subst. på **-tet,** jämte det ensamstående *majestäts-brott* (o. s. v.), motsv. franska på *-té,* latinska på *-tas,* t. ex.:

Anciennitets-fråga, elektricitets-maskin, fakultets-vaktmästare, festivitets-våning, kvantitets-tecken, pietets-full, societets-liv, solidaritets-känsla, universitets-lärare o. s. v.

6. Vissa enstaviga subst. på konsonant, som icke höra till förut behandlade kategorier (jfr II kap., II: B, samt IV kap., 3, 4, 5), hava former med -s (utan andra sidoformer än arkaiskt bildade, ss. *kunga-* o. *svaro-mål*).

Till ett par ord med lång vokal näst före tonande slutkonsonant (*d*) brukas som förleder gamla former med förkortad vokal ock med tonlös konsonant (resp. hvardagl. med bortfall av konsonanten) näst före *s*.

Hithörande subst. äro:

Brunn, t. ex. *brunns-hink, -kur* (jfr fsv. *bruns-vægg*).

Börd i bet. härkomst, t. ex. *börds-adel* (jfr t. *geburts-adel*), *-aristokrati* o. s. v.

Clan i *clans-färger* (i tidn. om skottska färger).

Kung: med *s*, där det är fråga om »kungl. majestät» (»kronan»: i motsats till *kunga-* om konungens person, se III kap., 1), t. ex. *kungs-gård, -ådra,* eller i bildlig bet., t. ex. *kungs-fågel, -tiger, -vatten* o. s. v. (jfr fsv. *kungx-*, även *kongx-*, yngre för *kunungx-, konungx-*).

Sal, t. ex. *sals-dörr* (fsv. *sals-dyr*).

Smed, t. ex. *smeds-värktyg* (jfr y. fsv. *smedz-bælghiom*); men *smed-tång* (t. ex. i Lundells ordlista) får väl anses som dialektalt för *smeds-tång*.

Stab, t. ex. *stabs-kapten* (efter t. *stabs-*).

Stad, t. ex. *stads-mur* (fsv. *stadz-mur*) o. s. v.

Strid, t. ex. *strids-man, -vagn* (fsv. *stridz-man, -vaghn*) o. s. v. (i fsv. väl egentl. till det neutrala *stridh*, isl. *stríð* n.).

Stånd i social o. politisk mening, t. ex. *stånds-anda, -person, -riksdag* (jfr t. *standes-* med motsv. bet.; även ndl. *stands-* i ett par sammans.).

Svar i *svars-lös, -påstående* (jfr fsv. *swarsløsa*).

Ting, t. ex. *tings-hus* (fsv. *þingx-dagher, -fall, -vitne* o. s. v. jämte många sammans. med formen *þing-*).

Ugn, t. ex. *ugns-lucka* (jfr fsv. dat. *ungs-munne*).

Varv, t. ex. *varvs-arbete, -timmer-man*.

Vind i bet. översta del i ett hus, t. ex. *vinds-kupa, -rum*.

Värld, t. ex. *världs-bekant, -omsegling* (fsv. *værulz-*, yngre *værl(d)z-*).

Sjätte Kapitlet.

Om Substantiv som sluta på konsonant (forts.): Enstaviga subst. som hava förledsformer både med ock utan -*s*. — Av enstaviga stammar med obetonade prefix bildade substantiv såsom förleder.

1. Enstaviga subst. som ss. förleder hava än de lexikaliska formerna, än former med -*s*.

Dubbelbildningen med el. utan *s* kan bero på flerehanda språkhistoriska förhållanden (jfr II kap., II: A).

a) I fsv. användes av ett ock samma subst. dels stamformen ss. förled i sammansättning enligt urgamla mönster, dels en genitiv i förra delen av en ordfogning, som i jämförelsevis sen tid övergått till sammansatt ord. Härpå bero sådana fall som följande:

Eld(s)- i *eld-gnista* o. s. v., men *elds-ljus, -våda:* fsv. *eld-* o. *eldz-gnista, eld-bruni, eldz-vaþe* o. s. v.

Blod(s)- i *blod-droppe,* men *till sista blods-droppen;* fsv. *bloþ-* o. *blodz-drupi* o. s. v.

I vissa fall kan det dessutom vara kvarlevor av tvänne olika genitivformer, såsom:

Barn-, t. ex. i *barn-barn,* väl av fsv. *barna-barn* (ännu arkaistiskt), bildat med gen. plur.; men av gen. sing. *barns-börd, -nöd, -öl* o. s. v.

Skog-, möjligen delvis beroende på fsv. *skogha-,* gen. sing. (motsv. isl. *skógar*) i många sammans. vid sidan av *skoghs- (skogx-),* en annan genitivbildning.

b) I ett ock annat fall kunna de två formerna hava ursprungl. tillhört skilda fornsvenska subst., såsom:

Död(s)-, t. ex. *döds-dag,* fsv. *dødz-dagher,* av gen. sing. till fsv. *dødher* m.; men *till död-dagar,* fsv. *till dødha-dagha,* yngre *døde-daga,* av gen. sing. till fsv. *dødhe* m.

Äng(s)-, t. ex. *äng-dun, -kavle* (m. fl. växtnamn) jämte *ängs-gräs, -mark, -näjlika* m. fl., den förra formen till fsv. *æng* f., men den senare kanske egentl. av ett fsv. *ængis-,* gen. sing. till *ængi* n.?

c) Formen på *s* kan bero på särskilt främmande mönster, t. ex.:

Flor, lånat av lt. *flor,* sammans. *flor-behängd, -vinge,* jämte *flors-* i andra sammans., ss. *flors-band, -huva* m. fl. (jfr da. *flors krave*), den senare formen motsv. ndl. *floers.*

Värd, y. fsv. *værdh,* lånat av mlt. *wert (werd-);* sammans. *värd-folk, värd-par* (i tidn.), men *värds-hus,* motsv. da. *værts-hus* o. t. *wirtshaus.*

Härtill kunna läggas de förut (i IV kap., 3 o. 4) behandlade formerna *sports-* (i *sports-man* o. s. v.), *båts-* (i *båts-hake, -man*).

Enstaviga subst. med tväggehanda förledsformer med ock utan *s* äro förutom vissa förr (t. ex. i II kap., II: B: 1 ock IV kap., 3 o. 4) behandlade ord, följande:

Arv: arv-lös, arvs-berättigad o. s. v.

Barn: barn-dop, barns-öl o. s. v.

Blod: blod-uttömning, blods-utgjutelse, blod(s)-droppe (jfr ovan); annars utan *s* i egentlig bet., men *blods-band* o. s. v.

Bord: bord-uppsats, bords-granne, bord(s)-duk o. s. v.

Bärg: bärg-land, bärgs-bygd, bärg(s)-klint, bärg(s)-väsende o. s. v.

Dag: dag-avlöning, dags-pänning o. s. v.

Dvärg: dvärgs-nät, annars utan *s,* t. ex. *dvärg-gestalt.*

Död: död-dagar (död-full, även hänförligt till adj.; jfr isl. *dauða drukkinn);* annars med *s,* t. ex. *döds-blek, -dag.*

Eld: eld-brand, elds-låga o. s. v.

Flor: se ovan.

Fred: fred-lös, annars med *s,* t. ex. *freds-tid.*

Gud: gud-lös, guds-förnekande o. s. v.

Gård: egentl. med *s* i alla nutida sammans., ss. *gårds-egare, -plan* o. s. v.; utan *s* i ett par gamla ord, där efterlederna nu icke brukas självständigt: *gård-var* el. *-vard* o. *gård-fari (-handel).*

Hav: hav-omfluten (även *hafs-*): i andra sammans. med *s,* t. ex. *hafs-botten.*

Hor: hors-brott, annars utan *s,* t. ex. *hor-karl.*

Hälg: hälgs-mål, annars utan *s,* t. ex. *hälg-firande, -fri, -hvila.*

Här: härs-makt, annars utan *s,* t. ex. *här-ordning.*

Kniv: kniv-blad, knivs-udd o. s. v.

Krig: krig-förande, -föring, annars med *s,* t. ex. *krigs-förklaring.*

Kön: kön-lös, annars med *s,* t. ex. *köns-mogen, -organ.*

Land: land-remsa, lands-del o. s. v.

Liv i bet. »vita»: *liv-dömd, lifs-farlig* o. s. v. (i bet. »kropp, midja» eller annars ss. motsv. t. *leib* alltid utan *s,* t. ex. *liv-gördel, liv-drabant* o. s. v.).

Man: man-kön, mans-namn o. s. v.; sammansatt i ett par gatunamn i Upsala: *Svartman-gatan* med gammal gen. plur. i förleden, men *Sysslomans-gatan* med *s,* bildat av sing., dock även ofta uttalat *Syssloman-gatan* genom påvärkan från det förra namnet.

Namn: namns-dag, annars utan *s,* t. ex. *namn-förväxling.*

Nål: nåls-udd, -öga; utan *s nål-huvud* samt övriga sammans. (där bet. oftast är plural).

Råd (i politisk bet.): *råd-kammare, råds-församling* (ss. abstrakt, i egentlig bet. utan *s,* t. ex. *råd-lös, -vill;* rent personligt alltid med *s,* t. ex. *råds-fru, -ämbete*).

Själ: själ-tåget (bildligt *själ-full, -lös*), annars med *s: själs-arbete* o. s. v.

Skog: skog-vaktare, skogs-förvaltare o. s. v.

Stol: stol(s)-ben, -dyna, -karm o. s. v., hälst med *s* i vanlig bet. utom det plurala *stol-rad;* utan *s* dessutom i läkaruttryck, ss. *stol-gång, -tvång* m. fl.

Svärd: svärd-fäste, svärds-ägg o. s. v.

Tid: tid-punkt, tids-följd o. s. v.

Tjuv: med *s* i arkaist. *stånda tjuvs-rätt,* men *tjuv-gods* o. s. v.

Tråd: tråds-ända, -ände, annars utan *s,* t. ex. *tråd-knapp.*

Vagn: vagn-fabrik, vagns-hus o. s. v.

Värd: se ovan.

År: utan *s* med generell bet., t. ex. *år-gång, -tal, -hundrade* o. s. v.; med *s* i singular bet., t. ex. *års-avgift, -bok, -gammal, -lång, -tid* o. s. v.

Äng: se ovan.

En särskild liten grupp utgöres av förkortade släktskapsord:

Bror: brors-barn, -lott, brors-dotter; utan *s* i *bror-dotter* ss. dialektal form, annars näst före *s* i *bror-skål, -son.*

Far: utan *s* (ock med kort *a*) i sammansatta släktskapsord, ss. *far-broder (-bror), -fader (-far), -moder (-mor);* annars med *s: fars-arv, -gubben* o. s. v.

Mor: efter samma regel som *far,* sålunda utan *s: morfader* o. s. v., med *s* t. ex. *mors-gris, -gumman* o. s. v.

Anm. 1. Några enstaviga subst. hava utom lexikaliska formen ock form på *s* även någon arkaiskt bildad eller lånad förledsform (jfr III kap.), sålunda tre eller t. o. m. fyra särskilda förledsformer. Sådana äro:

a) Med tre former, den tredje på *-a: Barn, dag, dvärg, fot, gud, man, själ (själa-,* vanligare form än *själ-), år* (*åra-tal* pluralt, men *år-tāl* i generell bet.).

b) Med tre former, en på *-e: Arv, hälg, rätt* (i *rättegång*), *tid.*

c) Med fyra former, en på *-a* ock en på *-t:*

Hand: hand-fat, hands-bredd, handa-slöjd, hant-langare.

Land (ifall *landa-märe* medräknas), t. ex. utom sistnämda ord: *land-vinning, lands-ända, lant-rygg* o. s. v.

Anm. 2. Stundom förekommer, att homonyma subst. med utpräglat olika betydelse hava olika förledsbildning. T. ex. (jfr ock *liv, råd* o. *stol* här ovan):

Stat: *stat-dräng, -folk, -karl* o. s. v., men i olika bet. *stats-* (se IV kap., 4).

Stånd: subst. till vb. *stå,* t. ex. *stånd-krage, -läger, -punkt, -rätt* m. fl. utan *s,* men i social eller politisk bet. *stånds-* (se V kap., 6).

Vind i bet. »ventus»: *vind-fång, -kast* o. s. v., men *vinds-* i bet. översta avdelning i hus.

Anm. 3. Hos ett par sammansatta ord, som hava till denna grupp hörande förleder på *s,* utelämnas samma *s,* när dessa ord själva ingå med vidfogat *s* som förleder i dekomposita. Dessa äro:

Barns-börd, sammans. *barnbörds-anstalt, -hus* o. s. v.

Hälgs-mål, sammans. *hälgmåls-ringning.*

2. Subst. bildade av enstaviga stammar på konsonant med obetonade prefix **be-**, **för-**, **ge-**.

Be-: *a*) Med *s* ss. förleder, t. ex.:

Begrepps-förvirring, behovs-inköp (i tidn.), *bestånds-del, besvärs-hänvisning, betings-arbete, betygs-grad.*

b) Utan *s* ss. förleder, t. ex.:

Behag-full, beröm-värd, beslut-för, betjänt-livré.

c) Med tväggehanda förledsformer, t. ex.:

Befäl-havare (efter tyskan), annars med *-s*: *befäls-grad, -möte, -tecken* o. s. v.

Beslag(s)-fråga, beslags-konflikt (i tidn.), *beslag-lagd, -tagen* (kanske att förklara ss. hörande till annars icke brukade sammans. verb *beslag-lägga* o. *-taga?* jfr II kap., I); i annan bet. *beslags-lina*.

d) Subst. till hvilka förleds-former icke äro kända:

Bedrift, begär, belopp, besked, beskydd, beskärm, bestick, bestyr, besök, betryck; dessutom några endast i prepositionsuttryck brukade subst.: *behåll, beråd, bevåg.*

e) Sammansatta förledsformer med *s*, t. ex. *sybehörs-affär, polisbetjänts-plats.*

För-: *a*) Med *s* ss. förleder: de allra flästa, såsom t. ex.:

Förbands-lära, förbuds-brott, förbunds-broder, fördrags-enlig, förfalls-period (jfr i helt annan bet. *förfallo-lös*, se III kap., 3), *förhörs-protokoll, förlags-rätt, förnufts-grund, förråds-hus (förskotts-anordning:* även med huvudaccent på *för), förslags-mening, förstånds-fråga, försvars-rörelse, försöks-anstalt, förvärvs-begär.*

b) Utan *s* ss. förleder, t. ex. (förutom sådana där fonetisk anledning finnes till saknad av *s*, ss. *förlust-konto, förtjänst-adel* el. *försåt-ställare*):

Förakt-full, fördärv-bringande.

c) Med tväggehanda form:

Förtal-angrepp, förtals-fälttåg (tillfälliga bildningar i G. H. T. 9 febr. o. 27 nov. 1899).

d) Subst. till hvilka enkla förledsformer icke äro kända:

Förfång, förgift, förlopp, försyn, förtret, förtryck, förvant;

e) Sammansatta förledsformer med *s*, t. ex.:

Tidsfördrivs-lektyr, kammarförvants-tjänst.

Ge-: *a*) Med *s* ss. förleder, t. ex.:

Geschäfts-hajar (i tidn.), *-män; gevärs-eld.*

b) Utan *s* ss. förleder, t. ex.:

Gehäng-band, gehör-äskande, gesant-hotell, gesäll-prov.

c) Subst. till hvilka förledsformer icke äro kända:

Gebit, gemak, gemål, gestalt.

d) Sammansatta förledsformer med *s*, t. ex.:

Husgeråds-kammare, värkgesälls-plats.

Sjunde Kapitlet.

Om Substantiv som sluta på konsonant (forts.): Två- ock flerstaviga subst. med huvudaccent på slutstavelsen (men icke sammansatta eller prefixbildade) såsom förleder i sammansättning (i enkla eller sammansatta former).

De hithörande fallen ordnas här i grupper efter slutformernas fonetiska beskaffenhet.

-b efter lång vokal:

a) Utan *s*: *Arab-kostym, kerub-vingar, mikrob-gift;* ord på *-fob*, t. ex. *finnofob-tidning* (G. H. T. 28 maj 1900).

b) Med *s*: *Garderobs-dörr* (jfr II kap., II: B: 4).

-b i övriga fall med former utan *s* (hos enkla subst.): se IV kap., 3.

-d: *a*) Enkla subst. alltid med *s* (i riksspråket), t. ex.:

Ambassad-hotell, arkad-båge, ballad-diktning, balustrad-pelare, barrikad-hjälte, blockad-flotta, brigad-general, chokolad-fabrik, charad-tydning, entreprenad-auktion, esplanad-plantering,

fasad-tegel, limonad-glas, marmelad-burk, maskerad-dräkt, nomad-liv, palissad-räcka, parad-uniform, passad-vind, promenad-plats, serenad-trio;

samojed-hund, torped-jagare, velociped-hjul;

celluloid-krage, invalid-hus, karbid-fabrik, likvid-fråga, pyramid-poppel;

geografiska namn: *Madrid-biblioteket, Valladolid-katedralen.*

Anm. Då i Upsala förekommer *Invalids-hjon* (till *Invaliden*, en försörjnings-anstalt, jfr *Invalid-gatan* invid samma anstalt), så måste det anses som dialektal bildning.

Antipod-öarna, episod-berättelse, kommod-lock, metod-lära, period-byggnad;

latitud- o. *longitud-grad;*

etyd-häfte; applåd-åska.

Smaragd-brosch;

dividend-utdelning, examinand-antal, konfirmand-undervisning, legend-berättare, -diktare, sekund-visare, tamarind-mos.

b) Sammansatta förledsformer varierande, t. ex.: *vaktparad(s)-musik, sockerraffinad-fabrik.*

-ard: Enkla subst. utan *s*, t. ex. *bastard-form, biljard-egare, bulevard-tidning, hasard-politik, kokard-färger, kommunard-uppror, leopard-jakt, petard-explosion.*

-ord (= *ård*): *a*) Utan *s*: *rekord-tid.*

b) Varierande: *ackord* (i skilda bet.), i musik utan *s*: *ackord-anslag*, i bet. »överenskommelse» med vacklan, t. ex. *ackord(s)-arbete, -avtal, pris, ackords-erbjudande* (i tidn.).

-f-ljud: *a*) Enkla subst. utan *s*, se IV kap., 3.

b) Sammans. form med vacklan: *zontariff(s)-fråga, -komité.*

-g: *a*) Enkla subst. utan *s* nästan genomgående, t. ex.:

Arkipelag-natur, sarkofag-relief; intrig-komedi; demagog-politik; centrifug-avdelning (i tidn.);

subst. på *-log*, personliga o. sakliga, såsom: *arkeolog-kongress, filolog-möte, teknolog-förening, teolog-fakultet; dialog-form, epilog-författare, prolog-uppläsning.*

Subst. på *-rg: demiurg-läran, dramaturg-värksamhet, kirurg-behandling, superkarg-befattning.*

b) Hos ett subst. förekommer en sammansättning (eventuellt) med *s*, nämligen:

Katalogs-arbete (t. ex. i redogörelser för Upsala universitets bibliotek), troligen påvärkat av *katalogiserings-arbete* i samma bet.; annars utan *s: katalog-redaktör, -uppställning* o. s. v.

c) Sammans. form med vacklan: *överkirurg(s)-befattning* (båda i tidn.).

-j: *a*) Enkla subst. utan *s* i regeln, se IV kap., 3.

b) Sammans. former varierande, t. ex. *vinbuteljs-korg;* i tidningsannons: *halvbutelj-kork.*

-ek: Subst. på *-tek* (från grekiskan) i saklig bet. med *s*, övriga (sällan förekommande) utan *s;* t. ex: *apoteks-privilegium, biblioteks-amanuens, hypoteks-bank;*

aztek-konungen (i tidn.), *kopek-märke* (i tidn.).

-ik: *a*) Enkla subst. utan *s*, med undantag för ett par sakliga konkreta.

Hit höra bl. a. många namn på vetenskaper, konster o. discipliner; till sådana kunna i oöverskådligt antal bildas sammans. med efterleder utgörande sådana ord som *lektion, undervisning, lärare, föreläsning, övning* m. fl. dyl.; av dylika meddelas här några få tillsammans med övriga hithörande exempel:

Akustik-förhållanden, antik-beundran, arsenik-halt, botanik-lärare, dogmatik-föreläsning, domestik-klädning, domestik-personal, estetik-kollegium, fysik-pensum, galvanoplastik-arbete, grammatik-regel, gymnastik-attiralj, heraldik-term, kanik-värdighet, keramik-föremål, klinik-undervisning, kolik-droppar, kritik-lysten, logik-lektion, matematik-timme, mosaik-golv, musik-handel, polemik-fri, politik-intresse, relik-dyrkan, replik-växling, rubrik-färg, statistik-bilaga, supplik-underskrift, symbolik-kedja (G. H. T. 16 mars 1900), *taktik-förändring.*

b) Ett subst. med *s* (alltid):

Fabriks-arbetare, -pris o. s. v.

c) Ett subst. med vacklan:

Butik(s)-biträde, -egare, -fönster, -lägenhet o. s. v.

d) Sammans. former varierande, oftast väl utan *s*, t. ex.: *samtrafiks-fråga*, men *järnvägstrafik-medel; kammarmusik-matiné, läderplastik-arbete.*

-k i övriga fall:

Enkla subst. utan *s* (frånsett ett gammalt ord efter äldre bildningstyp sådant som *Polacks-backen*, även med omflyttad accent), t. ex.:

Kajak-roddare, kloak-rör, ostjak-koja, schabrak-beklädd; epok-görande; peruk-klädd; volapyk-grammatik.

Attack-plan, barack-byggnad, bivack-plats, kosack-hetman; baschlick-klädd, panik-artad, picknick-arrangör;

barock-tiden, berlock-medaljong, tarock-kort;

enuck-tjänst, kalmuck-hord.

Katafalk-kläde; skavank-full; monark-möte, patriark-värdighet.

-al: *a*) Utan *s* de flästa subst. med saklig betydelse; bland personliga några folknamn, t. ex.:

Fodral-fabrik, gratial-kassa, ideal-dyrkan, jurnal-anteckning, juvenal-tiden (i tidn.), *kamtsjadal-familj, kanal-båt, kannibal-hövding, kapital-välde, kloral-dosis, kopal-färnissa, koral-bok, linjal-rät, lokal-hyra, madrigal-form* (Nord. Fam. XVI 1638), *marginal-anteckning, material-bod, mineral-rikedom, moral-predikan, opal-brosch, personal-ombyte, provençal-poesi, sandal-klädd, santal-missionen, schakal-hunger, signal-flagga, skandal-tidning, vandal-dåd, vokal-bortfall.*

Anm. 1. En del förledsformer lika med subst. på *-al* kunna eller böra snarast fattas som adjektiv, som endast brukas i sammans. (likställda med *general-* i t. ex. *general-agent, -församling, -tullstyrelsen* o. s. v.), t. ex. *diagonal-båge, filial-kontor, original-handling* o. s. v. — Till adjektivkategorien får väl också räknas *austral-* i *austral-neger* o. det nybildade *austral-kontingent* (i tidn. om australiska trupper i Sydafrika).

Anm. 2. Utländska geografiska namn få mäst former utan *s*, t. ex. *Escurial-branden, Natal-missionär, Ural-malm;* vacklan förefinnes i *Transvaal(s)-frågan, -regeringen* o. s. v.

b) Former med *s* hava:

α) Subst. som beteckna innehavare av tjänst el. värdighet (utom *general-* i sådana sammans. med personliga efterleder som beteckna mellangrader, ss. *general-löjtnant, -major*), t. ex.:

Amirals-flagg, fiskals-ämbete, generals-epålett, -grad, -person, -utnämning; kardinals-hatt, -kollegium; korporals-befordran (i tidn.).

β) Några få icke-personliga ord:

Arsenals-gatan, hospitals-läkare, karnevals-glädje, kvartals-hyra.

c) Sammans. former, gärna med *s*, t. ex. *cigarrfodrals-ficka, tarmkanals-baciller, storkapitals-väldet, skrivmaterials-anskaffning, brandsignals-anordning, slutvokals-bortfall.*

-l efter andra långa vokaler:

a) Enkla subst. utan *s* med undantag av ett enda med vacklan: *juvel-brosch, -halsband, -prydd* o. s. v. jämte *juvel(s)-arbeten, -ring* (i guldsmedsannonser med *s*).

Andra exempel utan *s:*

Epitel-vävnad (Nord. Fam. IV 611), *kamel-hår, kanel-bark, panel-bräder;*

automobil-trafik, fossil-fynd, krokodil-tårar, lokomobil-tröskvärk, profil-ritning, projektil-rägn, ventil-låda;

fiol-fodral, karriol-färd, mongol-väldet, pistol-hölster, stanniol-hylsa, viol-blomma, vitriol-olja;

gondol förare, karbol-lukt, konsol-bord, kupol-tak, monopol-innehavare, symbol-figur;

somnambul-tillstånd, vestibul-ingång;

asyl-rätt, kabyl-by, kalkyl-tablå, molekyl-rörelse, pendyl-garnityr, peristyl-gård;

kapitäl-ornament.

c) Sammans. former varierande, t. ex. *basfiols-fodral, lackviols-bukett,* men i tidningsannons: *skogsviol-tvål; koppar-vitriol-lösning.*

-oll (= *åll*): *a*) Utan *s*, t. ex.: *entresol-våning, kontroll-byrå, parasoll-krycka, paroll-utdelning.*

b) Med *s*, blott i en sammans. eventuellt utan *s:*

Protokolls-bok, -förare, -lösen, -utdrag o. s. v.; *protokoll-förd* (kanske under påvärkan av *bokförd* ss. partic. till *föra till protokolls*, jfr *föra till boks?*).

c) Sammans. av *kontroll* utan *s* liksom det enkla ordet, t. ex. *frökontroll-anstalt, mjölkkontroll-förening*.

-ell (= *-äll*): *a*) Enkla subst. de flästa utan *s*, t. ex.:

Akvarell-porträtt, bagatell-affär, bordell-värd, duell-förbud, hotell-rum, kapell-predikant, karusell-gunga, lamell-kompensation, mamsell-titel, modell-kammare, novell-författare, rappell-brev, sardell-låda, tabell-kommission.

b) Ett par subst. eventuellt med *s:*

Citadells-kanalen (i Malmö, enligt tidn.).

Flanells-liv, annars *flanell-tröja* o. s. v. (jfr II kap., II: B: 4: c).

c) Sammans. former ibland med *s*, t. ex. *husmamsells-plats, tidtabell(s)-konferens* (med o. utan *s* i tidn.).

-ll i övriga fall:

a) Enkla subst. utan *s*, t. ex.:

Korall-halsband, kristall-nål, marschall-belysning, metall-tråd, vasall-plikt;

april(l)-narri (i vissa trakter *april-* med långt *i*), *bacill-odling, kamomill-te, makrill-fiske, paskill-författare, pupill-kassa, sigill-gravör, vådevill-författare;*

patrull-manskap, schatull-nyckel;

beryll-kristall, idyll-värld (i tidn.).

b) Sammans. former, flera med *s*, t. ex. *bärgkristalls-brosch, storvasalls-väsendet* (Boethius: Hist. läsn. II 471), *natt-patrulls-manskap;* men *gulmetall-ringar* (i tidn.).

-m efter lång vokal:

a) Alla enkla subst. utan *s*, se IV kap., 3.

b) Sammans. former, åtm. ibland med *s*, t. ex. *läns-agronoms-befattning, närvsystems-rubbningar.*

-m efter kort vokal:

a) Enkla subst. utan *s*, t. ex. *teaterprograms-försäljning*, *iltelegrams-porto*.

-rm: *a*) Utan *s*, t. ex.: *alarm-trumma*, *gendarm-officer*, *jodoform-gas*, *kloroform-behandling* (m. fl. dyl.), *reform-vän*.

b) Ett subst. med *s*:

Uniforms-knapp, *-persedel* o. s. v.

c) Sammans. av *reform* utan *s*, t. ex. *dräktreform-förening*, *skolreform-fråga*.

-m efter andra konsonanter (sällsynta fall, utom ord på *-sm*, hvarom se IV kap., 2) utan *s*, t. ex.:

Paradigm-tablå; *logaritm-tabell*.

Exempel på *-lm* saknas.

-an: *a*) De flästa enkla subst. utan *s*. Hit höra:

α) Nästan alla personliga subst., mästadels sådana som beteckna folk eller anhängare af en lära, t. ex.:

Afghan-kampanjen (i tidn.), *alan-här*, *arian-biskop*, *bulvan-roll*, *fennoman-tidning*, *indian-krig*, *korsikan-familj*, *lutheran-hat*, *mohikan-hövding*, *muhamedan-fanatism*, *sjaman-väsendet* (Nord. Fam. XV 268), *schartauan-präst*, *sultan-harem*, *titan-kraft*, *trojan-här*, *ulan-uniform*, *vegetarian-middag*.

β) Flertalet sakliga subst. ock några djurnamn, t. ex.:

Altan-fönster, *babian-ansikte*, *fasan-jakt*, *karavan-väg*, *krokan-bit*, *mangan-järn*, *ocean-ångare*, *orkan-lik*, *pelikan-näbb*, *roman-hjälte*, *slentrian-väsende*, *sopran-parti*, *tulpan-rabatt*, *turban-form*, *vulkan-krater*;

geografiska namn: *Meran-kur*, *Sudan-fälttåg*.

b) Några få sakliga ock ett enda personligt subst. med *s*:

Buldans-väv, *divans-bord*, *filigrans-brosch*, *karduans-arbete*, *saffians-toffel*.

Kaplans-boställe, *-tjänstgöring* o. s. v. (jfr. II kap., II: B, 4).

c) Sammans. former, några med *s*, t. ex. *talorgans-apparaten*, *rövarromans-läsning*.

-en: *a*) Utan *s*, t. ex.:

Acetylen-belysning, fenomen-värld, fotogen-lampa, hygien-regler, selen-förening, syren-häck;

geografiskt namn: *Aten-resa.*

b) Med *s* (jfr II kap., II: B: 4):

Kaptens-fru, -grad, -pension o. s. v.

c) Sammans., ett exempel med *s*: *höstsyrens-blommor.*

-in: *a*) Enkla subst. med några få undantag utan *s*, t. ex.:

Anilin-färg, antipyrin-pulver, apelsin-kärna, aseptin-flaska, beckasin-unge, beduin-läger, benzin-flaska, brahmin-kast, delfin-art, disciplin-mål, dressin-färd, faskin-band, gardin-hållare, gelatin-kapsel, glycerin-bad, kamin-rör, kanin-gård, karbin-beväpnad, kokain-insprutning, kusin-möte, latin-vän, latrin-gödsel, lavin-katastrof, lupin-blomma, mandarin-kopp, mandolin-virtuos, margarin-fabrik, marin-målare, maskin-delar, mockasin-klädd, naftalin-derivat, nikotin-förgiftning, paraffin-vax, pingvin-art, rabbin-installation, rubin-röd, ruin-hög, sardin-låda, sebastin-fabrik, stearin-ljus, stryknin-bete, stubin-tråd, terpentin-duk, trampolin-hopp, trikin-byrå, turbin-motor, urin-blåsa, vaccin-depot, violin-konsärt;

geografiskt namn: *Berlin-tidning* (jämte *Berliner-*, se III kap., 3).

b) Några enkla subst. med *s*, såsom:

Hermelins-mantel, magasins-hyra, musslins-klädning, porslins-vas, termins-avgift.

c) Sammans. former, gärna med *s*, dock vacklande, t. ex. *rullgardins-väv; symaskins-fabrik,* men i tidn. *symaskin-olja, ångmaskin(s)-typ* (i G. H. T. 25 sept. 1897 med o. utan *-s*), *ångmaskin-lära* (i annons i G. H. T.); *ångturbins-prov, ångturbin-fabrik* (i tidn.).

-on (med *o*-ljud: *ω*).

a) Abstrakta subst. av den art, som omtalas i V kap., 5, hava former med *s*.

b) Andra enkla subst. mästadels utan *s*, t. ex.:

Amason-trupp, antimon-glas, baron-titel, beton-fyllning, bu-

bon-päst, ciceron-taxa, citron-pudding, dragon-häst, eon-läran, fa-son-järn, galon-prydnad, kalkon-höna, kanon-lavett, melon-kärna, mormon-församling, patron-hylsa, patron-titel, person-tåg, ponton-bro, ranson-minskning, sifon-barometer, skorpion-gadd, spion-tjänst, telefon-linje, vallon-namn.

c) Några enkla subst. förutom de ovan omtalade abstrakta hava former med *s*, såsom:

Bataljons-läkare, galjons-bild, garnisons-ort, kantons-gräns o. *-lagar* (G. H. T. 23 nov. 1898), *pardons-plakat, postiljons-kupé, skvadrons-hästläkare.*

d) Sammans. former, flera med *s*, t. ex.: *riksbarons-värdighet, fältkanons-typ, vattenmelons-kärna, brukspatrons-titel;* men utan *s: rikstelefon-apparat, -karta, -linje.*

-ån (*-on* med *å*-ljud: Utan *s* alla (enkla) subst., t. ex.:

Diakon-värksamhet, epigon-literatur, kvarteron-ras, ozon-gas, terseron-flicka; dessutom eventuellt att föra hit enskilda under *-on* uppförda subst. med varierande uttal av *o*, ss. *mormon-, tele-fon-* ock kanske ett eller annat mer.

-un: *a*) Enkla subst. utan *s* i regeln, t. ex.:

Bardun-puttingar, basun-blåsare, harpun-lina, kapun-kött, kommun-intresse (i tidn., jfr *kommunal-*), *lagun-bildning, pau-lun-tyg;*

geografiskt namn: *Kamerun-faktori, -neger.*

b) Ett subst. varierande (jfr II kap., II: B: 4):

Kattuns-klädning, kattun-tryckeri o. s. v.

c) Sammans. form, ett exempel med *s: domsbasuns-ljud.*

-än: *a*) Utan *s* (flertalet), t. ex.:

Domän-intendent, fontän-bassäng, migrän-plågor, morän-grus, suverän-rättigheter.

b) Ett subst. med *s:*

Karantäns-inrättning, -läkare o. s. v.

c) Sammans. form, ett exempel med *s: kronodomäns-inkomster.*

-nn (*-n* efter kort vokal): Utan *s* alla (enkla) subst., t. ex.: Subst. på *-ann: i tyrann-händer* (Sv. D. 9 april 1900).

På *-enn: antenn-grop* (Nord. Fam. XII 678), *atenienn-grannlåt, persienn-fabrik.*

På *-onn: kolonn-kapitäl, kolonn-formering.*

Geografiska namn, t. ex. *Cayenne-peppar, Garonne-kanalen* m. fl.

-mn: Utan *s: kolumn-rubrik.*

-rn: *a*) Enkla subst. i regeln utan *s*, se IV kap., 3.

b) Sammans. former, ävenledes (i anmärkta fall) utan *s: vattencistärn-byggnad, gardeskasärn-tomt.*

-ang: *a*) Utan *s* (flertalet), t. ex.:

Komplimang-fraser, lavemang-behandling, restaurant-rörelse, talang-full, transparang-dekoration.

b) Ett par subst. på *-mang,* därjämte med uttalsform *-ment,* med *s:*

Departemangs-tjänsteman, guvernemangs-indelning.

-ong: *a*) Enkla subst. mästadels utan *s*, t. ex.:

Balkong-dörr, ballong-färd, batong-beväpnad, buljong-kött, diftong-rik, kalsong-knapp, kapuschong-klädd, kartong-blad, kokong-tråd, kupong-bok, perrong-biljett, pistong-kanna, säsong-biljett, talong-kort.

b) Några få subst. med *s*, resp. vacklande:

Kotiljongs-dekoration, medaljong(s)-porträtt, salongs-passagerare; paviljong-byggnad, men *paviljongs-hall* (G. H. T. 11 april 1900).

c) Sammans. former, ibland med *s*, t. ex. *luftballongsfärd* (men *polarballong-männen* en gång i G. H. T.), *yllekalsongslager, vintersäsongs-nöjen.*

-äng: *a*) Utan *s* (flertalet), t. ex.:

Bassäng-bad, maräng-tårta, poäng-beräkning, refräng-melodi, terräng-förhållanden.

b) Ett subst. med vacklan:
Gobelin-vävnad, gobelin(s)-tapet.

-p efter lång vokal: Enkla subst. utan *s*, t. ex.:
Satrap-förvaltning; particip-ändelse, princip-fast; antilop-jägare;
heliotrop-doft, misantrop-lynne, perikop-läsning (Nord. Fam. XII 1045); subst. på *-skop*, ss. *kaleidoskop-bild, mikroskop-lins, stereoskop-fotografi, stetoskop-undersökning;*
polyp-armar; subst. på *-typ*, ss. *paleotyp-upplaga, stereotyp-plåt.*

-pp: Utan *s*, t. ex. *etapp-väsende, galopp-takt.*

-r efter lång vokal.

För hithörande subst. kunna uppställas följande allmänna regler:

A. Subst. på **-ar**, **-ir**, **-ur**, **-yr**, **-år** hava former utan *s*.

B. Subst. på **-er**, **-or**, **-är**, **-ör** hava olika förledsformer.

C. Sammans. former visa endast undantagsvis tendens att antaga *s*, ifall de enkla orden hava former utan *s*.

Särskilda fall:

-ar: Utan *s*, t. ex.:
Agrar-förbund, barbar-hord, basar-branden, bojar-värdighet, bulgar-riket, fanfar-blåsande, hospodar-värdighet, husar-uniform, jaguar-jakt, janitschar-musik, kasuar-fjäder, kaviar-burk, korsar-bragd, standar-bärare, tatar-hord; åtskilliga subst. på *-oar*, lånade av franska på *-oir, oire*, ss. *accessoar-figur, budoar-möbel, lavoar-inrede, memoar-författare, repertoar-pjäs, reservoar-överbyggnad, trottoar-kant.*

-er: *a*) Utan *s*: *Baner-förare, klaver-utdrag.*

b) Med *s*: *Kavaljers-flygeln* (S. Lagerlöf: Gösta B.), *-umgänge* (i tidn.); *officers-kår* o. s. v.

c) Varierande:

Kamrer(s)-befattning, -titel o. s. v.

Kvarter(s)- i bet. stadsdel, t. ex. *kvarter(s)-karta* (med *s* t. ex. i Sv. D. 26 nov. 1899). Däremot *kvarter-* utan *s* i krigs-

termer, ss. *kvarter-häst, -läger, -mästare.* Av *kvarter* såsom längdmått bildas förledsformen *kvarters-*, där åtm. i uppsvenskt uttal huvudaccenten förflyttats från ändelsen till första stavelsen, t. ex. *kvarters-bred, -lång* (jfr s. 48).

-ir: Utan *s*, t. ex.:

Bankir-firma, furir-tjänst, kurir-häst, revir-förvaltare, safir-blå, tapir-nos, visir-försedd hjälm, visir-linje.

Även sammans. form: *storvesir-värdighet.*

-or: *a*) Utan *s*, t. ex.:

Rumor-mästare, tenor-aria.

b) Med *s*, t. ex.:

Inspektors-byggning, kontors-personal, majors-befordran.

-ur: Utan *s*, t. ex.:

Agentur-affär, arkitektur-värk, bonjour-kostym, bravur-aria, censur-hinder, diktatur-paragrafen (för de tyska rikslanden), *figur-målning, fraktur-tryck, intendentur-tjänst, investitur-rätt, kolo-ratur-aria, konjunktur-politik, korrektur-ark, kultur-bild, litera-tur-alster, makulatur-hög, manufaktur-handel, mixtur-flaska, natur-lag, partitur-avskrift, retur-biljett, sinekur-lön, skulptur-värk, struktur-förändring, sutur-nål, tambur-dörr, temperatur-växling, tinktur-flaska, trubadur-poesi;*

geografiskt namn: *Amur-distriktet.*

Sammans. former, någon gång med *s*, t. ex. *helfigurs-porträtt,* oftare utan *s*, t. ex. *patentagentur-byrå, mosskultur-föreningen, skönliteratur-läsning.*

-yr: Utan *s*, t. ex.:

Broschyr-författare, dressyr-förevisning, gipyr-arbete, gla-syr-massa, gravyr-plansch, karrikatyr-bild, lektyr-brist, martyr-gloria, miniatyr-målning, polityr-färnissa, satyr-lynne, tortyr-kammare, uvertyr-melodi, vampyr-art.

-år: Utan *s*, t. ex.:

Bottfor-klädd, kondor-bo, korridor-lampa, matador-kort, meteor-fall, resår-madrass, semafor-lykta, thermidor-revolutionen, toreador-kostym.

Sammans. form: *möbelresår-fabrik.*

-är: *a*) De flästa subst. utan *s*, däribland:

α) Alla på *-iär, -jär,* t. ex.:

Barriär-traktaten, glaciär-undersökningar, grenadiär-uniform, kanoniär-kasärn, kyrassiär-regemente, lanciär-kadrilj, pontoniär-bataljon, pioniär-kompani, premiär-afton, spaljär-växt.

β) Subst. på *-sfär,* ss. *atmosfär-tryck, fotosfär-massor* (G. H. T. 20 jan. 1900), *hemisfär-karta.* Åtskilliga andra, t. ex.: *Cirkulär-författare, galär-varv, militär-kordong, ministär-ombyte, parlamentär-flagga, proletär-klass, surnumerär-antal, veterinär-institut, volontär-tjänstgöring;* eventuellt hithörande, när de uttalas utan *t: dessär(t)-tallrik, konsär(t)-biljett, kuvär(t)-bröd.*

b) Några subst. med *s*, resp. varierande, t. ex.:

Affärs-duglig, karaktärs-danande, kommissionärs-arvode, millionärs-dotter (i tidn.), men *millionär-familj* (Sv. D. 13 jan. 1900), *-yngling, missionärs-fartyg, -invigning, -kall, -värksamhet.*

c) Sammans. former, varierande, t. ex. *länsveterinär-tjänst,* men *stuteriveterinärs-befattning* (båda i tidn.); *student-konsär-biljett.*

-ör: *a*) En del subst. utan *s*, t. ex.:

Amatör-fotografi, frisör-yrket, i gravör-lära (G. H. T. 20 jan. 1900), *kompositör-begåvning* (i tidn.), *marodör-droppar* (Nord. Fam. X 963), *minör-kompani, portör-gehäng, sappör-bataljon, sufflör-lucka, tiraljör-fäktning.*

b) Något flera med *s*, t. ex.:

Auditörs-tjänst, direktörs-val, guvernörs-post, honnörs-vakt, inspektörs-befattning, instruktörs-arvode, kassörs-göromål, kolportörs-värksamhet, kommendörs-tecken, konduktörs-kupé, kontrollörs-plats, redaktörs-ombyte, regissörs-talang, restauratörs-förening.

c) Subst. med vacklan.

Förutom sannolikt ett ock annat här ovan upptaget subst., där endast en form anträffats, får ss. vacklande betecknas *ambassadör(s)-värdighet* (o. s. v.) samt framför allt:

Ingeniör, med tvänne former i de flästa sammans., ss. *ingeniör(s)-arbete, bataljon, -klubb, -konst, -kunskap, -teknik, -trupper* m. fl., men utan *s* (åtm. väl hälst): *ingeniör-officer.*

d) Sammans. former, varierande:

α) till enkla former utan *s*, åtm. eventuellt, t. ex. *fotografi-amatör-förening; stadsingeniörs-kontoret,* men *byråingeniör-tjänst, maskiningeniör-facket* (i tidn.).

β) till subst., icke uppvisade som enkla förleder, t. ex. *post-expeditörs-befattning, hovleverantörs-utnämning.*

-rr: Utan *s*, såväl enkla subst. (se IV kap., 3) som sammans. former, ss. t. ex. *havannacigarr-import, magkatarr-plågor, Strömparterr-musiken.*

-at: *a*) Enkla subst. av följande slag utan *s:*

α) Alla personliga, t. ex.:

Advokat-byrå, akrobat-övning, diplomat-läktare, homeopat-kur, kamrat-fäst, kandidat-examen, kastrat-röst, kroat-trupp, licentiat-prov, magnat-gods, mecenat-understöd, pirat-fartyg, prelat-myndighet, soldat-ränsel, stipendiat-upprop; subst. på *-krat,* ss. *aristokrat-fördömandet, autokrat-tendenser, byråkrat-formalism, demokrat-möte, plutokrat-härravälde.*

β) Alla som beteckna föremål eller ämnen (konkreta), t. ex.:

Apparat-rum, assignat-mynt, automat-restaurant, dukat-guld, exsiccat-värk, granat-brosch, granat-explosion, klorat-fabrik, muskat-vin, petrifikat-fynd, preparat-låda, spenat-omelett, sublimat-lösning, sulfat-fabrik, superfosfat-gödning.

γ) Några andra, såsom:

Format-ökning, kantat-text, klimat-feber, kvadrat-form, pensionat-innehavare, plagiat-arbete, sonat-form, vertebrat-avdelning (i zool. museum).

b) Några subst. med *s*, t. ex.:

Baccalaureats-grad (Annerstedt: Ups. Univ. hist. I, s. 41), *indigenats-rätt, kommissariats-tjänsteman, lektorats-tillsättning, magistrats-person, pastorats-adjunkt, -bor; patronats-rätt, predikats-fyllnad, senats-beslut.*

c) Flera subst. med varierande förledsformer, t. ex.:

Attentat-rykte, attentats-historia, -man, -plats, -tillfälle; celibat-tvång, celibats-lagen (Nord. Fam. XII 171);

konsulat(s)-avgift, -fråga, -väsen o. s. v., dock väl hälst utan *s;*

notariat-avdelning i bank, men *notariats-attest, -bevis, -vidimation;*

resultat(s)-lös (oftast utan *s*), *resultat-rik;*

traktat-hamn (i Kina); annars med *s*, t. ex. *traktats-bestämmelse, -brott, -utkast, -vilkor;*

vikariat(s)-arvode (hälst med *s*).

d) Sammans. former med *s*, t. ex.: *bondadvokats-knep, telefonapparats-flyttning, skolkamrats-möte, fästkantats-författare, tennsoldats-ask.*

-et: *a*) Enkla subst. utom de tre- o. flerstaviga på *-tet* hava former utan *s*, t. ex. (mästadels tvåstaviga subst.):

Asket-liv, atlet-klubb, diet-föreskrift, estet-kollegium (G. H. T. 22 febr. 1900), *komet-bana, magnet-nål, manet-arm, paket-post, planet-bana, privet-byggnad, profet-ord, pulpet-klaff, raket-käpp, servet-ring, signet-ring, staket-virke, tapet-rulle, trumpet-fanfar;* ett trestavigt: *vilajet-indelning* (Nord. Fam. XVII 984).

b) Tre- o. flerstaviga på *-tet* med *s*. Förutom subst. med ändelsen *-tet* av fransk härkomst (se V kap., 5: c) må antecknas ett hithörande subst. (sällan förekommande):

Epitets-ord.

c) Sammans. form, med *s* t. ex. *postpakets-befordran.*

-it: *a*) Alla hithörande subst. hava eller kunna hava (enkla) förledsformer lika med de lexikaliska formerna; t. ex.:

Aptit-retande, bandit-följe, elit-kår, eremit-boning, hermafrodit-blomster, hussit-krigen, israelit-hatare, jesuit-lära, kommandit-lott, kredit-anstalt, merit-lista, metropolit-värdighet, moskit-nät, parasit-djur, profit-bringande, respit-månad, samarit-kvinnan (i tidn.), *semit-typ* o. *antisemit-liga, sybarit-liv, termit-bostad, trilobit-fauna, visit-kort.*

Särskilt en mängd namn på mineral el. kemiska preparat, t. ex.:

Antracit-kol, apatit-fynd, dolomit-lager, dynamit-patron, grafit-fjäll, granit-block, krysolit-fynd, malakit-vas, melinit-granat, stalaktit-grotta, sulfit-fabrik, syenit-fyndighet o. s. v.

b) Subst. som beteckna medlemmar av andliga ordenssamfund hava (jämte numera brukliga lexikaliska former) förledsformer på *-er-* efter tyskan (se III kap., 3), t. ex. *jesuiter-kollegium, johanniter-orden, karmeliter-kloster* o. s. v.

c) Ett mot allmänna bruket (i riksspråket) stridande exempel med *s* är: *apatits-förrådshus* (jämte *apatit-produkt* i Sv. D. söndagsbil. 26 nov. 1899).

-ut: *a*) Flertalet subst. utan *s*, t. ex.:

Debut-afton, konvolut-papper, minut-visare, salut-dag, statut-bestämmelser, syrtut-krage, tribut-plikt.

b) Ett par subst. med *s:*

Attributs-ord, servituts-förhållande.

c) Sammans. former, gärna med *s*, t. ex. *arbetareinstituts-föreningen, kanonsaluts-dunder.*

-ät: ett enda subst. med *s* (se V kap., 5): *majestäts-förbrytare.*

-t efter andra långa vokaler o. diftonger:

Enkla subst. utan *s*, t. ex.:

Idiot-hem, kanot-färd, kreosot-olja, patriot-liga.

Sammans. med *s: bygdepatriots-politik.*

Anekdot-berättare, despot-lynne.

Dispyt-lysten, proselyt-fångare, rekryt-möte; kemiska o. mineralogiska termer, ss. *baryt-gult, trakyt-bärg.*

Musköt-kula.

Argonaut-tåget, lockout-år (om år 1899 i tidn.); *farmaceut-klubb.*

-ott (= *-ått*): Utan *s*, t. ex.:

Bergamott-träd, fagott-munstycke, gavott-kompositör, hotentott-hövding, hugenott-krig, kalott-predikningarna, kamlott-klädning, karott-lock, kokott-roll, komplott-process (Sv. D. 15 nov. 1899), *kompott-burk, papiljott-lockar, sansculotte-pöbel.*

-ätt, resp. **-ett** (med *ä*-ljud):

a) De flästa enkla subst. utan *s*, däribland:

α) Alla tvåstaviga, t. ex.:

Assiett-gaffel, balett-dansös, bankett-tal, barett-plym, biljett-lucka, bukett-papper, dublett-lägenhet, dublett-form (i språk), *dublett-* el. *duplett-exemplar, facett-ögon, falsett-röst, florett-båll, kadett-kår, klosett-fabrik, kornett-blåsare, korsett-fabrik, kotlett-fat, kuplett-föredrag, lampett-eklärering, lancett-lik, manschett-knapp, palett-kniv, pamflett-diktare, parkett-golv, pincett-etui, porträtt-byst, pudrett-fabrik, recett-afton, reträtt-plats, rosett-fönster, servett-ring* (även *servet-*, se ovan), *skelett-delar, stilett-klinga, subrett-roll, sufflett-vagn, vedett-tjänst, vignett-gravör;* dessutom musiktermer, ss. *duett-nummer, kvartett-komposition* o. s. v.

β) Åtskilliga med mer än två stavelser, t. ex.:

Amulett-bärande, bajonett-anfall, cigarett-fabrik, flageolett-ton, kastanjett-ackompanjemang, klarinett-toner, marionett-teater, omelett-fat, operett-musik, silhuett-klippare, taburett-hunger, toalett-medel.

b) Ett par trestaviga med *s:*

Kabinetts-möbel, -order o. s. v.

Lasaretts-direktion, -läkare o. s. v.

c) Ett trestavigt subst. varierande:

Etikett-fråga, etiketts-besök, -trätor (Ord och Bild 1900 s. 96), *-tvist, etikett(s)-väsende.*

d) Sammans. former, med el. utan *s*, t. ex. *fribiljetts-rätt, perrongbiljett(s)-försäljning, Noreens orddubletts-avhandling; sjökadetts-uniform, sjökadett-kåren; kalvkottletts-fat, ljusmanschetts-krossare; mässingssextett-nummer* (m. fl. dyl. utan *s*).

-tt efter andra vokaler:

a) Enkla subst. utan *s*, t. ex.:

Debatt-resultat, fregatt-kapten, mulatt-gosse, rabatt-växter, rabatt-biljett; redutt-anläggning; bahytt-klädd.

b) Sammans. form med *s: tulldebatts-dagarna 1888* (i tidn.).

-akt: *a*) Utan *s: Autodidakt-arbete, epakt-tabell.*

b) Med *s: Kontrakts-brott, kontrakts-prost.*

c) Vacklande: *Kontakt-fenomen, -metamorfos, -minor,* men *kontakts-läge, -teori* (Nord. Fam. VIII 1264 o. s. v.).

-ekt: *a*) Enkla subst. mäst utan *s,* t. ex.:

Affekt-lös, arkitekt-bildning, dialekt-ordbok, effekt-full, kollekt-medel, konfekt-påse, projekt-lysten, respekt-full.

b) Ett par grammatiktermer med *s* (eventuellt):

Objekts-bisats, -förhållande o. s. v.

subjekts-kategori o. s. v., *subjekts*-(även *subjekt*-)*växling.*

c) Sammans. former, delvis med *s,* t. ex. *daldialekts-form; reseffekts-magasin,* men *Göteborgs reseffekt-fabrik* (i tidn.).

-ikt: Varierande (väl hälst med *s*), t. ex.:

Distrikts-läkare, -veterinär m. fl. sammans. med *s,* jämte *distrikt-loge* (i Goodtemplarorden);

edikt(s)-bestämmelser;

konflikt-artiklar, -drama, -fråga, -år; konflikts-period, -tid, -ämne (allt efter tidningar).

-kt efter andra vokaler:

a) Enkla subst. utan *s,* t. ex.:

Dekokt-beredning; akvedukt-anläggning, produkt-plakatet, viadukt-byggnad.

b) Sammans. av *produkt* med *s,* t. ex. *mäjeriprodukts-försäljning, lantmannaprodukts-tillförsel.*

-nkt: Ett subst. med *s* (normalt):

Adjunkts-befattning, -lön, -tjänst (men t. ex. i G. H. T. 4 dec. 1899: *adjunkt-tjänst,* väl dialektalt).

-lt: Enkla subst. utan *s,* se IV kap., 3.

-ant: *a*) Enkla subst. mäst utan *s,* däribland:

α) Alla icke-personliga, t. ex.:

Diamant-ring, diskant-klav, elefant-hud, foliant-hylla, proviant-depot, spirant-växling, variant-form.

β) Flertalet personliga subst., t. ex.:

Aspirant-antal, backant-följe, dilettant-musik, emigrant-ångare, gigant-gestalt, komediant-trupp, laborant-antal, predikant-

möte, prenumerant-lista, protestant-fiende, representant-val, suppleant-plats.

b) Några namn på militära tjänstemän (jfr II kap., II: B: 4) med *s* (åtm. hälst), t. ex.:

Adjutant(s)-tjänst, kommendants-befattning, -order, sergeants-beställning.

c) Sammans. former, varierande, t. ex. *brukspredikants-tjänst, hovpredikants-fullmakt; skeppsproviant-affär* (i G. H. T.), *folkrepresentant-församling.*

-ment: *a*) Flertalet utan *s*, t. ex.:

Cement-golv, dokument-förfalskning, experiment-värkstad, fragment-föreställning (om fragment av skådespel i G. H. T. 15 jan. 1900), *instrument-förlossning, komplement-vinkel, linement-behandling, pigment-bildning, postament-bas, rudiment-organ, sediment-lager, segment-bildning.*

b) Några subst. med *s*, t. ex.:

Departements-tjänsteman, detachements-övningar (i tidn.), *medikaments-flaska, ornaments-bildhuggare, parlaments-ledamot.*

c) Några subst. med vacklan, t. ex.:

Monument(s)-avtäckning (med *s* i Ups. N. T. 15 okt. 1898);

pergament(s)-band, -handskrift (hälst med *s*), *pergaments-brev, pergament-papper;*

sakrament(s)-begreppet, -lära (med o. utan *s* i Nord. Fam. XIV 377), *-utdelning;*

supplement(s)-katalog, -lista (med *s* i Sv. D. 28 febr. 1900), *-val; subplement-band, -häfte, -vinkel.*

-ent utom efter *-m:*

a) Enkla subst. mäst utan *s*, t. ex.:

Abiturient-uppsats, accent-förändring, agent-provision, assistent-befattning, docent-institutionen, ekvivalent-vikt, exponent-beteckning, insurgent-ledare, konkurrent-avund, konsulent-post (i tidn.), *kontinent-route* (annars också *kontinental-*), *konvalescent-hem, korrespondent-fantasi, patent-byrå, procent-tal, producent-intresse, referent-läktare, regent-ombyte, skribent-flock* (i tidn.), *student-mössa,*

subskribent-antal, tangent-problem, tangent-instrument, trassent-namn.

b) Några subst. med *s*, t. ex.:

Advents-tid;

intendents-aspirant, -befattning, -departement o. s. v. (sammans. *överintendents-ämbetet*).

c) Några subst. med vacklan, t. ex.:

Abonnent-antal, abonnent(s)-avgift;

disponent(s)-befattning, -bostad, -lön;

kontingent(s)-området (med o. utan *s* i Sv. D. 19 nov. 1898); *kontingent-borgare* (se Nord. Fam. VIII 1269);

president-val, -värdighet; presidents-byggnaden (Sv. D. 15 mars 1900).

d) Sammans. former, varierande:

α) Alltid med *s*: sammans. av *procent* med föregående kardinaltal (nyare sammans., utgångna från uttryck med genitiven, ss. *fäm procents ränta*), t. ex. *treprocents-lån, säxprocents-obligation* o. s. v.

β) Andra sammans. subst. vanligen lika med de enkla formerna (sål. oftast utan *s*), t. ex. *reseagent-plats, byråassistent-befattning, mäjerikonsulent-föreningen; vicepresidents-posten* (Sv. D. 15 febr. 1900), *vicepresident(s)-val, konseljpresident-ämne* (G. H. T. 5 april 1900).

-nt efter andra vokaler: Utan *s*, t. ex.:

Absint-glas, hyacint-lök, kolokvint-droppar, korint-pudding, labyrint-liknande.

Arkont-värdighet, diskont-rörelse, kameleont-natur, mastodont-ben (*remont-inköp:* vanligen med *-ng*-ljud).

-pt: Utan *s*, t. ex.:

Accept-teckning, koncept-bok, recept-påskrift; manuskript-läsare; excerpt-lapp.

-rt: *a*) Enkla subst. normalt utan *s*, se vidare IV kap., 3.

b) Sammans. former, någon gång med *s*, oftare utan, t. ex. *brevkuvärts-bunt; trävaruexport-förening, fläskimport-förbud, malmtransport-kostnad.*

-**v**: Alla enkla subst. utan *s*. — Särskilda fall:

-**iv**: *a*) Enkla subst., t. ex.:

Arkiv-forskning, detektiv-bragd, initiativ-människa, kreditiv-räkning, lokomotiv-förare, motiv-val, objektiv-mikrometer, offensiv-kraft, oliv-blad, perspektiv-bild, positiv-toner, recidiv-tecken, saliv-körtel, stativ-ben.

Dessutom grammatiktermer, såsom *ackusativ-objekt, indikativ-form, komparativ-bildning, passiv-ändelse* m. fl. dyl.

b) Sammans. form med vacklan: *riksarkiv(s)-huset.*

-**v** efter andra långa vokaler:

a) Enkla subst., t. ex.:

Arkitrav-list; enklav-besittningar, oktav-band, skandinav-koloni; elev-antal; alkov-rum.

b) Sammans. former, utan *s* t. ex.: *storoktav-upplaga* (G. H. T. 24 mars 1900), *postelev-kurs.*

-**rv**: Utan *s*, t. ex.:

Konserv-burk, reserv-befäl.

Åttonde Kapitlet.

Om Substantiv som sluta på konsonant (forts.): Två- ock flerstaviga subst. med svagtonig slutstavelse såsom förleder i sammansättning

(i enkla eller sammansatta former).

-**d**: *a*) Ett subst. utan *s*:

Huvud-hår, -kudde o. s. v.

b) Med *s*:

α) *Sallad* (jämte *sallat,* samt *salad* med huvudaccent på -*ad*), t. ex. *sallads-blad, -planta, -växt* (Sv. D. 25 jan. 1900; men enligt Lundell *salad-växt:* väl egentl. dialektalt).

β) Svenska geografiska namn (gamla sammans., jfr V kap., 2); t. ex. *Håfveruds-akvedukten, Medelpads-bonde, Värends-flicka.*

c) Utländska geografiska namn (om de icke hava form av svenska sammansättningar) varierande, t. ex. *Bagdad-banan, Novgorods-bygden* o. *Novgorod-distriktet* (i tidn.).

d) Sammans. av *huvud* med *s*, t. ex. *djurhuvuds-ornament, hästhuvuds-form,* även ortnamn, ss. *Hökhufvuds-bo.*

-g: a) Ett subst. utan *s* (av historisk anledning):

Härtig-krona (jfr *härtigdöme*, fsv. *hærtoghadøme* till fsv. nom. sing. *hærtoghe*).

b) Några andra med *s*:

Humbugs-affär, älskogs-krank, örlogs-flotta.

c) Sammans. av *härtig* varierande, t. ex. *storhärtig-titel, ärkehärtigs-päron.*

-k. A. Appellativa subst. på *-k*:

-ak: a) Utan *s*: *Ammoniak-lukt, salmiak-lösning.*

b) Med *s*: *Arraks-punsch, konjaks-glas, pinsbacks-ur, tobaks-pipa.*

-ik: Med *s*: *Fänriks-fullmakt, tallriks-hylla.*

-uk: a) Oftast utan *s*: *Kautsjuk-band, -ring, -tråd* o. s. v., men med *s* en tillfällig bildning: *kautsjuks-lagar* (i tidn.).

b) Med *s*: *Häjduks-göra.*

B. Geografiska namn på *-k*:

a) Ett par lapska namn med *s*: *Jockmocks-lapp, Kvickjocks-resa.*

b) Andra namn, varierande, t. ex. *Klondyke-guld, Newyork(s)-börsen, -damer, -tidning* o. s. v.

-al: a) Utan *s*: *Odal-rätt* o. s. v.

b) Med *s* (gammal sammans.): *Vadmals-rock* o. s. v.

-el: a) Enkla subst. mäst utan *s*: se IV kap., 6: a.

b) Sammans. former varierande: se V kap., 1.

-il: *a*) Utan *s: Mackril-fiske* o. s. v. (jämte *makrill-* med huvudaccent på *-ill*).

b) Varierande: *Fjärils-larv, -lik* o. s. v.; hälst utan *s: fjäril(s)-art, -vinge;* hälst med *s: fjäril(s)-liv, -lätt.*

-ul: Med *s: Djävuls-besvärjelse, hemuls-man, konsuls-rapport.*

-ål: Ett stadsnamn med *s: Åmåls-idyll* (i tidn.).

-m. A. Ortnamn, vanligen med *s*. Närmare regler:

a) Svenska (gårds- o. socken-) namn med *s*. Förutom namn på *-hem,* som följa regeln för sammans. subst. (se V kap., 1), höra hit t. ex.:

Salems-bo, *Markims-gård* samt en mängd på *-um,* ss. *Husums-ån, Kvistrums-ån, Gusums-fabrikat, Norums-funten, Tanums-dialekt, Öfverums-plog* o. s. v.

b) Åtskilliga namn på utländska städer med *s,* t. ex.: *Betlehems-krubban, Birminghams-borna* (G. H. T. 7 dec. 1899), *Jerusalems-färd, Sodoms-liv, Trondhjems-tidning.*

c) Åtminstone ett utländskt landsnamn med *s: Siam-banken* (Sv. D. 4 dec. 1899).

B. Appellativa subst. på *-m:*

-am: Utan *s,* t. ex.: *Balsam-doft, mäjram-blomma, sesam-olja, skvattram-blad, volfram-halt.*

-em: Varierande:

Harem(s)-damer, -hustru, -liv, -luft (hälst med *s*); *rekviem(s)-mässa.*

-um: med ovanligt mångartad ock ofta vacklande förledsbildning, mäst därföre att från latinet härstammande former konkurrera med vanliga svenska former. Särskilda regler:

1) Nyare vetenskapliga o. tekniska fackord hava ss. förleder vanligen de lexikaliska formerna på *-um.* Sådana äro:

a) Växtnamn, t. ex.: *Chrysanthemum-utställning, geranium-blomma, pelargonium-planta, sedum-, solanum-art, viburnum-buske* o. s. v.

b) Ämnesnamn, dock med någon vacklan, så att nyare former med *s* efter *-um* även kunna förekomma.

Hit höra, förutom en mängd kemiska fackord i sammansättning med andra fackord, ss. *barium-, natrium-oxid, kalium-hydrat, kalcium-karbid* o. s. v., sådana ord som t. ex.:

Aluminium-brons, kolofonium-bit, linoleum-matta; opium-kafé, -kaka, -pipa o. s. v. (i tidn. jämte *opie-* el. *opii-* i flera sammans.); *petroleum-källa, -produktion* o. s. v., men även *petroleums-affär, -fält, Malmö petroleum(s)-hamn* (allt i tidn.); *serum-behandling, -injektion, -terapi,* men även *serums-insprutning* (i tidn.).

c) Andra slags subst., t. ex.: *Delirium-anfall, vacuum-broms, -panna.*

2) Av grammatiktermer på *-um* kunna förleder bildas på tre sätt: med utelämnande av *-um,* resp. *-ium,* utan vidare (åtm. ifall även i självständig ställning förekommer sådan kortare form), med adjektivform på *-al* eller med lat. genitiv på *-i.* T. ex.:

Aktiv-ändelse, medial-form, neutral-form, particip-bildning o. *participial-konstruktion, passiv-märke, perfekt-, imperfekt-* o. *pluskvamperfekt-form, preteriti-* o. *preterital-bildning, verbal-böjning, -tema* o. s. v., *verbal-* el. *verb-bildning, -paradigm* o. s. v.

3) Andra slags subst. på *-um:*

a) **-eum**: med förledsformer än på *-eums,* än på *-ei;* ifall båda formerna brukas hos samma ord, den förra formen i mera hvardaglig stilart; t. ex.:

Ateneums-elev;

jubileums- el. *-ei-dagar, -fond; jubileums-medalj, -mynt, i jubileums-hänseende* (Sv. D. 21 febr. 1900);

museums- eller *musei-besökare, musei-byggnad, -direktör, -nämden.*

b) **-ium** (med obetonat *i*) med följande olika slags förledsformer:

α) I mera lärd, annars tämligen föråldrad stilart med former på *-ii* av den latinska gen. sing., t. ex.:

Evangelii-text, konsistorii-sammanträde, stipendii-tillsättning o. s. v.; *opii-leverantör* (G. H. T. 26 juni 1900).

β) Vanligen med former på *-ie* (en nyare form för *-ii*), t. ex.:
Evangelie-bok, gymnasie-lärare, kollegie-avgift, kollegie-beslut, kranie-form, opie-droppar o. s. v. (jämte *opium-*, se ovan), *presidie-tal* (i akademi), *privilegie-brev, stipendie-fond, studie-kamrat;*
särskilt subst. på *-arium, orium*, ss. *diarie-bevis, herbarie-skåp, inventarie-förteckning, seminarie-adjunkt; konservatorie-elev, konsistorie-notarie, krematorie-fråga, laboratorie-sal, Observatorie-gatan, oratorie-konsärt, provisorie-regemente, sanatorie-läkare.*

γ) Med form på *-ium* (sällan), t. ex.:
Proscenium-loge.

δ) Med *s* efter *-ium* (sällan), t. ex.:
Laboratoriums-infektion (Sv. D. 25 okt. 1898).

ε) Med adjektivform på *-al*, t. ex.:
Kollegial-styrelse (men *konsistorial-chef* i Sv. D. 30 mars 1900 snarast menat som sammans. av personl. subst. *konsistorial*).

c) -um efter konsonant, med följande slags former:

α) På *-um*, t. ex.:
Album-blad, centrum-borr, datum-ort (Sv. D. 30 mars 1900), *-visare; forum-fråga, minimum-fordringar, -kapital* (ovanlig form i tidn. för *minimi-*, se strax nedan), *samum-blåst.*

β) Med *s* efter *-um* (icke särdeles ofta hos enkla subst.), t. ex.:
Centrums-agrar (i Tyskland, se G. H. T. 5 mars 1900); *korums-flagga;*
maximums-år (för solfläckar, se G. H. T. 17 jan. 1900).
Sammans. former, t. ex. *fotografialbums-lager, förtroende-votums-äskande* (i tidn.).

γ) På *-i*, latinsk gen. sing., t. ex.:
Maximi- o. *minimi-* i de flästa sammans., ss. *-antal, -belopp, -gräns, -problem, -termometer* m. fl. (jfr ovan);
pleni-sal.

δ) På *-e* (ovanlig ny form för *-i*), t. ex.:
Maxime-antal (Stavenow: Frihetst. s. 229).

ε) På *-a*, latinsk pluralform:
Skripta-rättelser (i tidn.).

ζ) Med adjektivform:

på *al: maximal-vikt* (jämte *maximi-vikt* i Sv. D. 22 febr. 1900), *spektral-analys;*

på *-ar: plenar-sammanträde.*

-**n** (sådant *-n* som icke är bestämd artikel; jfr I kap., I regeln med undantag). Särskilda fall:

-**an**: mäst med *s*, se V kap., 4.

-**en**, resp. -**n** efter *l, r:*

a) Enkla appellativa subst. på *-en* mäst utan *s*. se IV kap., 6: b.

b) Latinska abstr. på *-men* med *-s*, se V kap., 5: a.

c) Sammans. former av appellativa på *-en* varierande, se V kap., 1.

d) Landsnamn på -**ien** med flerehanda förledsformer, såsom:

α) På *-ia*, med latinskt utseende, men troligen efter engelskan, t. ex.:

Arabia-fart (Stockholmst. 29 sept. 1898), *Asia-resande* (i tidn. om S. Hedin), *Italia-farare* (G. H. T. 18 jan. 1898), *Kalifornia-vin.*

β) På *-ie*, efter nederländskan, t. ex.:

Asie-, Australie-, Kalifornie-, Ostindie-, Västindie-farare; Sibirie-kännare.

γ) På *-i* (sällan):

Ostindi-resor (G. H. T. 27 april 1899).

e) Landsnamn på -**en** efter konsonant, resp. på -**n** efter *l, r* (hvilka icke ofta användas i sammans.) kunna hava förledsformer av följande slag:

α) Utan förändring, t. ex.:

Rügen-bo (i tidn.), *Hohenzollern-dynastien.*

β) Bildade av namnens stammar utan *-en, -n* (vare sig med historiskt riktig uppfattning av *-en, -n* ss. gammal ändelse, icke ursprungl. hörande till namnen, eller på grund av föreställning, att *-en, -n* är svensk artikel).

Exempel till namn på *-en* (ovanliga):
Egypt-färd (G. H. T. 11 okt. 1898).
Preuss-hat (Stockholmst. 13 okt. 1897).
Till de få namnen på *-n* efter *l, r* torde hithörande former få anses som normala; t. ex.:
Angel-befolkningen, -dialekt.
Gelder-dialekt.
Även till ett stadsnamn på *-n* förekommer dylik form: *Mechel-borna* (invånarna i Mecheln, se Sv. D. 4 april 1900).

-in: *a*) Utan *s* (flertalet), t. ex.:
Dussin-vara, kummin-ost, russin-kaka;
geografiskt namn: *Dublin-universitetet.*
b) Ett personligt subst. med *s:*
Harlekins-dräkt (med annat uttal: *-kängs-*).

-on: *a*) Enkla subst. utan *s*, se IV kap., 6: c.
b) Sammans. former, gärna med *s*, se V kap., 1.

-un: *a*) Med lexikaliska formen: *Alun-lösning.*
b) Med utelämnande av *-n* (emedan detta ursprungl. är artikel, ehuru det längesedan upphört att så uppfattas):
Falu-bränvin, -bröd o. s. v.

-p: Med *s*, t. ex.:
Biskops-mössa, bröllops-gåva, isops-te, senaps-deg, siraps-tratt.
Svenska ortnamn, t. ex. *Skurups-bo, Alnarps-elev, Åkarps-lagen* o. s. v.; *Löderups-mördaren*, dialektalt *Löderup-mördaren* (G. H. T. 31 maj 1900).

-ar: *a*) Utan *s: Koppar-flaska, pansar-fartyg, peppar-korn, sommar-dag.*
b (Med *s* (en gammal sammans.): *Valmars-rock* o. s. v., folkspråklig o. hvardaglig form för *vadmals-*, fsv. *vadh-mals.*
c) Varierande: *Dollar-furste, -kung* jämte *dollars-man* (i tidn.; den senare formen väl egentl. eng. plural).
d) Sammans. former varierande, t. ex. *hvitpeppar-* o. *cayennepeppar-flaska;*

sammans. av *sommar: försommar-, högsommar-, indiansommar-dagar; midsommar-afton, -dag, -hälg, -råg, -tiden; midsommar(s)-fäst, -natt, midsommar-nattssol, midsommars-vaka; sensommar-ljus* (Levertin: Diktare o. Dr., s. 231);

väl med engelskt plural-*s: 5000-dollars-pokalen* (G. H. T. 31 mars 1900).

e) Geografiska namn:

α) Utländska (till språkformen icke svenska) namn utan *s*, t. ex.: *Gibraltar-garnisonen, Madagaskar-krig, Wismar-frågan.*

β) Svenska namn varierande (väl på grund av olikartade grundformer), t. ex.:

Utan *s: Kalmar-bo* (både om staden o. Uplandssocknen); jfr *Axmar-by* (by nära Axmar i Gästrikland).

Med *s: Kökars-dialekten* (på Åland); de påtagligen ursprungl. sammansatta namnen på *-hammar*, ss. *Skefthammars-bo, Östhammars-trakten* o. s. v.

-er: *a*) Enkla subst. mäst utan *s*, se IV kap., 6: d.

b) Sammans. former varierande (rätt ofta med *s*), se V kap., 1.

-or: med olika förledsformer efter olika betydelsekategorier.

Man kan dela subst. på *-or* i två huvudgrupper: sakliga subst., som hava former utan *s* (i regeln), ock personliga, som hava former med *s*.

A. Till sakliga subst. med former utan *s* höra:

a) Tvänne ämnesnamn: *Fosfor-tändsticka, marmor-byst.*

b) Sakliga nomina agentis av latinsk härkomst, ss. matematiktermen *multiplikator-funktioner,* samt en del nyare namn på mekaniska o. fysikaliska inrättningar, såsom:

Ackumulator-batteri, elevator-rem, generator-ugn, motor-vagn, reflektor-tub, regulator-hjul o. s. v.

B. Till personliga subst. med former med *s* höra:

a) Latinska nomina agentis, såsom:

Censors-resa, doktors-hatt, elektors-röst, inspektors-val, kon-

servators-befattning, laborators-tjänst, lektors-lön, prætors-edikt, professors-utnämning, rektors-ämbete.

b) Latinska komparativer, namn på medlemmar av olika klasser inom studentnationer, såsom:

Juniors-val, recentiors-röst, seniors-kollegium.

c) Ett par ss. appellativa använda mansnamn ur forngrekiska sagan:

Mentors-roll, stentors-röst.

C. Undantagsfall:

a) Sakligt subst. med *s: Ekvators-plan, -region* o. s. v.

b) Personligt subst. utan *s* (sällsynt fall, som knappast kan anses som god svenska):

Konservator-elev (i Sv. D. 23 mars 1900).

-ur: *a*) Utan *s: Asur-färg* (även med huvudacc. på *-ur*), *masur-fanér, purpur-mantel.*

b) Med *s: Approbaturs-betyg, laudaturs-karl, vädurs-fartyg* (*vädur* dock ofta med stark biaccent på *u;* jfr V kap., 2).

-yr: Ett subst. utan *s: Porfyr-vas.*

-us. A. Vanligen utan förändring ss. förleder (i sammans. efter nutida bildningstyp).

a) Sakliga subst., t. ex.:

Akantus-blad, diskus-kastning, kaktus-planta, lupus-patient, Merkurius-banan, modus-bildning, tempus-märke, Venus-passage, Vesuvius-kratern.

b) Personnamn (fornklassiska mansnamn eller svenska familjenamn med latinsk form), t. ex.:

Argus-ögon, Augustus-byst, Bacchus-dyrkan, Homerus-kännare, Horatius-översättare, Kristus-bild, Livius-handskrift, Petrus- ock Paulus-legenden, Plautus-komedi, Plinius-edition, Pyrrhus-seger, Stagnelius-porträtt, Titus-bågen.

B. En del personliga subst. (namn el. titlar) kunna hava förledsformer av äldre typ, härstammande från lat. gen. sing. på *-i.*

a) På *-i* efter konsonant, t. ex.:

Bacchi-broder, -hjälte, -tempel;

emeriti-lön (men *emeritus-klassen:* i tidn.);
farmacie-studiosi-examen;
neptuni-gördel.

b) På *-i* eller nyare *-e* efter ett kort *i*, t. ex.:
Aesculapii-son;
Ansgarii- el. *Ansgarie-förening, Ansgarie-bärget* o. *-gatan* i Stockholm;
Berzelii-stoden;
Ignatii-gränden i Stockholm;
Merkurii-orden, Merkurii- el. *Merkurie-son;*
pastorprimarie-tjänsten (Ord och Bild 1899 s. 394).

Anm. Av ett sakligt subst. förekommer förledsform på *-i*, som väl är menad som latinsk pluralform:

Cirri-moln (citat efter Öhrvall i Sv. Akad. Ordb. under *antipassad*), *cirri-slöja* (Nord. Fam. III 373).

-at: *a*) Utan *s: Pereat-* o. *vivat-rop;*
geografiska namn: *Ararat-bestigning, Herat-näjden.*

b) Med *s: Sabbats-brott* (även med huvudacc. på *at*), *sallats-fat* (även *sallads-* o. s. v., se ovan s. 90).

-et: *a*) Utan *s: Debet-post, kricket-parti, krocket-plan;*
geografiskt namn: *Tibet-resa.*

b) Med *s: Sammets-krage.*

c) Vacklande:
Budget(s)-behandling, -förslag, -termin, -år o. s. v., *budget-debatt, -fråga* o. s. v. (i tidn.), *budgets-beredning* (i G. H. T.).

-it: Utan *s*, t. ex.: *Facit-bok, kredit-post, sanskrit-form, zenit-distans;*
geografiskt namn: *Tilsit-freden.*

-ot *(-åt)*: *a*) Utan *s: Cheviot-kostym, muskot-blomma.*

b) Med *s: Abbots-värdighet.*

-ut: Utan *s*, t. ex.: *Mammut-fynd, vermut-glas, vismut-lösning;*
geografiskt namn: *Bejrut-hamnen.*

Nionde Kapitlet.

Om Substantiv som sluta på vokal: Subst. på svagtonigt *-a* såsom förleder i sammansättning.

I. Kvinnonamn (dopnamn) på **-a** hava olika former i olika slags sammansättningar, nämligen:

1) Former på **-e**, härstammande från lat. *-æ* i gen. sing., i sammansatta ortnamn.

Förutom namn på städer, ss. *Kristinehamn, Kristinestad, Mariefred, Mariehamn, Mariestad* m. fl., höra hit sådana namn som t. ex.:

Annefors, Beatelund, Evedal, Heleneborg, Johannedal, Katrinefors, Kristineberg, Lovisefarm, -fred, Margretehill, Marietorp, Sofiero o. s. v.

2) De lexikaliska formerna på **-a** i andra slags sammansatta ord. T. ex.:

Anna-, Emma-, Helena-, Johanna-, Kristina-, Margareta-, Sofia-dagen o. s. v.;

S:t Anna-bild (i tidn.); *Eufemia-visorna; Magdalena-hem; Maria-kult; Medusa-huvud; Sofia-hemmet, Sofia-källan* (vid Helsingborg); *Viktoria-museet* (för egyptiska fornsaker, i Upsala) o. s. v.

3) Undantagsvis i några sammans. former på **-en** från tyskan (ht. el. lt.), där *-en* är ändelse i genit. till motsvarande tyska namn på *-e,* t. ex.:

Av *Charlotta, -otte* bildade namn på ställen, ss. *Charlottenberg, -borg, -dal, -lund.*

Marien-glas o. *-tistel:* från tyskan lånade ord, där jungfru Maria åsyftas.

4) Enstaka form utan slutvokal, väl egentl. i folkspråket:

Brit-mässan med sammans. *Britmäss(e)-sommaren,* även (t. ex. i G. H. T. 5 okt. 1898) *Britt-sommaren.*

II. Nomina propria på **-a** hava annars ss. förleder (åtm. i nybildade sammans.) de lexikaliska formerna på **-a**.

De kunna vara av flera slag, såsom:

1) Familjenamn (såsom tillhörande ätter eller enskilda män), t. ex.:

Dohna-vapnet, Hjerta-släkten, Vasa-ätten, -ättling, -konungar, Vasa-bron, -gatan m. fl. stockholmska lokalnamn; *Volta-priset.*

Undantagsvis kan en hithörande sammans. vara bildad med genitivform på *-as: Renstjernas-gatan,* nyare form (i tidn.) för det annars såsom ordfogning bildade namnet *Renstjernas gata* (i Stockholm).

2) Geografiska namn, t. ex.:

Afrika-resande, Amerika-arv, Java-kaffe, Kanada-hjort, Kuba-upproret;

Lena-deltat, Petschora-bolaget, Volga-båt;

Arboga-kringlor, Eskilstuna-kniv, Grenna-päron, Narva-vägen, Vadstena-spetsar; Kristiania-bo, Marsala-vin, Smyrna-fikon.

Alunda-visan, Brännkyrka-gatan, Dannemora-järn, Forsa-ringen, Mora-kulla, Ramkvilla-Johan (i tidn.), *Sorunda-bonde, Våla-stol;*

Haga-parken, Kosta-magasinet, Lomma-cement, Vinga-telegram;

Katarina -o. *Maria-hissen, Klara-bo* (i Stockholm).

3) Diverse slags sakliga nomina propria, ss. namn på stjärnbilder, fartyg, diktsamlingar el. dyl., t. ex.:

Andromeda-nebulosan; Alabama-affären, Vega-expeditionen, -medaljen; Edda-kväde, Veda-hymn.

III. Nyare lånord hava i allmänhet (utan åtskillnad efter genus) såsom förleder de lexikaliska formerna på **-a.**

Dit höra bl. a. en mängd växtnamn samt ämnesnamn, såsom t. ex.:

Akleja-blomma, ambra-doft, begonia-blad, cellulosa-fabrik, cikoria-kaffe, guttaperka-galosch, jakaranda-möbel, kamelia-dam, manna-gryn, platina-tråd, polenta-gryn, reseda-doft, rosa-färg, soda-vatten, soja-böna, spirituosa-försäljning, terrakotta-vas.

Andra slags hithörande subst. med den-kön, t. ex.:

Basilika-stil, firma-register, hansa-kontor (Strindberg: Gustaf V. s. 143), *influensa-epidemi, kamarilla-intriger, kamera-*

bild, kassa-bok, kolera-droppar, kollega-befattning, kria-ämne, liga-pojkar, masurka-steg, opera-text, pascha-titel, polka-takt, prisma-lins, prosa-dikt, tombola-vinst, veranda-dörr, villa-tjuv, vira-parti.

Hithörande neutra, t. ex.:

Delta-land, komma-fel, schema-uppsättning, tema-bok.

IV. Appellativa feminina eller **denköns-substantiv** på **a** förekomma annars med förledsformer i sammans. bildade på många olika sätt.

1) **Utan slutvokal** ock utan annat tillsatt ljud.

Sådan förledsbildning, historiskt uppkommen genom synkope av obetonad vokal (närmast *-e*, uppkommet av äldre *-o*, fsv. ändelse i gen. sing.) hava flera slags subst. på *-a*, såsom:

A. En mängd tvåstaviga substantiv.

Hos tvåstaviga subst. äro ändelselösa förledsformer de normala i nutida hvardagligt språk (åtm. i uppsvenska); d. v. s. de användas så ofta man befinner sig alldeles oberoende av inflytelse från äldre sammansatta ord, bildade efter annan typ.

Innan exempel meddelas, bör påpekas, att en del enstaviga förleder kunna hänföras dels till subst. på *-a*, dels till verb, såsom t. ex. *föd-krok, gung-bräde, hvil-stol, pin-bänk, res-färdig, rynk-band, slung-sten, smitt-ämne* m. fl. dyl.

Exempel på hithörande sammans. till tvåstaviga subst. på *-a*, ordnade efter stamsluten.

-a efter vokal (enstaka fall): *ri-torr, -torka.*

-ba: *klubb-lav, krabb-fångst, krubb-bitare, ribb-ved.*

-da: *grod-rom, gröd-auktion* (i tidn.), *kåd-rik, lad-tak* (hvardagl., annars *ladu-*), *låd-fack, rud-dam, sid-tal, skad-skjuten, skid-frukt, skid-löpare, slid-kniv, våd-eld;*

gädd-drag, krydd-bod, padd-fisk, skädd-vad;

skrind-lass, sländ-trissa, änd-tarm (*änd-* annars ock till *ände*).

-rda: *kard-tråd.*

-fa: *soff-dyna, lymf-kärl.*

-ga: *flug-vinge* (*fråg-vis*, eventuellt till verbet), *kvig-kalv, pig-lön, plåg-fri; sag-förtäljare* o. *sag-ton* (Sv. D. 14 maj 1900; annars vanl. *sago-*); *slag-tröskad säd, stug-golv* (annars också *stugu-*), *flagg-fråga* (eventuellt till *flagg*), *mygg-larv* (eventuellt till *mygg*), *skugg-bild, snugg-munstycke, sugg-tvätt* (hos Wenstr. o. Jeurl.), *vagg-mede*.

-ja: *blöj-tvätt, kaj-ägg, löj-rom, tröj-ärm;*

efter *l* vanligen med sidoformer på *-e* (som här är förhärskande): *balj-växt; bölj-rörelse, -slag; olj-kvarn, -palm* (jfr *olj-aktig*); *sölj-torn; talj-löpare, -rep.*

efter *r* hos ett par subst., det ena också med *-e* (som här är normal form): *färj-karl, -led, -pänningar, färj(e)-trafik; värj-fäste, -gehäng.*

-ka: *hak-lapp, kak-form, klyk-pinne, kruk-växt, kråk-vinge, lok-trä, puk-pinne, råk-ägg, räk-håv;*

brack-håla, brick-duk, dock-kläder, dock-byggnad, fick-ur, flick-pension, jack-ärm; klock-fodral, -kläpp; kryck-käpp, luck-karm, lyck-träff, nuck-moral, rock-haj, snäck-gång, sock-klädd, stick-bunt, svick-hål, tack-lam, veck-havande, -vill (annars *vecko-*);

alk-ägg; ank-dam, plank-ända, rank-växt, skink-omelett, slink-fasoner, änk-hus, -lek (annars vanl. *änke-*);

gurk-frö, kyrk-backe, lärk-vinge;

ask-hög, drosk-kusk, flask-foder, mask-uppläggning, pisk-rapp, risk-plockning, rusk-prick, sisk-bur (task-spelare), visk-säljerska, åsk-väder; polsk-melodi.

-la: *bil-beväpnad, dval-lik, kul-rägn, kyl-knöl, mil-botten, skal-gångar* (i musik), *skol-gosse, sul-läder, sval-bo;*

fyll-hund, fåll-gärdsel, fäll-fångst, gall-blåsa, hyll-fack, kull-dräkt, käll-vatten, myll-blandad, pull-påse (påse med sockerpullor), *skäll-ko;*

märl-nål, pärl-band, ärl-ägg;

-la annars efter konsonant med det konsonantiska *l* ersatt av *-el:* en förledsbildning som särskilt är bruklig i uppsvenskt hvardagsspråk, medan i Götaland åtminstone somligstädes i enskilda ord gärna användes förledsform på *-le-*. T. ex.: *buckel-prydd sköld, fackel-tåg, hummel-bo* (hvardagl., annars *humle-*),

kringel-bak, kägel-bana, murkel-art, mussel-kalk, nässel-kål, räffel-balk, svickel-strumpa, tavel-ram, -utställning (*tavle-utställning* t. ex. G. H. T. 30 okt. 1899), *uggel-bo, vessel-djur* (Wenstr. o. Jeurl., men *vessle-djur* Nord. Fam. XVII 665), *våffel-järn.*

-ma: *am-saga, blom-kruka, dim-bild, flam-rosett* (i fyrverkeri), *grim-skaft, gum-porträtt, im-bad, stäm-band* (fonetisk term), *stäm-föring* (i musik), *trum-pinne.*

-na: *ban-brytare, bön-land, dyn-var, fan-marsch, fen-tagg, hon-djur, hön-kyckling, kan-åkare* (Wenstr. o. Jeurl.), *kron-ljus, kron-vrak, lin-dansare, min-fartyg, run-inskrift, sen-drag, sken-lägga, slyn-år, tran-ärt;*

hinn-frukt, kann-mått, kvinn-kön, pann-ben, pann-mur, pänn-kniv, ränn-hyfvel, tunn-band, vann-ränsning.

-rna: *hjärn-feber, kärn-ved, kärn-mjölk* (eventuellt till vb. *kärna*), *stjärn-bild, tärn-ägg* (jfr *Tärnsundet* i Mälaren), *tärn-bukett* (på bröllop), *urn-form.*

-nga: *dyng-hög, gung-rep, kling-fabrik, klung-bildning, lung-katarr, lång-fiske, sling-ornament, slung-beväpnad, tung-häfta, ång-kraft.*

-pa: *ap-natur, kup-plåt, kåp-klädd, nip-ras* (av *nipa* hög brant å- eller älvstrand: i Norrland), *pip-huvud, rip-jakt, snip-form, såp-bubbla, vip-ägg;*

kapp-krage, klipp-fast, knipp-tals, kopp-ärr, lopp-bett, pupp-tillståndet, sipp-bukett, snäpp-art, sopp-tallrik, trapp-hus, täpp-odling, vipp-bärande;

hamp-frö, lamp-glas, limp-bagare, pump-varietet, rump-tång, simp-art, strump-läst;

harp-ton, skorp-korg, snärp-laddning.

-ra: *ler-kruka* (eventuellt till *ler* n.), *lyr-form, lyr-trä* (för bållspel), *mar-riden* (även *mare-*), *myr-ägg* (*skar-vis* adv.), *skär-form, snar-fångst, tjär-lukt, år-blad* (eventuellt till *år* i folkspråket);

kärr-hjul, snurr-form;

-ra efter konsonant med *r* ersatt av *-er*, t. ex.: *bjäller-klang, citter-spel, ocker-gul, siffer-tal, skulder-blad.*

-sa: *blås-katarr, bras-tändare, dos-barometer, glos-bok, näs-duk, res-kost* (eventuellt till vb. *resa*), *tras-matta, vis-bok;*

böss-kolv, fross-feber, hjäss-ben, mass-möte, moss-belupen, mäss-fall, möss-foder, triss-block;

räfs-pinne; hyls-fabrik;

häx-dans, läx-läsning, pjäx-beklädd, säx-mästare, tax-nedsättning (Stockholmst. 12 mars 1898; annars *taxe-*), *yx-hammare* (eventuellt till äldre *yx* i folkspråket).

-rsa: *syrs-låt.*

-sja: *hässj-torkning, ryssj-arm.*

-ta: *bet-odling, gat-hörn, gryt-krok, gåt-full, krit-pipa, lut-ackompanjemang, rut-mönster, skat-bo, skut-last, sprut-mönstring, yt-mått;*

bytt-lock, flott-manöver, grott-björn, hytt-mästare, kratt-pinne, matt-väv, ott-fågel (även *ott-sång* hvardagl., annars *otte-*), *pott-kant, rått-fälla, smitt-förande;*

koft-ärm, kräft-håv; lykt-tändare; stylt-gångare;

flint-lås, jänt-unge, lunt-bössa, plant-bänk;

host-attack, kist-botten, list-val.

-rta: *kart-bok, skjort-bröst, tårt-bit, vårt-bitare, årt-hanne;*

pärt-tak, smärt-fri, svärt-hona, svärt-vals (i tryckeri), *ärt-balja* (eventuellt o. hällre till *ärt*).

-va: *druv-klase, duv-unge, gruv-arbetare, kräv-stinn, rov-frö, skiv-lax, snuv-väder, struv-bakerska, sträv-pelare, stäv-hand-tag, tuv-bildning;*

salv-bestrykning, älv-dans; härv-tråd.

B. Några subst. med mer än två stavelser; t. ex. (ordnade efter stamslut):

Sakristi-dörr.

Pomad-burk.

Synagog-föreståndare.

Lövkoj-bukett, papegoj-bur.

Näjlik-blomma, rättik-bit (*ättik-fabrik* dialektalt, annars *ät-tiks-*); med sidoformer på *-e: basilik-tak* (mindre vanligt, annars *basilike-* eller hälst *basilika-tak*), *krönik-anteckning* (Sv. Akad. Ordb. under *anteckning;* annars *krönike-*), *pärsik-kärna* o. *pär-sik(e)-träd.*

Hyen-tjut.

Rädis-frö; diakoniss-anstalt, färniss-fabrik, prinsess-pudding.

Kajut-vakt.

Mera tillfälliga bildningar (där man snarast skulle vänta former med *-a*) äro väl följande:

Decim-passager (i en musikanmälan i tidn. Upsala 13 febr. 1900).

Nebulos-materie (i en uppsats av K. Bohlin i N. Ill. T. 16 april 1898).

C. En del sammansatta former till sådana tvåstaviga subst. som hava enkla förledsformer utan slutvokal.

Hithörande exempel upptagas för jämförelses skull nedan i avdeln. 6: B i sammanhang med formerna på *-s.*

2) **Med slutande -e** (företrädande *-a* hos de lexikaliska formerna): från historisk synpunkt en yngre på forntida svag accentuering beroende variant till *-o.*

Sådana förledsformer förekomma hos följande olika slags subst. på *-a:*

A. Subst. på **-ja** efter konsonant, med undantag av några få på *-lja, -rja;* t. ex.:

Tvåstaviga subst.: *Brynje-klädd, gyttje-bad, kedje-bråk, kättje-full, lättje-full, midje-band, mönje-målning, smedje-härd, städje-spänning, vidje-band, ävje-brodd* (växtnamn);

på *-lja: lilje-hvit, vilje-kraft;* med sidoform utan slutvokal: *bölj(e)-rörelse, olje-lampa* o. s. v. (de flästa sammans. med *-e,* ett par med form *olj-,* se avdeln. 1), *talj(e)-löpare, -rep;*

på *-rja: färje-lina, -rodd* o. s. v. (jämte *färj-* i flera sammans., se avdeln. 1).

Flerstaviga subst.: *Bresilje-trä, persilje-sås, valkyrje-skepnad.*

Sammans. av tvåstaviga subst., som hava former på *-e: guldkedje-smyckad, kungslilje-bukett, linolje-flaska, gasolje-lampa.*

B. Åtskilliga subst. av annan form, två- ock flerstaviga, resp. sammansatta.

a) Tvåstaviga subst.

α) Med förledsformer endast på *-e*, t. ex.:

Age-lös, bläddre-rot (växtnamn), *faste-dag* (jfr dock den gamla sammans. med *ting: Fastingen*), *faste-brev, fible-växter, flundre-fisk, hätte-bröder, ilske-full, linde-barn, nunne-kloster, ondskefull, semle-bak, styrke-förhållande* (G. H. T. 19 febr. 1900), *sälte-provare, vane-sak, vätske-pelare, åsne-öron, ödle-art.*

β) Med sidoformer utan slutvokal (jfr avdeln. 1), t. ex.:

Alke-kung, ape-katt, flicke-barn, gruve-stadga, humle-bo, hyttebruk, hässje-stång; klubbe-här, -krig; mar(e)-ritt, ockre-färgad, otte-fågel, rese-beskrivning, räfse-skaft; ränte-fot, skade-ersättning, strumpe-band, taxe-bestämmelse, vessle-släktet, änke-man, ärlesläktet.

γ) Med sidoform på *-o*, t. ex.:

Frille-barn, fråge-formulär (jfr tillika *fråg-vis*), *gåve-försäljning* (i tidn.), *äre-lös.*

b) Sammansatta former till åtskilliga tvåstaviga subst., som kunna delas i två grupper:

α) Subst. av hvilka enkla förleder bildas (resp. kunna bildas) med *-e* eller också inga enkla förledsformer äro anträffade; t. ex. *skolage-mål* (Sv. D. 10 okt. 1899), *såpbubble-blåsning, äggule-olja, ägghvite-ämne* (men *ägghvit(s)-sjuka*), *Trollhättefallen, gaslåge-krans* (i tidn.), *rundrese-biljett, livränte-anstalt, lungröte-fall* (i tidn.), *brandskade-ersättning, hagelskade-försäkring* (m. fl. dyl.), *friskare-anförare, tornspire-byggnad, jaktstadge-* o. *legostadge-komité, kolsyre-halt, svavelsyre-drama* (m. fl. sammans. av *syra*), *hamntaxe-väsendet, posttaxe-förhållanden* (i tidn.), *sjötunge-filet, sedvane-rätt, mulåsne-drivare.*

β) Subst. av hvilka enkla förleder bildas i andra former än på *-e*.

Hit höra åtskilliga sammans. subst., där motsvarande enkla förleder bildas utan slutvokal, hvarpå exempel anföras nedan i 6: B); dessutom t. ex.: *vapenhvile-förslag* (jfr *hvilo-* o. *hvil-*); *vagnhyre-taxa* (Sv. D. 22 dec. 1899; jfr *hyres-*); *sjukkasse-styrelse, sparkasse-räkning* (m. fl. dyl.; jfr *kassa-*, se ovan III);

arbetsstuge- o. *läsestuge-idén* (i tidn.; jfr. *stugu-* o. *stug-*); *trävare-utförsel* (sällsynt fall för *-varu-* i G. H. T. 11 nov. 1899).

c) Några trestaviga subst. med stark biaccent på mellanstavelsen (m. a. o. »formellt sammansatta» med tvåstaviga efterleder, hvilka icke brukas som självständiga ord), t. ex.:

Allmose-utdelning, barnmorske-elev, domsage-arrende (i tidn.), *mjöldryge-förgiftning.*

d) Åtskilliga tre- o. flerstaviga subst. med olika ändelser, såsom:

α) Personliga femin. på **-inna** utan undantag, t. ex. *gudinne-gestalt, herdinne-hatt, judinne-skönhet, käjsarinne-mordet, lärarinne-värksamhet.*

β) Personliga femin. på **-ska,** som icke utgå från folknamns-adj. på *-sk,* t. ex. *kassörske-plats, kokerske-lön, mäjerske-tjänst, sköterske-hem, sömmerske-lön.*

γ) Några få subst. på **-ia** med obetonat *i,* däribland några vanligare växtnamn (jfr ovan III), t. ex.:

Akasie-träd, dalie-grupp, fuchsie-odlare;
glorie-krönt, historie-forskare.

δ) Några subst. på **-ika,** som delvis dock hava även andra former (jfr 1: B ovan), t. ex.:

Basilike-byggnad, -form o. s. v., *fänike-indelning, krönike-berättelse, pärsike-träd.*

e) Några trestaviga subst. med huvudaccent på mellanstavelsen. Dit höra, förutom subst. på *-inna,* t. ex.:

Kopie-präss; madonne- och helgon-måleri (Ord och Bild 1899 s. 558), *madonne-anlete, -lik* (adj.), även *madonne-bild* (G. H. T. 4 jan. 1899, mindre vanligt för *madonna-bild*); *Sibylle-gatan* i Stockholm.

3) **Med slutande -o:** av fsv. *-o* i gen. sing. hos femin. med nom. sing. på *-a.*

Detta fsv. *-o,* annars ofta ss. svagtonigt övergånget till *-e,* vidare ofta ss. obetonat (utan biaccent) alldeles bortfallet (synkoperat), kunde i många sammansatta ord, såsom ännu i relativt sen tid uttalat med (svag) biaccent, bibehålla sig såsom *-o* (jfr vidare Kock i Sv. Landsm. XIII: 11).

Förledsformer på *-o* förekomma nu hos åtskilliga subst. på *-a* av följande slag:

a) Tvåstaviga subst.

α) Med förledsformer (i vårdad prosa) endast på *-o*, t. ex.:

Hälso-vård, känslo-utbrott, lego-avtal, stämmo-böter, tredskodom, villo-mening.

β) Med sidoformer utan slutvokal (i några fall dock även hänförliga till verb), t. ex.:

Duvo-post, födo-ämne, harpo-klang, hvilo-dag, kron(o)-fogde, kyrk(o)-ruin, lycko-bådande, pino-rum, plågo-bädd, sago-lik, sid(o)-hugg, smitt(o)-förande, tungo-mål (annars *tung-* i alla sammans.), *vecko-lön.*

Särskilt märkas ett par fall, där de kortare sidoformerna endast förekomma i vissa gamla sammans., men icke användas i nutida ordbildning:

Faro-bringande (i G. H. T. 18 april 1900; jfr *far-håga*).

Sysslo-lös o. *sysslo-man* (jfr *syssel-sätta*).

γ) Med sidoformer på *-e*, t. ex.:

Frillo-barn, gåvo-brev (med *-o* nästan genomgående, undantagsvis i nyare sammans. *gåve-*), *äro-rik.*

δ) Med tväggehanda sidoformer, t. ex.:

Frågo-dag (jfr *fråg-vis*, annars *fråge-*).

Kvinno-namn o. s. v. (jfr *kvinn-folk, kvinn(o)-kön, kvinns-person, kvinn-* el. *kvinns-dagsvärke, -arbete*).

b) Sammansatta former till några tvåstaviga substantiv.

α) Till subst. som även hava enkla förledsformer på *-o*, t. ex.:

Bondkyrko-församlingen, domkyrko-byggnad, Storkyrko-brinken (men *Brännkyrka-gatan*, nybildad sammans. af sockennamn, jfr ovan II);

kommunalstämmo-beslut (m. fl. dyl. sammans. till *stämma*); *halvvecko-upplaga.*

β) Till andra subst., t. ex.:

midfasto-söndag (men *faste-* ss. enkel förled);

lövhyddo-högtiden (med enkel förledsform icke anträffad).

c) Ett flerstavigt enkelt subst.: *Människo-hand, -kännare* o. s. v.

4) **Med slutande -u:** av fsv. *-u*, en äldre form av ändelsen i gen. sing., hvilken i senare fsv. oftast ersattes med *-o* till följd av den s. k. vokalbalansen, men i vissa fall bibehöll sig såsom *-u*.

Denna förledsbildning förekommer nu hos subst. av följande slag:

a) Ett par tvåstaviga subst., som hava endast former på *-u*: *Furu-timmer, varu-lager.*

b) Några tvåstaviga subst. som hava sidoformer utan slutvokal:

Gatu-belysning o. s. v., *gat(u)-sångerska* o. s. v.

Ladu-svala o. s. v., *lad(u)-byggnad, -tak.*

Stug(u)-dörr, -golv o. s. v.

Tjär(u)-bränning, tjär(u)-stickor (i en tidningsnotis från Norrland med *-u*); annars utan *-u*.

c) Sammansatta former till en del av nyssnämda subst. (eventuellt med på annat sätt bildade paralellformer hos andra sammans. av samma subst.), t. ex.:

tvärgatu-perspektiv (med sidoform *-gats-* hos sammansatta namn på gator, t. ex. i Stockholm, se I kap., II);

höladu-byggnad;

backstugu-sittare, dalstugu-typen (Sv. D. 12 febr. 1900), *förstugu-svale* o. s. v. (med sidof. *-stuge-* i en del nyare sammans., se 2: B: b);

hvitvaru-handel, järnvaru-lager, kortvaru-affär, matvaru-förråd, trävaru-export o. s. v. (med ovanlig sidoform *-vare-* i *trävare-utförsel*, G. H. T. 11 nov. 1899).

5) **Lika med de lexikaliska formerna på -a.**

Sådana former äro regelmässiga hos åtskilliga nomina propria samt hos nyare lånord ss. förleder i sammans. av nyare datum (se ovan I—III). Men annars äro de sällsynta ock förekomma allmänt brukliga endast hos två gamla svenska appellativa subst., hvilkas nutida lexikaliska former på *-a* utgått från forna oblika kasus hos maskul. på *-e*, nämligen:

Fasa-väckande, våda-dråp o. *-skott.*

Ett mera sällsynt hithörande fall är *dvala-liggare* (om djur som ligga i vinterdvala, i Ups. N. T. 5 maj 1900).

6) **Med slutande -s** utan ändelsevokal.

Sådana former förekomma hos:

A. Tre subst. av icke sammansatt form (tvänne tvåstaviga, ett trestavigt):

Kanns- i *kanns-krus,* hvardagl. för *kann-krus:* med *s* från sammans. med kardinaltal ss. *tvåkanns-, fämkanns-krus?*

Kvinns- i *kvinns-person,* eventuellt *kvinn(s)-dagsvärke, -arbete,* möjligen en gammal form, identisk med fsv. *quinz-* i adj. *quinzliker,* möjligen ock nyare paralellbildning efter *mans-* i *mans-person, -dagsvärke* (jfr *kvinn-folk, -kön,* paralella med *manfolk, -kön*).

Ättiks-, normalform åtm. i uppsvenska hvardagsspråket (utom före *s* i *ättik-sprit, -syra*), t. ex. *ättiks-flaska, -ål* o. s. v.; med dialektala variantformer i *ättik-,* även *ättike-fabrik* (i tidningsannonser).

B. Sammansatta el. prefixbildade subst., däri efterlederna äro tvåstaviga subst. av hvilka enkla förleder bildas utan slutvokal ock utan tillsättning av annat ljud.

Former med *s* äro dock icke hos subst. på *-a* lika förhärskande som hos sammans. av enstaviga på konsonant (se V kap., 1). Ganska ofta förekomma här också ändelselösa former eller former på *-e;* dessa senare, som det tyckes, särskilt gärna anlitade, när det är fråga om att nybilda för tillfälligt behov (i normalprosa, tidningsliteratur o. dyl.). Sådana former upptagas bland exemplen här nedan i sammanhang med *s*-formerna för bättre översikts skull.

Efter vissa konsonanter i stamslutet (näst före *-a*) kan man icke alls använda förledsbildning med *s,* såsom:

a) Efter *s*. Här användas olika former, ofta växlande efter stilarten, t. ex.:

gallblåse-inflammation; snusdos-lock, speldos-ackompanjemang; folkvis(e)-melodi, -sångare, -ton;

sparböss-lås; trämass(e)-fabrikant, -papper; renmoss(e)-utfodring; högmässo-, högmässe-, högmäss-predikan, larsmäss(e)-päron, valborgsmäss(o)-afton, -eldar, (med alldeles fjärmad betydelse:) *skilsmässe-mål; nattmösse-politik;*

patronhylse-fabrik (i tidn.); *hemläxe-system, stenyx(e)-former.*

b) Efter konsonant med nästföregående *s* (jfr IV kap., 2); t. ex.:

pottaske-lösning (Nord. Fam. IX 99), *åkardrosk-trafik, jakt-flask-fodral, hårpisk-prydd, grönsisk-bo;*

kikhost(e)-epidemi; dragkist-låda, likkist-plåt; prisliste-frågan (Ups. N. T. 4 maj 1898).

c) Efter *l* med föreg. konsonant: med former utan slutvokal efter *rl,* annars på *-e;* t. ex.:

glaspärl-band, sädesärl-vinge;

sköldbuckle-form, saffranskringle-bak, stenmurkle-sås, blind-nässle-blad, nattuggle-ögon.

Exempel på sammans., där förlederna äro sammansatta subst. på *-a,* motsvarande enkla förledsformer utan slutvokal (jfr avdeln. 1: A).

-ba: *spikklubbe-blad* (Nord. Fam. III 941; annars väl ock *spikklubbs-*), *barnkrubbe-föreståndarska.*

-da: *boklåds-fönster,* men *brevlåde-befordran* (G. H. T. 5 febr. 1900), *brevlåd-tömning* (Stockholmst. 30 nov. 1897); *hel-sids-plansch* (el. *helsides-,* se nedan avdeln. 7), *halvsids-tillkänna-givanden* (Söndagsnisse 11 febr. 1900), *dubbelsids-teckning* (i tidn.);

sköldpadds-unge (sköldpadd- före *s* i *-skal, -soppa);*

höskrinds-åkning; dagslånds-artad (Aftonbl. 12 april 1891), *dagslände-liv.*

-fa: *liggsoffs-madrass.*

-ga: *spyflugs-larv; skolfrågs-debatter* (Sv. D. 4 juli 1899); *barnpigs-* el. *barnpige-tjänst;*

unionsflaggs-bråket.

-ja: *siklöj-rom; ylletröj(s)-paket; blanksmörjs-butelj; ång-färje-förbindelse, -trafik.*

-ka: *pepparkaks-gumma, blomkruks-fat, blåkråk(s)-vinge* (ursprungl. hithörande: *rödhake-sångare,* av *rödhaka,* t. ex. hos A. F. Dalin; senare ersatt av *rödhake* genom ellips av det sammansatta ordet);

västflicks-format, skolflicks-manér; kyrkklocks-inskription, men *gasklocke-bygge* (i tidn. Upsala 8 maj 1900); *fönsterlucks-hake, olycks-fågel* (jfr da. o. t. former också med *s*), *tändsticks-ask*; *det vinranks-klädda bärget* (Nord. Fam. X 1380), men *vinrank-varieteter* (Fyris 20 okt. 1897); *piplärk(s)-unge.*

-la efter lång vokal; *s*-form sällsynt, t. ex. *stålkuls-fabrik* (i tidn.); annars mäst med *-e*, t. ex.:

eldkule-bana, kolmile-botten;

folkskole-inspektör, -sal, -väsen o. s. v., *folkskol(e)-lärare, lappfolkskol-hus* (Sv. D. 13 febr. 1900); *ridskole-kurs, småskole-barn, Söndagsskol-klockan* (namn på en tidning);

fotsule-avtryck; tornsvale-släktet (Nord. Fam. XVI 529).

-lla: *råttfälls-taktik* (Sv. D. 23 jan. 1900), *dalkulls-* el. *dalkulle-dräkt.*

-ma: *smörbloms-bukett, lufttrums-galler.*

-na efter lång vokal: *bondböns-land, renfane-blomster; järnkrone-orden, takkrone-eklärering; handmine-fartyg, sjömine-trupper; lönnrune-skrift; järnvägsskene-tillvärkning;*

ett par subst. med synnerligen varierande förledsbildning äro:

bana, t. ex. *Beridarbans-gatan; ryska sydban-bolaget, Ofotenban-bygget* (i tidn.), annars mäst med *-e: bibane-anläggning, järnbane-projekt, lokalbane-nät, statsbane-linje, västkustbane-personalen;*

krona (svensk myntenhet) i sammans. med kardinaltal, t. ex.: *enkrone-* el. *enkrons-mynt, enkrone-lotteri* (Sv. D. 31 dec. 1899), *enkronas-lott, -tombola, 1-kronas-märke; tvåkrone-* el. *tvåkrons-mynt, tiokron(s)-sedel, hundrakrone-sedel, hundrakrono-sedel* (mindre vanlig form, t. ex. i tidn. Upsala 23 april 1900), *500-kronors-streck* (m. avs. på politisk rösträtt), *tusenkronors-revärs* (jfr I kap., I).

-nna: *bukhinne-* o. *hjärnhinne-inflammation, fämkanns-krus, ångpanne-explosion; stålpänns-ask* (*stålpänn-skaft,* jfr I kap., IV), *stålpänne-konstruktion* (Fyris 13 okt. 1897); *tjärtunne-bål.*

-rna: *nordstjärne-riddare, brudtärne-dräkt, gravurne-fynd.*

-nga: *ormslinge-ornament, vattenång(s)-mättad luft;* ovanlig form, lika med lexikal. formen: *oxtunga-kotletter* (Sv. D. 8 jan. 1899).

-pa: *bikups-rad, säckpip-blåsare, snörips-jakt,* men *moriporre* (bastard-fågel);

rägnkapps-tyg, pälskapp(s)-ficka; skyddskopp(s)-ympning, smittkopps-epidemi; blåsipps-bukett, drillsnäpp(s)-ägg, saftsoppstallrik; Domtrapp-huset (mera sällan ss. nyare form *Domtrappshuset:* i Upsala);

båglamps-belysning, glödlamp-rader (Stockholmst. 20 sept. 1897); *ullstrumps-tvätt; nyckelharp(s)-virtuos, kryddskorps-bak.*

-ra: *stenkolstjär-lukt; skottkärr-hjul; dombjällre-prydd.*

-ta: *hvitbets-odling, sidogats-mynning* (i tidn.), *världsgåtetolkare* (Sv. D. 17 jan. 1900), *rödkrits-kors, fönsterruts-krossare, snöskat(s)-ägg; brandsprute-* el. *brandspruts-mönstring, ångsprutfabrik* (G. H. T. 9 juli 1898);

smörbytts-lock; riksflotte-skatt (i Tyskland, se Sv. D. 16 febr. 1900); *markatts-fysionomi,* men *markatt-hona* (t. ex. hos Brehm); *halmmatte-flätning; julotte-* el. *julotts-predikan;*

i gaslykts-form (i tidn.).

-rta: *Sjökarte-kontoret, nattskjorts-linning; trycksvärts-* el. *trycksvärte-doft, -fläck; smörtårts-fat.*

-va: *vindruvs-klase; brevduve-,* även *brevduv-post, kolgruve-(kolgruv-) arbetare, -explosion; hundrovs-blad, brödskiv-hög;*

garnhärvs-buntar.

C. E n d e l s a m m a n s a t t a eller eljest m e d s t a r k b i a c c e n t p å n ä s t s i s t a s t a v e l s e n uttalade (»formellt sammansatta») flerstaviga subst. på *-a,* där efterlederna icke äro anträffade som enkla förleder i sammans., t. ex.:

Gräshopps-art, -ben, -vinge o. s. v. (*gräshopp(s)-svärm,* jfr I kap., IV), *gullvivs-bukett, ingefärs-päron; jordärtskocks-pyré* o. *kronärtskocks-botten; morkulls-jakt, nötskriks-vinge, nötväcks-ägg,*

pepparmynts-kaka (Sv. D. 19 nov. 1899, men i Nord. Fam. XII 1015: *pepparmynt-olja* m. fl. sammans. utan *s*); *slagdängs-musik; svartsjuks-drama* (G. H. T. 27 mars 1899 m. fl. st.); *ägghvits-sjuka* (även *ägghvit-* enligt I kap., IV, samt *ägghvite-* enligt avdeln. 2: B: b, se s. 107).

Dessutom kunna hit räknas några subst. som också hava variantformer utan *-a,* dock mindre vanliga, såsom:

Almanacks-upplagor, kackerlacks-vinge, murgröns-ranka.

7) **Med slutande -es.**

Sådana former förekomma hos:

a) Ett par enkla subst., där *-es* synes bero på främmande förebilder:

Hyres-gäst, -medel o. s. v. (i alla sammans. där förleden icke är sammansatt, jfr *vagnhyre-taxa* ovan sid. 107): väl efter ett äldre lt. *hüres-,* jfr nyare lt. *hürs-mann,* ndl. *huurs-man* »hyresgäst».

Skades-lös, redan hos Lind 1749 jämte äldre *skade-lös* (enda formen hos Serenius 1741): väl efter da. *skadesløs.*

b) Sammans. av **sida** (om sida i bok), ss. *dubbelsides-plansch, helsides-bild, -illustration, -plansch:* måhända kontaminationsform mellan normalt svenskt *helsids-* (efter regeln i 6: B) ock da. *helside-billede* (med understöd av sv. adverben *av-, jäm-, ömse-sides?*).

8) **Med slutande -as** (m. a. o. genit. sing.):

Sådana former (redan förr omtalade i detta kapitel) äro:

Renstjernas-gatan (se ovan sid. 101).

Enkronas- ss. förled i nyare sammans., t. ex. *enkronas-biljett, -tombola* o. s. v. (jfr ovan s. 113).

9) **Med slutande -er:**

Gnister-aska, -fångare, -släckare o. s. v., egentl. av subst. *gnistra,* dialektisk variant till *gnista* (jfr vb. *gnistra* i riksspråket).

10) **Med slutande -en:** efter t. *-en* (i gen. sing.) till motsv. t. subst. på *-e.*

Hit höra de redan (sid. 100) omtalade formerna *marien-* o.

(i ortnamn) *Charlotten-*, annars växtnamnet *ärenpris* samt familjenamn, ss. *Liljenkrans, Ehrenborg,* i den mån de få gälla som sammansatta svenska ord.

V. Neutra på -a
(utom sådana som nämnas under II, III ovan).

Dessa få subst. hava så olika förledsformer, att de bäst behandlas hvart för sig.

Dricka: med form *dricks-* (t. ex. *dricks-ankare, svagdricks-butelj*), regelmässig nutidsform till det sammansatta *svagdricka,* men ursprungl. till subst. *drick* »dryck», fsv. *drikker* (jfr s. 39 f.).

Hjärta med två former: *a*) *Hjärt-blad, -fel, -ängslan* o. s. v., utan *-a* bl. a. i alla sådana sammans. där det menas kroppsorganet eller något av liknande form. *b*) *Hjärte-god, -vän* o. s. v. med *-e* i sammans. med överförd andlig betydelse.

Öga: *a*) *Ögon-*, enkel förledsform i alla nyare sammans. ss. *ögon-hår, -läkare, -mått* o. s. v. (även sammans. *glasögon-glas* i en annons, annars med *s,* se nedan); trol. väsentl. efter lt. *ôgen* (nht. *augen*), ersatt med den svenska plur. på *-on.*

b) *Ögna-*, arkaist. i *ögna-blick, -märke, -sikte* (jämte nyare former med *ögon-*) av fsv. gen. plur. *øghna-*.

c) Sammans. form på *-ons-* (*s,* fogat till plur.), t. ex. *glasögons-bågar, -orm.*

Öra: med fyra former (den tredje dock endast i enstaka gammal sammans., hvars efterled icke nu finnes som självständigt ord): *a*) *Ör-* (jfr lt. *ôr-*), t. ex. *ör-hinna, -hänge, -värk. b*) *Öron-* (jfr lt. *ôren-*), t. ex. *öron-bikt, -sjukdom, -spruta. c*) *Örn-* (äldre *örne-* av fsv. gen. pl. *ørna-*), nu endast i *örn-gått. d*) *Örna-*, arkaist. i bibl. *örna-tasslan* o. *-tasslare.*

Tionde Kapitlet.

Om Substantiv som sluta på vokal (forts.): Subst. på svagtonigt -*e* samt subst. på övriga vokaler såsom förleder i sammansättning.

I. Nomina propria på -**e** hava i allmänhet såsom förleder i sammans. de lexikaliska formerna på -**e**.

Sådana kunna vara av olika slag, såsom:

1) Personliga, t. ex.:

Ariadne-tråd, Cybele-dyrkan, Psyke-myten; Dante-forskare, Frode-friden; *Bonde-palatset, Scheele-gatan, Sture-morden, Trolle-vapnet; Tykobrahe-dag, Stensture-fonden, Grefture-gatan.*

2) Geografiska namn, dock med undantag för vissa landsnamn, där former på -*es* förekomma.

Exempel på hithörande sammans.:

Elbe-ångbåt, Schelde-mynningen; Gefle-ån, Sköfde-trakten, Södertälje-kringla, Roeskilde-freden; Alsike-klöver, Börje-gatan (i Upsala, efter *Börje* socken), *Huddinge-trakten*, *Skuttunge-dialekt; Gellivare-malm, Rejmyre-glas.*

Sammans. av landsnamn:

α) Med lexikal. formerna, t. ex.:

Skåne-bonde, -lagen, -pastorat o. s. v.

Chile-regeringen (-salpeter).

β) Med -*es* (enbart):

Närkes-bonde, -mål o. s. v.

γ) Varierande, dock hälst med -*es:*

Norges-resa, -vistelse (i tidn.) jämte *Norge-besök* (t. ex. i G. H. T. 10 ock 22 mars 1900).

Sannolikt kan till sista gruppen också räknas *Sverge* (endast sammans. *Sverges-resa* en gång anmärkt i tidn.) samt *Frankrike* o. *Österrike* (av hvilka sammans. icke hava påträffats).

II. Subst. med ändelserna -**ande**, -**ende** ock -**else** hava såsom förleder de lexikaliska formerna på -**e**.

1) Subst. på -**ande**, -**ende**, av tväggehanda art:

det av det helt hvardagliga ordet *luffare* bildade uttrycket *på luffare-stråt* (i tidn.), där förleden icke gärna har annan form än på *-e* på grund av stilarten hos ordet *stråt* (jfr poet. *på giljare-stråt*).

3) På **-ars** (*-e* borta, men *s* tillfogat): endast undantagsvis hos sammans. av ordet *kammare* i lägre stilart, t. ex.:

(Jenny Nyströms) barnkammars-laveringar (i G. H. T. dec. 1898);

sängkammars-möbler (i en tidningsannons).

4) På **-ares** (gen. sing.).

Ett exempel: *Davidbagares-gatan,* nyare form (t. ex. i Sv. D. 12 febr. 1900) för *David bagares gata,* likställd med *Renstjernas-gatan* (se s. 101, 115).

5) På **-er**, den tyska (lt. el. ht.) formen för sv. *-are.* Hit höra:

Mäster-brev, -katt, -kock o. s. v. efter lt. *mêster* (hvarav även sv. *mäster* ss. titel).

Bologneser- eller malteser-hundar (Sv. D. 16 nov. 1899).

6) På **-ers**, tysk (väl väsentl. lt.) form: endast i ett par sammans. med *man:*

Borgers-man (jfr t. *bürgers-mann*).

Ridders-man (mlt. *ridders-man*).

IV. Maskulina eller **denköns-substantiv** på **-e** av andra kategorier än de som behandlats här strax förut (i avd. I—III) kunna hava förledsformer i sammans. bildade på åtskilliga sätt.

1) **Utan slutvokal** ock utan annat tillsatt ljud.

Denna förledsbildning, historiskt beroende på synkope av obetonat *-e,* uppkommet till följd av svag accentuering av fsv. *-a* i gen. sing. el. plur. till hithörande maskul. subst., förekommer hos subst. på *-e* av följande slag.

A. Åtskilliga tvåstaviga subst.

Hos tvåstaviga subst. äro ändelselösa förledsformer nor-

mala i nutida hvardagsspråk (lika väl som hos femin. o. s. v. på *-a,* se IX kap., IV: 1).

Innan exempel anföras, bör påpekas, att en enstavig förledsform ibland kan hänföras efter tycke ock smak antingen till ett subst. på *-e* eller till annat ord, såsom till ett verb, t. ex. *flott-timmer, rull-tobak, värm-apparat,* eller till enstavig även självständigt brukad variant av substantivet, t. ex. *kugg-hjul, käk-ben, sav-ring, vigg-form,* eller till en (låt vara dialektal) variant på *-a* av subst., t. ex. *and-hämtning, bull-bak, grädd-kanna, släd-mede, spjäl-värk, tim-visare, änd-lös* (med själva *e*-formen dialektal: *fross-brytning, gall-feber, kärn-frisk, skugg-bild*).

Exempel på hithörande sammans. av tvåstaviga subst. på *-e,* ordnade efter stamsluten.

-be: *gubb-hus, stubb-upptagning.*

-de: *släd-färd, spad-tag;*
grädd-kaka, kudd-var;
bond-dräng, fränd-sämja.

-rde: *mjärd-fiske.*

-ge: *båg-linje, -skytt, hag-mark, krag-tag, log-golv, mag-grop, steg-pinne;*
bagg-horn (bagg-söta), kagg-botten.

-je: *galg-fågel.*

-ke: *drak-bo, hak-kors, lak-rom, lak-runnen tunna, stak-hög, stak-matta, stråk-föring, vek-tåg* (en art Juncus; så hos Lundell, hos andra *veke-tåg*);
back-hare, nack-ben;
pojk-byting (jfr *pojk* i dial.);
bjälk-lag, kälk-backe;
bunk-stål, mank-läder, tank-full;
busk-växt, handsk-bod, ljumsk-bråck.

-le: *mul-bete, -sjuka, pål-brygga, sel-don, spol-mask, strål-krans, sval-gång, tjäl-lossning;*

bull-hög, knall-bygden, kull-formig, skall-bildning (antropologisk term);

-le efter konsonant: *navel-sträng* (i dial. även självständ. *navel*); åtm. i uppsvenskt talspråk: *hummel-gård.*

-me: *stom-karta, tim-glas, tum-nagel; holm-uppfylld sjö.*

-ne: *fån-grin, han-fot* (sjömansord), *han-blomma, mån-gård, spen-varm;*

finn-bygd, grann-gård, pinn-harv, tinn-krön.

-nge: *fång-vård, ung-stinn, ving-pänna.*

-pe: *grep-korg, knap-adel, strup-katarr;*
dropp-bildning, kapp-land;
stolp-rad, järp-ägg.

-re: *dår-hus, har-tass, njur-lidande, skar-snö, star-holk;*
härr-kläder, orr-lek, sparr-värk, sporr-trissa;
i uppsvenskt hvardagsspråk: *haver-soppa* (annars *havre-*).

-se: *bus-fasoner, pås-papper;*
goss-kläder, krass-knopp, moss-odling;
ox-hud, gums-horn.

-te: *rot-mästare, sat-unge;*
kott-bärande, -fjäll, -klängning (jämte *kotte-* i samma sammans.);
mjält-hugg; jämt-yngling (i tidn., jfr *Jämt-land*); *vant-tumme;*
borst-bindare, furst-biskop.

-ve: *Gref-bron* o. *Gref-gatan* i Stockholm, *klav-binda, näv-rätt;*
kärv-hög.

B. En del sammansatta former till tvåstaviga subst., som hava enkla förledsformer utan slutvokal (ock hvarpå exempel meddelas för jämförelses skull tillsammans med former på *s* nedan i avdeln. 4: B); dessutom några få andra subst. med mer än två stavelser, nämligen:

a) Några »formellt sammansatta» subst. på **-rre**, t. ex.:
Abborr-fiske, ekorr-bo, kardborr-blad, ållonborr-krig (i tidn.).

b) Ett subst. på *-inge* (hvilket också har förledsform på *-e*): *Hälsing-bonde, hälsing-gårdarna* (i Upsala vid distingen).

2) **Med slutande -a.**

Hithörande former, hvilka till ursprunget äro gamla genitiver i sing. el. plur., till användningen likställda med former på *-a* till subst. på konsonant (se III kap., 1), förekomma i följande ord:

Bunka-lag, busa-mål (duktigt mäl mat: kanske dialektalt uppsvenskt?), *buska-blyg, herda-brev, härra-välde, kämpa-gestalt, lärjunga-skara* (även med *-e-*), *maka-lös, spena-barn, ända-mål.*

Även gamla ättenamn, t. ex. *folkunga-gods, -uppror, ynglinga-konungar* o. s. v., samt några namn på inbyggare i svenska landskap, hvilkas sammans. med *-a* också hänföra sig till själva landskapen, t. ex. *guta-lagen, -sagan; västgöta-dialekt, -sed; östgöta-mål, -slätten.*

Hit höra eventuellt (hänfört till *jude* o. icke till bibl. namnet *Juda*): *Juda-folket, -landet.*

3) **Lika med de lexikaliska formerna på -e.**

Hithörande former äro etymologiskt av tväggehanda art, dels sådana som från början sammanfalla med de lexikaliska formerna, dels gamla genitiver (i sing. el. plur.), där *-e* uppkommit till följd av svagare accentuering ur fsv. *-a.*

De förekomma, förutom hos nomina propria (se ovan I), hos subst. av följande slag:

a) Åtskilliga tvåstaviga substantiv.

α) Med förledsformer endast på *-e,* t. ex.:

Bane-man, djäkne-kost, fogde-tjänst, glädje-rop, herde-dikt, hjälte-bragd, jätte-gryta, lie-mannen, priffe-bord, påve-bulla, tomte-gubbe (väl från början av den gamla gen. till fem. *tomt,* jfr *tomt-gubbe* i äldre svenska ordböcker), *värme-ledning.*

β) Med sidoformer utan slutvokal (jfr avdeln. 1), t. ex.:

Ande-drag, bond(e)-uppror, fränd(e)-sämja, furste-hus, gosse-barn, greve-titel (o. s. v., med *-e* väl i alla appellativa sammans.), *hane-gäll, hane-exemplar* (G. H. T. 10 jan. 1900), *havre-bröd* (o. s. v., i vårdad prosa alltid med *-e*), *kott(e)-bärande* o. s. v.

(se Nord. Fam. VIII 1446), *rote-man, skalle-form, -mätningar, tanke-experiment.*

γ) Med sidoform på *-a*: *Jude-hat* o. s. v.

δ) Med två sidoformer, utan slutvokal o. på *-a: Härre-gods* o. s. v.

b) Sammansatta former till en del tvåstaviga subst.

Hit höra, förutom en del sammans. subst., där motsvarande enkla förleder sakna slutvokal (exempel, se nedan 4: B), sådana ord som t. ex. *storbonde-ätt, kronofogde-boställe, kurfurste-värdighet, skeppsgosse-brigg; fårherde-syssla, kyrkoherde-val, -änka; frihärre-krona, fälthärre-talang; kortskalle-* o. *långskalle-ras; sol-värme-absorption.*

c) Några trestaviga subst. med stark biaccent på mellanstavelsen (»formellt sammansatta» med tvåstaviga efterleder), t. ex.:

Allmoge-mål, lärjunge-antal, snapphane-kriget.

d) Ett par subst. med vacklande uttalsformer: än tvåstaviga på *-je,* än trestaviga på *-ie*, men alltid med *-e* obetonat (utan biaccent):

Linje- el. *linie-ornament;* sammans. *grundlinje-teckning.*
Pinje- el. *pinie-kotte.*

e) Tre- el. flerstaviga subst. på -ie el. -je näst efter stavelse med akut accent. Dit höra:

α) Personliga subst. på **-arie**, t. ex.:

Aktuarie-tjänst, arkivarie-befattning, bibliotekarie-ämbete, kommissarie-titel.

β) Andra subst. på -ie, -je, t. ex.

Aktie-brev (sammans. *stamaktie-utdelning* o. s. v.), *amfibie-natur, bakterie-odling, ganglie-cell, mumie-fynd, premie-obligation, radie-längden, serie-lott, studie-huvud.*

Kanalje-tilltag, kastanje-brun, liljekonvalje-bukett.

f) Några andra trestaviga subst. på *-e,* såsom:

Aloe-blad, fiende-här, hälsinge-liv (jfr ovan 1: B: b), *oboe-blåsare, tionde-räst.*

4) **Med slutande -s** utan ändelsevokal.

Sådana former förekomma hos:

A. Ett tvåstavigt subst. i en sammans., som troligen är bildad efter särskilt mönster:

Tims-lång (jfr *tim-* annars), t. ex. *timslångt anförande;* väl bildat efter andra sammans. med *lång,* närmast sådana som *månads-* o. *års-lång;* jfr ock *alns-, mils-lång* o. s. v. med *s* efter regeln i II kap., II: B: 1 (sid. 19 f.).

B. Sammansatta former till sådana tvåstaviga subst. av hvilka enkla förleder bildas utan slutvokal ock utan tillsättning av annat ljud.

Liksom hos subst. på *-a* (se sid. 111, jfr sid. 14) är bruket av *s* här rätt vacklande. Ofta förekomma dels ändelselösa former, dels former på *-e.*

För övrigt är även här *s*-bildningen oanvändbar efter *s* samt efter konsonant med nästföregående *s,* i hvilka fall vanligen användas ändelselösa former, t. ex.:

hamnbus-fasoner, kindpås-råttor (Nord. Fam. VIII 714), *torv-moss(e)-odling, myskox-grupp* (Sv. D. 28 febr. 1900);
bärbusk-plantering, tandborst-etui.

Exempel på andra sammans., däri som förleder ingå sammansatta hithörande subst. på *-e,* med motsvarande enkla förledsformer utan slutvokal (jfr avdeln. 1: A).

-be: *tomtegubbs-mössa.*

-de: *kappsläds-åkning; soffkudds-broderi;*
husbond-stämma (Levertin: L. fiender s. 153; jfr 3: b).

-ge: *armbågs-led, -rum* o. s. v. (i Lundells ordlista *armbåg-ben* o. *armbåg(e)-rum,* väl dialektala former), *rägnbågs-hinna, spetsbågs-hall* (i tidn.); *kohags-grind, Luthags-bo* (i Upsala); *lös-krags-etui, -tvätt;*

-je: *telefongalge-linje* (i tidn.).

-ke: *björklaks-tappning, ljusstaks-matta, lampveks-rulle;*
kälkbacks-åkning;
gatpojks-upptåg, ligapojks-väsendet, men även *ligapojk-komitén* (i tidn.), *skolpojks-uttryck;*

hanbjälks-vind (Sv. D. 27 dec. 1898), *slängkälks-åkning; filbunks-kalas.*

-**le** (efter lång vokal *s*-form icke funnen): *skampåle-straff, Röntgens x-stråle-apparat;*

köttbulls- el. *köttbulle-fat;* hit hör förmodligen *Sprängkulls-gatan* (i Göteborg).

-**me**: *Kungholms-kyrkan* (m. fl. dyl. namn).

-**ne**: *fullmåns-ansikte,* men *halvmån-form; tungspens-operation;*

rätpinn-harv (i en auktionsannons), *bärgstinn-bestigning* (Sv. D. 8 febr. 1900).

-**nge**: *straffång-anstalt, andungs-jakt.*

-**pe**: *luftstrups-katarr; bröstdropps-flaska, halvkappe-mått; telegrafstolp(s)-uppsättning.*

-**re** (inga sammans. med *s*): *oxhare-, kalvnjure-portion; taksparr(e)-resning, riddarsporr(e)-blomma.*

-**te**: *tallkott-körteln* (Nord. Fam. VI 1304).

-**ve**: *knytnävs-politik* (*handlov-ben* enligt Lundells ordlista, väl dialektalt).

Bihangsvis må anföras några ursprungl. sammansatta förledsformer, däri efterlederna knappt hava något betydelsesamband med motsv. självständiga subst. i nutida språket: *jordgubbs-land, ormbunks-blad, skalbaggs-vinge, snödropps-blomma.*

Ett formellt sammans. subst. (även i form utan *-e*): *brudgums-frack.*

5) **Med slutande -es** (enstaka fall):

Vredes- i *vredes-mod,* oursprunglig form (emedan fsv. *vreþe* var femin.): med *s* kanske efter sammans. till neutra på *-e* (jfr fsv. *glædhis-* i yngre sammans. till *glædhi* f.) eller ock från sådana uttryck som fsv. *vreþs- (vræþs-) hand, -vili, -værk,* bildade med genit. av adjektivet ss. personligt subst.? Nyare sammans. ss. *vredes-utbrott* kunna vara närmast bildade efter da. *vredes-udbrud* o. s. v.

6) **Med slutande -en:** efter t. *-en* (i gen. sing.).

Detta *-en* finnes, förutom i *furstendöme* (nu knappt att räkna bland sammans.) ock familjenamn ss. *Drakenberg*, endast i ett tyskt ord, ännu icke riktigt försvenskat, nämligen:

Galgen-frist.

V. Neutra på -e.

Dessa kunna hava förledsformer i sammans. bildade på följande olika sätt.

1) **Utan slutvokal** ock utan annat tillsatt ljud.

Hit höra ett antal tvåstaviga subst. (därav några även med de lexikal. formerna på *-e* i en del sammans.), t. ex.:

Bräd-lapp, bält-ros, fnösk-ticka, löp-mage (*löpe* ibland med den-kön), *snill-rik* (*snille-* i andra sammans.), *snör-rät, spänn-torn, spök-rädd, styck-arbete* (jfr dock enstav. formen av subst. i *per styck;* efter t. *stück-arbeit*), *styck-gjutare* o. *-junkare* (t. *stück-giesser, -junker*), *ställ-företrädare* (t. *stell-vertreter*), *syr-sätta, törn-tagg, äppel-kaka* o. s. v. (men *äpple-syra,* samt regelmässigt *äpple-* i götalands-munarter).

Anm. 1. I dialektalt hvardagsspråk förekommer en ändelse-lös form (med vokalförkortning i position) i:

Hvett-bröd, -mjöl (annars *hvete-*).

Anm. 2. Vissa eventuellt hithörande förledsformer kunna i en del sammans. hänföras till verb, resp. efter fritt val till subst. eller verb. T. ex.:

Fisk-don, -läge, -redskap, -vatten m. fl. sammans.; men med sammansatt form ss. förled endast hänförlig till substantivet, vare sig bildad på *-e* eller undantagsvis utan *-e,* ss. t. ex. *pärlfisk-fartyg* (G. H. T. 29 sept. 1898).

Vidare *kläng-växt; styr-inrättning, -lina, -pinne* o. s. v.; *sänk-bly.*

Till subst. på *-e* hänföra sig de kemiska termerna *kväv-, syr-* o. *vät-gas,* men till sin uppkomst äro de sannolikt bildade paralellt med dessa subst. av verben.

Anm. 3. Ett par gamla sammans., som formellt o. etymologiskt höra till neutra på *-e,* associeras väl numera föga med dessa, nämligen:

Gärd-smyg (en fågel; möjligen ss. likställt med *gärds-gård* med latent *s*?).

Sinn-rik: t. *sinn-reich.*

2) **Lika med de lexikaliska formerna på -e.**

Sådana former förekomma hos neutra av följande slag (förutom de under I—III ovan anförda kategorierna):

a) Åtskilliga tvåstaviga subst.

α) Med förledsformer endast på *-e* (i riksspråket), t. ex.: *Bränsle-åtgång, frälse-ränta, gille-broder, hänge-träd, ideliggande* (om vissa djur: Ups. N. T. 5 maj 1900), *kaffe-kopp, linne-duk, vide-kvist, ylle-tröja.*

β) Med sidoformer utan slutvokal (jfr avdeln. 1), t. ex.: *Bälte-spännare, -stad; fiske-rätt, hvete-bröd, kväve-fattig, snille-foster, stycke-gods, stycke-bruk, syre-tillgång, törne-krans, väte-halt.*

γ) Med sidoformer på *-es* (jfr nedan avdeln. 3), t. ex.: *Löje-väckande, sinne-värld (sinne-bild* med tämligen avvikande bet. av t. *sinn-bild), sköte-barn, värde-brev, öre-mynt, -prägling, -räkning* (o. s. v. i alla sammans. utom *öres-land*).

Dialektalt förekommer *silke-* (för vanl. *silkes-*) i några sammans., ss. *silke-duk, -tofs, -vantar* (kanske efter *ylle-*?).

b) Sammansatta former till en del tvåstaviga subst., som hava enkla förledsformer, ifall sådana överhuvud äro kända, bildade på *-e* (uteslutande eller jämsides med andra former).

α) Med sammansatta förledsformer endast på *-e*, t. ex.: *sillfiske-period, bohvete-gröt, kolväte-gas* (m. fl. dyl.), *halvylle-filt, galläpple-ek.*

β) Med sammansatta förledsformer även på *-es* (jfr nedan 3: b); t. ex.:

världshärravälde-planer (G. H. T. 16 jan. 1900).

Likställda i formellt avseende äro gamla sammans. till *öre*, ehuru nu med ringa betydelsesammanhang med detta ss. enkelt ord, såsom:

lösöre-bo, -köp, -persedel o. s. v.

c) Några få andra trestaviga subst.

α) Med förledsformer endast på *-e*, t. ex.:

Intresse-räkning, intresse-konflikt; möderne-arv, prebende-pastorat.

β) Med sidoform på *-es:*

Fäderne-jord, -torva o. s. v. (i alla sammans. utom *fäder-nes-land*).

3) **Med slutande -es.**

Hit hör ett större antal neutra på *-e* än till någon av de andra grupperna. Också var i äldre svenska förledsbildningen med *-es*, d. v. s. av gen. sing., förhärskande i långt högre grad än nu.

Denna bildning förekommer nu hos neutra på *-e* av följande slag:

a) Tvåstaviga subst.

α) Med förledsformer endast på *-es*, t. ex.:

Betes-hage, bytes-handel, dikes-kant, fylkes-konung, följes-man, gardes-officer, häktes-regler (i tidn.), *klädes-kläder* (däremot flera olika former till *kläder* ss. plurale-tantum, se I kap., I), *lynnes-daning, läges-bestämmandet* (Sv. D. 20 febr. 1900), *löftes-rik, minnes-firande; märkes-dag* (nyare i st. f. *(be-)märkelse-dag*) o. *märkes-sten*, även *märkes-givande* (Sv. D. 16 april 1900), jfr det gamla *märkes-man* av *märke* i bet. »fälttecken, fana»; *mötes-plats, nöjes-lysten, ryktes-utspridare, skiftes-rik, smides-arbetare, sätes-gård* (jfr *härresäte*), *trädes-åker, virkes-upplag, vites-förbud, yrkes-idkare, ämnes-omsättning, ämnes-läsning, ödes-diger.*

Till denna grupp bör för det egentliga riksspråkets vidkommande väl också räknas *silke* (jfr ovan 2: a, *γ*), t. ex. *silkes-len, -mask.* En tillfällig undantagsbildning är väl *syres-omsättning* (Ups. N. T. 19 maj 1900, troligen efter *ämnes-omsättning*).

β) Med sidoformer på *-e* (jfr ovan avdeln. 2), t. ex.:

Löjes-utbrott, -skimmer (i tidn.); *sinnes-art, -lugn, -rubbad* o. s. v.; *sköte(s)-vän; värdes-omdöme* (Ord och Bild 1899 s. 392); *öres-land* (där mått i ental avses, jfr II kap., II: B: 1).

γ) Med sidoform på *-s* utan *-e*, allmän i talspråk:

Gärd(e)s-gård.

b) De flästa sammansatta former till tvåstaviga subst., däribland även flera sådana som hava enkla förledsformer bildade (åtm. i regeln) annorlunda än på *-es,* samt sådana som icke alls äro anträffade som enkla förleder.

I några hithörande fall finnas jämte de i mera vårdad prosa brukade formerna på *-es* hvardagliga sammansatta förledsformer på *-s* utan *-e* (se nedan 4: b). — Exempel:

Renbetes-fjäll, nybygges-anläggning, tomtbytes-fråga, täckdikes-dränering, livgardes-brigaden, skyttegilles-medlem, förklädes-band, patronläges-typ (på gevär: Sv. D. 20 febr. 1900), *fornminnes-förening; råmärkes-flyttning, varumärkes-falsarier, -registrering, frimärkes-affär, -album* o. s. v. (med allmänt bruklig hvardagsform *frimärks-*); *valmötes-bestyrelse, -resolution; sommarnöjes-hyra; lydrikes-förhållande; råsilkes-produktion; sekelskiftes-dagar, storskiftes-värket; utsädes-frö* (jfr *sädes-* i nutida sammans. till *säd,* se sid. 32); *korsvirkes-hus; envåldes-period, -planer, -tiden, världsvåldes-drömmar* (i tidn.; jfr ovan 2: b, *β*); *födoämnes-förfalskning, råämnes-import, sprängämnes-fabrik;* sammans. former av *öre* dels med attributiva kardinaltal, ss. *enöres-kassa, ettöres-mynt, tvåöres-bröd, 20-öres-märke* (frimärke), *75-öres-entré* o. s. v., dels i det till betydelsen särskilda *tomtöre,* t. ex. *tomtöres-avgift, -belopp, -uppbörd* (jfr ovan 2: b, *β*).

c) En del gamla sammansatta el. prefixbildade subst. med nu som självständiga ord icke brukliga tvåstaviga efterleder, samt andra flerstaviga subst. med stark biaccent på näst-sista stavelsen; t. ex.:

Åtskilliga ord på **-träde**, ss. *företrädes-rätt, inträdes-avgift, sammanträdes-lokal, tillträdes-tid* m. fl.; sammans. t. ex. *handelsbiträdes-förening.*

Arvodes-belopp, avskrädes-hög, helvetes-maskin, okynnes-politik, omdömes-gill, områdes-utvidgning, umgänges-ton, utrymmes-hänsyn.

d) Ett par trestaviga subst. med annan accentuering:

Fädernes-land (annars utan *s*).

Levernes-beskrivning.

4) **Med slutande -s** utan ändelsevokal.

Sådana former hava:

a) Ett par tvåstaviga subst., det ena med enkel form alltid på *-s*, det andra med sådan form i en sammans. jämsides med högtidligare skriftform på *-es*, nämligen:

Gärds-gård (o. *gärdes-gård*).

Riks-bank, -bekant o. s. v. (jfr *lydrikes-*, se 3: b).

b) Sammansatta former till en del tvåstaviga subst.

α) Till subst. som hava enkla förledsformer utan ändelsevokal:

Boställs-innehavare, -våning o. s. v. i alla sammans.; annars mera som undantagsfall, t. ex. *furubräds-upplag, guldsnörs-fabrikant* (G. H. T. 9 juli 1898).

β) Till subst. som hava enkla förledsformer, om sådana överhuvud äro påträffade, på *-es*.

De hithörande sammansatta förledsformerna utan *-e* tillhöra hvardagsspråket, mästadels ss. sidoformer till former på *-es* i högre, resp. mera vårdad, prosa (se 3: b); t. ex.:

Renbets-distrikt (i tidn.); *täckdiks-rör, Stadsdiks-gatan* (äldre namn på nuv. Kungsgatan i Upsala); *frögöms-växt; förkläds-band* o. s. v.; *frimärks-affär, -album* o. s. v.; *sekelskifts-arbete* (om en bok, G. H. T. 14 febr. 1900).

c) En del gamla sammansatta el. prefixbildade subst. med tvåstaviga efterleder som icke nu brukas som självständiga ord, samt andra trestaviga subst. med stark biaccent på mellanstavelsen. Sådana äro:

Anlets-drag, ansikts-mask, arbets-bord, samhälls-lära, samvets-tvång, ämbets-man.

d) Subst. på **-mente**, t. ex.:

Regements-läkare, reglements-enlig, testaments-vittne, traktaments-ersättning.

VI. Subst. som sluta på annan vokal än svagtonigt *-a* eller *-e* hava såsom förleder i sammans. regelmässigt de lexikaliska formerna.

Några få exempel må meddelas på hithörande sammans. med olika slags förleder.

Enstaviga: *fe-drottning, te-kopp; bi-kupa, kli-bröd; bro-pelare, ko-mjölk, sko-pligg; fru-hatt, gnu-jägare; bly-kula, by-väg,*

sky-fall; rå-kalv, tå-nagel, å-mynning; knä-veck, trä-ben; frö-hus, sjö-botten, ö-bo.

Flerstaviga med huvudacc. på slutvokalen: *komité-ledamot, kupé-fönster, chiffonier-klaff, spalier-växt; ekonomi-byggnad, parti-manöver, sympati-kur, tryckeri-personal; ragu-pastej; paraply-käpp, revy-författare; paletå-foder, trikå-tröja.*

Flerstaviga med svagtonig slutvokal: *gummi-galosch, kolibri-båt,* ortnamn (gamla sammans.) ss. *Medevi-kur; kabeljo-pudding, piano-musik,* person- o. ortnamn, ss. *Apollo-broder, Cicero-upplaga, Vernamo-bo, Åbo-resa; bambu-rör, hustru-mord, känguru-unge; jury-man, toddy-glas; byrå-låda, kallikå-väv,* ortnamn ss. *Luleå-bo.*

Sammansatta: *åbo-rätt, Järnbro-gatan, träsko-fabrik; hus-fru-plats; Ottenby-häst; ormslå-unge; fjäderfä-avel; linfrö-kaka, insjö-fisk, spårsnö-jakt, torrströ-fabrik, Dalarö-båt;*
valkomité-ledamot, krigsparti-ledare, ylletrikå-kalsonger.

Undantag förekomma mycket sparsamt. Sådana äro:

1) Gammaldags eller lånade förledsformer (jfr III kap.):
Bya-lag, -män.
Kolonial-förvaltning. -varor o. s. v.

2) Förledsformer med *s.*

a) En enstavig form, troligen efter främmande förebilder:
Tros- i kyrklig bet., t. ex. *tros-artikel, -bekännelse, -bröder, -visshet* o. s. v.; jfr med *s* da. *tros-*, ävensom t. *glaubens-* o. ndl. *geloofs-* i sammans. med motsvarande bet., t. ex. da. *tros-artikel,* t. *glaubens-artikel,* ndl. *geloofs-artikel,* o. s. v. (jfr ock med regelmässigt *s: religions-* i liknande sammans.?). Med *s* bildas också *otros-* i *otros-hjälte.* Däremot utan *s* i annan bet. (liksom också da. *tro-*), t. ex. *tro-fast* (noga skilt till bet. från *tros-fast*) o. *tro-lös* m. fl. ord.

b) Sammansatta o. prefixbildade former av enstaviga subst. (jfr I kap., III regeln, samt V kap., 1 o. 2):
Oros-ande, -fylld, -tider o. s. v.
Spilträs-tunna, gammalt rymdmått, motsvarande 48 kannor, av det i samma bet. brukade *spilträ.*

En mera tillfälligt förekommande form är väl *stortås-naglar* (i tidningsartikel av Sigurd mars 1899).

SENARE DELEN

(KAP. XI—XIII).

Om icke-substantiviska ord såsom förleder i sammansättning.

Älvte Kapitlet.

Om Adjektiv såsom förleder i sammansättning.

Bland adjektiv behandlas här av formella grunder även substantiviskt fungerande ord som hava adjektivform, d. v. s. böjas eller äro bildade med sådana ändelser som egentligen tillhöra adjektivböjningen.

Adjektiv (inberäknat räkneord o. pronomina) kunna med hänsyn till förledsbildning delas i flera huvudgrupper (A—F.).

A. **Böjliga adjektiv som sluta på konsonant** i de lexikaliska formerna (ock de med dessa lika stamformerna), med uteslutande av adj. på svagtonigt *-en*.

Hos adj. i denna grupp kunna förekomma följande olika slags förledsformer i sammansättning.

1) **Förledsformer utan ändelse,** d. v. s. lika med de lexikaliska formerna (eller stamformerna).

Dessa former äro i denna huvudgrupp de normala, i jämförelse med hvilka andra förledsformer te sig som tämligen sällsynta undantag.

Exempel på sammans. med ändelselösa förleder.

a) Sammans. där förlederna äro adjektiv som utgöra attribut till substantiv ss. efterleder.

Då här endast kan bli fråga om ett urval bland massan av hithörande sammans., kan det vara nog att (med förbigående av sammans. som motsvara ordfogningar med ändelselösa adj.) meddela några exempel på sådana sammans. som motsvara ordfogningar med böjda adjektiv. Sådana äro:

Neutra i sing. (motsvarande ordfogningar med adj. i former på *-t*): *Halv-år, låg-land, stark-öl, stor-främmande, svag-dricka.*

Pluraler: *God-dagar, hvit-sippor, lös-tänder, steril-marker* (tidn. Upsala 13 mars 1900), *stor-gubbar, tom-buteljer, vid-byxor.*

Neutra, lika i sing. o. plur.: *Hög-fjäll, kall-rum, stor-dåd, tom-fat, ung-nöt, vild-svin, våt-år.*

Subst. med best. artikeln i sing.: *Halv-parten, lång-fingret, stor-tån;* ett subst. utgörande sammansatt förled i sammans.: *först-gångs-ringning* (härav sedan ellipt. *först-gången*); hit höra åtskilliga geografiska el. lokala namn som t. ex. *Bred-sjön; Lång-holmen, -sjön, Öster-lång-gatan; Stor-dammen, -forsen, -gatan, -sjön, -ån.*

b) Sammans. där båda lederna äro adjektiv.

Till begreppet kunna adjektiven vara sidoställda (så att de liksom adderas till hvarandra), t. ex.:

Döv-stum, blek-fet, svensk-norska konsulatet, österrikisk-ungerska monarkien, den grekisk-romerska forntiden, det fransk-belgiska bolaget (i tidn.), *svensk-finsk-estniska kyrkan i Kronstadt, matematisk-naturvetenskapliga sektionen.*

Eller adjektiven kunna supplera, modifiera eller motsättas hvarandra, t. ex.:

Gul-grön, mörk-röd, söt-sur, lång-grund, rak-lång, den finsk-nationella kulturen (i tidn.), *svensk-amerikansk tidning, dansk-västindiska öarna, holländsk-ostindiska kompaniet, svensk-norska gränsen (unionen), rysk-turkiska kriget, den engelsk-portugisiska överenskommelsen* (G. H. T. 7 april 1900).

På gränsen till nästa grupp (*c*) sväva sammans. där efterlederna äro bildade av particip, till hvilkas subjekt adjektiven i förlederna stå i appositionsförhållande, ss. *en-rådande, ensam-rådande, -styrande; kär-kommen, kall-skuren* o. dyl.

Anm. I fråga om många sammansatta ord med adjektiv till efterleder är det svårt att bestämt skilja mellan adjektiviska ock adverbiella förleder. I somliga fall får t. o. m. ovissheten (eller valfriheten) i uppfattning i detta avseende sitt språkliga uttryck, sålunda att förlederna kunna bildas antingen av adjektivens ändelselösa former eller såsom adverb med neu-

tralt *-t*, t. ex. uttrycken för de förnämsta kristna religionsformerna (efter tyska uttryck, där adjektivens ändelselösa former sammanfalla med adverbformerna), såsom *romersk(t)-katolska kyrkan, grekisk(t)-ortodox, evangelisk(t)-luthersk;* även andra uttryck, ss. t. ex. *ornitologiskt-biologiska studier* (Sv. D. 9 mars 1900), *industriellt-ekonomiska tvister* (Sv. D. 23 maj 1900) o. dyl.

c) Sammans. där efterlederna äro verb eller verbalnomina ock adjektiven i förlederna predikativa eller appositionella bestämningar; t. ex.:

Mör-bulta, -bultad, -bultande o. s. v.;

klar-, lös-, möjlig-, nödvändig-, oskadlig-, tydlig-göra (*-gjord* o. s. v.); *ren-göra* o. *-görning* el. *-göring;*

slät-hyvla; hvit-kläda, -klädd; torr-lägga, -lagd, -läggning;

grön-, hvit-, röd-måla (-målad, -målning);

sjuk-rapportera;

bar-, ren-skrapa; säker-ställa, ensam-ställd; rund-svarva; lös-taga; ren-tvätta;

sned-vrida (kan dock även hänföras till prepositionsuttrycket *på sned*).

Verbalnomina utan motsvarande finita verbformer: *lång-dragen, död-född, ledig-förklarad, fin-malen; ledig-bliven, stor-vuxen* el. *-växt; ensam-försäljare* o. *-försäljning; bankrutt-förklaring.*

Anm. Ganska ofta är svårt att skilja mellan adjektiviska ock adverbiella förleder, liksom överhuvud gränsen mellan predikativa adjektiv ock adverb är mycket svävande, för att icke säga omöjlig att uppdraga. Såsom för detta förhållande belysande exempel kunna anföras ett par sammansatta subst. till samma verb med lika fungerande, men olika bildade förleder: *a*) *ren-hållning,* som kan hänföras till *hålla rent*, där åter *rent* kan efter smak betecknas som ett generellt (opersonligt neutralt) predikatsadjektiv eller som adverb, men också till *hålla* (*gården* el. dyl.) *ren,* resp. *hålla* (*gatorna* el. dyl.) *rena; b*) *museilokalernas öppet-hållande* (se G. H. T. 24 mars 1900), som motsvarar uttrycket *hålla museilokalerna öppna,* men formellt beror på det generellt formulerade uttr. *hålla öppet;* där-

jämte förekommer t. ex. *rakstugas öppen-hållande* (G. H. T. i juni 1900).

d) Sammans. där förlederna äro substantiviskt fungerande adjektiv, hvilka kunna vara:

α) Personliga (vanl. i plur., resp. kollekt.), t. ex.:

Blind-institut, dövstum-undervisning, en-gifte, fattig-vård, frisk-gymnastik; sjuk-hus, sinnessjuk-avdelning; banko-, riksgälds- ock *stads-fullmäktig-val; sakkunnig-utlåtande.*

β) Sakliga med generell betydelse, t. ex.:

All-härskare, -ätande; *mörk-rädd* (kanske ursprungl. sammansatt med subst. *mörker*); *röd-blind.*

γ) Folknamnsadjektiv på **-sk,** där betydelsen kan vara än personlig, än saklig. Hithörande sammans. äro av tre slag:

αα) Sådana där förleden hänför sig till en el. flera individer (alltefter efterledens numerus); såsom sammans. av *född,* t. ex. *dansk-, finsk-, polsk-, skånsk-, spansk-, svensk-, engelsk-, grekisk-född* o. s. v., resp. *-födda.*

ββ) Sådana där förleden hänför sig till folket eller nationaliteten ock betydelsen kan vara än personligt-kollektiv, än saklig (mer el. mindre abstrakt); t. ex. *engelsk-fientlig; tysk-hat, -hatande, -hatare; fransk-vän, -vänlig; svensk-hänsyn* (G. H. T. 28 maj 1900). — Anm. Att betydelsen här företrädesvis fattas ss. personlig, kan slutas därav, att till vissa folknamn bildas samma slags sammans. med de substantiviska formerna, t. ex. *boer-, grek-, jude-, kines-, portugis-, turk-vänlig* o. s. v.

γγ) Sådana där förleden hänför sig till språket (ock eventuellt skulle kunna anses höra till substantiv på *-ska,* som betecknar språket), t. ex. *finsk-, fransk-, spansk-, tysk-, engelsk-, grekisk-, holländsk-talande* o. s. v.; *norsk-undervisning* (G. H. T. 29 nov. 1899).

2) **Förledsformer på -e:** av tväggehanda ursprung.

a) Ett par former, förekommande i arkaiska uttryck, troligen efter äldre lågtyska, med *-e* ss. kvarleva av de forntida slutljuden hos själva adjektivstammarna:

Rike-man (i genit., t. ex. *rike-mans barn* el. *hus*); jfr mlt. *rîke* »rik» (nlt. *rîk*) med sammans. *rîke-dage* (ännu enligt Brem.

Wörterb.) jämte nyare *rîk-dage* »rikedom(s-dagar)»; samma form med den gamla stamslutande vokalen fins för övrigt i *rikedom*, fsv. *rikedomber* = mlt. *rîkedôm*, fsax. *rîkidôm* (men fno. *ríkdómr*).

Söte-bröd (i *sötebrödsdagar*) med förleden troligen lånad från (i alla händelser motsvarande) lt. *söte*, äldre form till *söt* (se t. ex. Brem. Wörterb.), motsv. fsax. *swôti*.

b) Några nyare ss. substantiv om personer brukade former, där *-e* är pluraländelse (eventuellt brukad särskilt med avs. på manliga personer). Dessa former användas oftast (dock icke alltid) i sin egentl. plurala betydelse. De kunna delas i två grupper:

α) Former på *-e* utan sidoformer, nämligen några som äro bildade ss. passiva particip, såsom:

Betjänte- (om lägre statens tjänare), t. ex. *betjänte-graderna vid järnvägsstaten* (i tidn.).

Deputerade-kammaren o. med singular bet. *deputerade-mandat*.

Delegerade-möte (G. H. T. 18 jan. 1900).

β) Former på *-e* med sidoformer utan ändelse (se 1: d, *α*) ss. förleder (icke-participialt bildade), såsom:

Dövstumme-missionär (Sv. D. 26 mars 1899).

Fullmäktige- i sammansatta former ss. namn på vissa korporationer, t. ex. *bankofullmäktige-val*, *kyrkofullmäktige-sammanträde*, *stadsfullmäktige-ordförande*.

Sakkunnige-utlåtande (jfr ock 5: c).

Vanföre-skolor (G. H. T. 18 jan. 1900).

c) Ordinaltalet *förste-* i med personliga maskul. subst. sammansatta ord, som själva ingå som förleder i sammans., t. ex. *förste-lantmätar-tjänst*, *förste-stadsläkar-befattning*.

3) **Förledsformer på -a.**

Hit höra s. k. bestämda former i egenskap av attributiva förleder till subst., hvilka i de sammansatta formerna utgöra förleder i sammans.; t. ex.:

första-rads-loge, *första-rangs-konstnär*, *förstaårs-vallarna* (i tidn.) o. s. v.;

gula-feber-baciller (i tidn.);

högsta-domstols-utslag;
röda-kors-avdelningen (Sv. D. 3 febr. 1900).

Anm. En säregen bildning är *hårda-bröds-lådor* (funnen i en annons från bageri i Upsala), där det kan vara ovisst, om *hårda-* skall föreställa plur. el. bestämda formen.

4) **Förledsformer på -o**: gamla dativer i neutr. sing.

Hit höra två sammans.:

Sanno-lik, fsv. (i neutr.) *sanno likt* (någon gång hopskrivet *sannolikt*).

Vrångo-ed i 1734 års lag; jfr fsv. (i Vm L.) *eþar mæþ wrango gangas.*

5) **Förledsformer på -s**: av flerehanda art, såsom:

a) Gamla genit. i sing. av adj. i substantiv-funktion.

Gen. mask.: *Självs-våld.*

Gen. neutr.: *Alls-mäktig.*

b) Gen. sing. av ett forntida subst., likformigt med det nutida adjektivet:

Ödes-by, -hemman (av fsv. *øþe* n. öde tillstånd).

c) Sammansatta förledsformer ss. substantiv, undantagsvis bildade med *s* efter regeln för subst. på konsonant (se V kap., 1), t. ex.:

sakkunnigs-utlåtande (G. H. T. 18 jan. 1899; variant till *sakkunnig-* o. *sakkunnige-*, se ovan);

zinkhvitts-fabrikant (tidn. Upsala 20 jan. 1900).

6) **Singulara neutra på -t** ss. förleder.

a) I adjektivfunktion. — Hit höra:

Ett- i några sammans. av säregen art, nämligen: *α*) sådana som själva endast förekomma såsom förleder i sammans. (i det de direkt utgå från ordfogningar av neutrala subst. med *ett* ss. attribut), t. ex. *ett-års-arrende, -kontrakt, -kurs; ett-öres-mynt, -stycke; β*) sådana som äro bildade med ellips, t. ex. *ett-öre* i st. f. *ett-öres-mynt* el. *-slant; ett-struken* (där *ett* är liktydigt med *ett streck*).

Gott- i *gott-finnande,* verbalsubst. till frasen *finna (för) gott.*

Anm. Former på *-t* kunna naturligtvis också hava adverbfunktion (hörande under regeln i XII kap., 1). Ofta är svårt att precisera funktionen (jfr anm. till 1: b o. 1: c ovan), såsom t. ex. hos *gott-* i *gott-göra* ock *gott-skriva,* som för övrigt väl äro efterbildade efter tyskan, jfr t. *gutmachen,* ndl. *goedmaken,* samt t. *gutschreiben.*

b) I substantivfunktion, t. ex.:

Allt-omfattande.

Sammans. form (jfr ovan 5: c): *blyhvitt-plåster.*

B. **Enstaviga adj. slutande på lång vokal** i de lexikaliska formerna (o. stamformerna).

Av sådana adj. bildas förleder alltid lika med de lexikaliska formerna, om man bortser från den till räkneordet *två* förekommande variantformen *tve-* i vissa sammans. ss. *tvegifte, tve-kamp, tve-stjärt.* — Exempel:

Blå-bär, -frusen, -gul, -måla; fri-brev, -giva, -görelse, -handel, -spektakel; grå-kall, -klädd, -papper; ny-bygge, -måne, -år, Ny-bron, Ny-gatan; rå-mjölk, rå-ämne; små-folk, -prat.

C. **Oböjliga adj. på svagtonigt -a.**

Hos sådana förekommer tväggehanda förledsbildning.

1) **Förledsformer på -a,** lika med de självständiga formerna.

Hit höra några adj. med sammansatt form, såsom:

Allena-styrande, barfota-munk, helbrägda-görare, långväga-färd, urarva-konkurs, urbota-mål, urtjuva-ed.

Med förleden substantivisk till följd av ellips: *urtima-löfte* (syftande på urtima riksdagen 1892, den s. k. *urtiman*).

Dessutom några kardinaltal, nämligen *fyra* o. *åtta* i en del sammans. (jfr avdeln. 2), samt:

Älva, t. ex. (med förleden elliptiskt ss. subst.) *älva-kaffe.*

Hundra: som adjektiv i sådana sammans. som själva utgöra förleder, ss. *hundra-krone-sedel, hundra-års-fäst* o. s. v., annars som subst., t. ex. *hundra-tal, -dubblad, -lapp* o. s. v.

2) **Förledsformer utan -a** (enstaviga):

Still- i *still-vatten* (andra sammans. med *-a,* men lika väl

el. snarare att hänföra till adverbet, ss. *stilla-sittande, -stående* o. s. v.).

Tvänne kardinaltal (med sidoformer på *-a,* för övrigt ss. förleder oftast till följd av ellips i annan funktion än som adjektiv):

Fyr- i de flästa sammans., t. ex. *fyr-dubbel, -kant* o. s. v. (men *fyra-tiden*).

Ått- i *åttkant* (annars *åtta-*, t. ex. *åtta-dubbel*).

D. **Oböjliga adj. på svagtonigt -e.**

Även hos dessa förekomma tväggehanda förledsformer.

1) **Förledsformer på -e**, lika med de självständiga formerna.

Hit höra tre slags adjektiv:

a) Adj. på **-se**, t. ex.: *Varse-bliva, vilse-föra, -kommen.*

b) Oböjliga ordinaltal (d. v. s. ordinaltal med undantag av *första* o. *andra*).

Hit höra sammans med *-del,* ss. *tredje-, fjärde-, fämte-, sjunde-, tolvte-del* m. fl.

Vidare t. ex. *tredje-* o. *fjärde-dag(s-frossa), fjärde-part, fämte-rads-publiken* m. fl. dyl.

c) Presensparticip i substantivfunktion (se vidare X kap., II).

2) **Förledsformer utan -e.**

Sådana former förekomma hos:

a) Några tvåstaviga adj. med form av komparativer på **-re,** betecknande relativt läge, där *r* näst efter konsonant i sammans. utbytes mot *-er,* t. ex.:

Inner-dörr, neder-skolan, ytter-fönster.

b) Ordinaltal med mer än två stavelser på **-de**, hvilka i sammans. med ordet **del** i hvardagligt språk förlora *e* tillika med det med *d* i *del* sammanstötande *d;* t. ex.:

Åtton-del, aderton-del, säxtion-del m. fl. (med *-on-* i st. f. *-onde-*); *hundra-del, tusen-del.*

E. **Adj. som sluta på svagtonigt -en** i de lexikaliska formerna.

Dessa utgöra tvänne grupper:

1) Adj. där **n** tillhör stammen (*n* fins även i bestämd form o. plur. med synkope av *e*).

Sådana adj., ehuru ganska talrika, omfattande bl. a. alla passiva particip på *-en*, brukas i påfallande ringa utsträckning som förleder i nutida sammansatta ord, men då alltid i de lexikaliska formerna på **-en**. Samma former förekomma också i de mycket talrika avledda subst. på *-het* samt *-dom* o. *-skap*, hvilka alla äro i rent formellt avseende likställda med sammansatta ord.

Hithörande sammans. äro t. ex.:

Egen-kärlek, -nytta, -rättfärdighet.

Galen-panna.

2) Adj. där **n** fins blott i en del böjningsformer.

För sådana adj. saknas enhetlig förledsbildning, hvarföre de här upptagas hvart för sig.

Ingen förekommer i sammans. i neutralformen ss. subst., t. ex. *intet-sägande;* annars fins den lexikaliska formen i adv. *ingen-städes* (som tillhör gränsområdet mellan sammans. ock avledn.).

Liten får i sammans. formen *lill-*, t. ex. *lill-finger*, *-gammal*, *-katekes*, *-ände* o. s. v. (dialektalt fins *lille-bror*).

Mången har formen *mång-* i sammans., t. ex. *mång-beprisad, -frestande, -gifte, -läseri, -omtalad;* dessutom adv. *mångenstädes*.

F. **Övriga adjektiv,** som icke tillhöra någon av de föregående grupperna. — Dit höra:

1) Oböjliga kardinaltal: oförändrade ss. förleder i sammans., t. ex.:

Fäm-krona, säx-man, nio-talet, tio-dubbel, tolv-tiden, trättontal o. s. v.

I sammansatta förleder till sammans. t. ex. *tjugu-öres-märke* (el. *tjugo-* o. i talspråk *tjuge-*), *fämti-öres-slant, tusen-punds-not* m. fl. dyl.

2) Demonstrativpron. i de båda sammans. *den-kön* o. *det-kön*.

3) Den plurala komparativen *flera* med varianter *flere, fler;* i sammans. med den enstaviga formen, t. ex. *fler-dubbel, -tal;* dock *flere-* jämte *fler-städes.*

4) Ordinaltalet *andra, -e:* i sammansatta förledsformer i attributs-funktion med *-e,* ifall substantivet är personligt maskul., annars med *-a,* t. ex.:

andre-lantmätar-tjänst; andra-kammar-majoriteten, andra-rangs-poet, andra-klass-hotell o. s. v.

Annars förekommer den forna obestämda formen (nu eljest obruklig ss. ordinaltal) i de gamla sammans. *annan-dag* (hvardagl. även *ann-dag*) ock *ann(an)-gångs-ringning.*

Tolvte Kapitlet.

Om Adverb samt Isolerade Prepositionsuttryck såsom förleder i sammansättning.

I. Adverb som icke hava form av prepositionsuttryck.

Av sådana adverb bildade förleder i sammans. kunna hava flera olika former.

1) **Förledsformer lika med de självständiga adverb-formerna.**

Sådana äro regelmässiga hos de flästa slags adverb. Endast hos adverb som sluta på svagtonigt *-a* eller på neutralt *-t* är även annat bildningssätt vanligt.

Några exempel på sammans. till adverb med olika ändelser:

-an: *hädan-färd, innan-fönster, ovan-läder, utan-rock, nordan-vind, östan-från.*

-e: *inne-boende, -bränd; ute-arbetare, -liggare.*

-s el. **-es**: *jäms-löpande, långs-gående, nyss-förliden; förgäves-resa* (Sv. D. 30 april 1900), *jämsides-ställd, utrikes-farande, -färd.*

-a (jfr nedan avdeln. 2 : b o. 3): *borta-varande, borta-försäkring; hemma-hörande, -son, -varande, hem(ma)-gjord; lik(a)-berättigad, lika-berättigande, lika-lydande, lik(a)-sinnad; när(a)-liggande; stilla-tigande* (jfr XI kap., C: 2).

-t (jfr nedan avdeln. 2 : a): *djupt-liggande; evigt-varande; högt-lovad, högt-spända förhoppningar* (i tidn.); *tätt-slutande; vitt-berest, -berömd, -fräjdad, -gående, -omfattande, -strävande.*

2) **Förledsformer utan ändelser,** som finnas hos de självständigt använda adverben (om de höra till adverb som härstamma från adjektiv, lika med adjektivstammarna).

Sådana former förekomma hos följande slags adverb:

a) Hos adverb bildade med neutralt -t av adjektiv.

Här är detta bildningssätt vanligare än med kvarstående *t*.

Till sitt historiska ursprung torde hithörande former delvis vara adjektivformer i appositions- eller predikativställning, delvis från tyskan härstammande adverb (utan ändelse i nyare tyska) eller neutralformer av adjektiv (bildade efter den s. k. nominala flexionstypen, utan ändelse i nom. o. ack. sing. neutr.).

Att det för övrigt i rätt många fall är svårt, för att icke säga omöjligt, att skilja mellan adjektiviska ock adverbiella förleder, är redan förut påpekat (i XI kap., anm. till A: 1: b o. A: 1: c).

Exempel:

Allmän-nyttig, djup-gående, fin-bildad, fri-stående; full-god, -mogen, -rustad; grund-gående; halv-blind, -klädd, -sova; hel-nykter; hög-buren, -stämd; jämn-löpande, -mulen; lång-skjutande; sen-kommande, -kommen; skarp-laddad; små-förtretad, -gnabbas; snabb-arbeta (G. H. T. 19 mars 1900), *snabb-seglande; snar-äten, stor-gråta, svensk-ljudande namn* (i tidn.), *tung-lastad, tvär-stanna.*

I en del sammansatta ord förekommer förleden än utan, än med *-t* (jfr XI kap., anm. till A: 1: b), t. ex. *allmän-* eller *allmänt-mänsklig, svensk-* el. *svenskt-sinnad, ytterlig-* eller *ytterligt-gående.*

b) Hos några adverb på svagtonigt **-a** (de flästa bildade av adj. samt lika med oböjliga adj.); t. ex.:

Hem-arbete, -bakad o. *-bageri, -bryggd, -gjord.*
Lik-betydande, -ljudande, -nöjd, -tänkande.
Nog-räknad.
När-belägen, -boende, -gränsande, -liggande.
Ring-akta.
Sakt-färdig.
Äkt-klassisk, -luthersk, -romersk.

c) Hos ett par adverb på **-an**:

Fjärr- (egentl. ett annat adverb än *fjärran*) i *fjärr-belägen, -skådande.*

Säll- (egentl. gammal adjektivstam) i *säll-spord, -synt* (jfr ock det avledda adj. *sällsam*).

3) **Förledsform på -o,** ersättande det självständiga adverbets **-a**:

Borto- i *borto-varo,* den forntida formen av adverbet, som annars förändrats till *borta* (väl efter *hemma*) ock dialektalt till *borte* (jfr *framme* o. dyl. adverb på *-e*).

4) **Förledsformer på -s:**

Ett par med partiklar sammansatta former av *för,* såsom förleder behandlade likt sammansatta substantiv (jfr V kap., 1), nämligen:

Uppförs-backe, -väg o. *utförs-backe, -väg.* Båda formerna saknas i äldre ordböcker t. o. m. A. F. Dalin. Kanske med *s* genom inflytelse från *utförs-* till verbet *utföra* (se XIII kap., B: 5: b)?

II. Prepositionsuttryck.

Man kan skilja mellan tvänne huvudgrupper av prepositionsuttryck (mellan hvilka dock gränsen i enskilda fall kan vara något svävande):

A. **Prepositionskasus till nutida substantiv** eller sådana uttryck som höra till substantiv i deras vanliga form ock deras i självständig ställning vanliga nutida betydelse.

Av dessa bildas förleder i sammans. med ellips av enstaviga prepositioner, för övrigt efter reglerna för substantiven såsom sådana, rättande sig efter dessas form.

B. **Isolerade prepositionsuttryck** eller sådana som mer eller mindre avsöndrat sig från substantivparadigmerna ock fått en självständig ställning i förhållande till dessa.

Dessa kunna delas i tre grupper:

a) Sådana som icke alls innehålla något substantiv (åtminstone från nutida språkets synpunkt), t. ex. *i fjol, om kull, på sned, till reds, till spillo.*

b) Sådana som innehålla nutida substantiv, men äro bildade på arkaiskt sätt, t. ex. *av daga, till freds, å sido.*

c) Sådana som innehålla substantiv i vanlig form, men med alldeles självständig betydelse, t. ex. *för handen, om händer, ur stånd.*

Av isolerade prepositionsuttryck kunna förleder i sammans. bildas på något av följande sätt.

1) **Med bibehållen preposition** ock för övrigt lika med de fristående formerna, frånsett att accenten stundom flyttas (ibland med vacklan i fråga om accenten efter dialektala förhållanden).

Detta är det vanliga sättet att bilda förleder, hvarigenom hithörande former röja sig som isolerade från substantivens paradigmer.

Exempel på hithörande sammans.:

Avdaga-taga, avsig-kommen;

fördagen-politik (i tidn.), *förhanden-varande, försannt-hållande;*

ihåg-komma, istånd-satt;

ombord-varande, omhänder-taga, omintet-göra;

pånytt-födelse;

tillbaka-blick, -gående, -visa; tillfreds-ställa, tillfyllest-görande, tillgodo-havande, tillhanda-hålla, tillhopa-bringa, tillkänna-giva, tillmötes-gående, tillreds-varande, tillrygga-lägga, tillrätta-visa, tillspillo-giva, tillstädes-varande, tillvara-taga, tillväga-gående;

underhand-försäljning;
urstånd-satt;
ådaga-lägga, åsido-sätta;
överända-kasta.

2) **Med bibehållen preposition**, men därjämte ett s tillfogat i slutet av substantivstammen efter regeln för sammansatta substantiviska förleder (jfr V kap., 1).

Detta bildningssätt brukas hos till nutida substantiv hörande prepositionskasus, ifall prepositionen är tvåstavig eller annars har en sådan betydelse, att den icke kan utelämnas i sammansättning, t. ex. *mellanrads-översättning, frånlands-vind, ovanjords-ledning, undervattens-klippa* o. dyl. Men hos isolerade prepositionsuttryck förekommer det endast undantagsvis, ss. t. ex. en (väl alldeles tillfällig) sammans. till uttr. *på köpet:*

Påköps-bitar (i Ups. N. T. 3 jan. 1898; hvar huvudaccenten skall placeras, är obekant).

3) **Med utelämnande av enstavig preposition.**

Detta bildningssätt, som är normalt för till nutida subst. hörande prepositionskasus med enstaviga prepositioner, förekommer även hos några med prepos. *i* samt enstaka med andra enstaviga prepositioner bildade isolerade prepositionsuttryck.

Sådana, bland hvilka dock finnas en del som även kunna behålla prepositionen i somliga sammans., äro:

I fjol, sammans. t. ex. *fjol-gammal, -lam, -året.*

I går, sammans. *går-dag.*

I hop, sammans. t. ex. *hop-blanda, -gyttra, -lägga; hop-* el. *ihop-kommen, -lagd, -satt, -trasslad.*

I kapp, sammans. *kapp-körning, -löpning, -seglande* o. s. v.

I sär, sammans. *sär-skilja, sär-* el. *isär-tagen.*

I tu, sammans. *tu-delad, -delning,* men *itu-skuren, -slagen.*

Ikring o. *omkring*, sammans. *kring-boende, -föra, -gå, -ränna* o. s. v.; *kring-* el. *omkring-dragande, -flackande, -irrande, -liggande, -smygande, -stående* m. fl. presensparticip.

Ikull o. *omkull,* sammans. *kull-kasta, -segla, -slå* m. fl.; *kull-* el. *omkull-blåst, -fallen, -kastad* m. fl. passiva partic. (dock icke gärna *omkull-* i överförd betydelse).

På grund, sammans. *grund-stöta.*

Till salu, sammans. *salu-bjuda, -hålla* (väl bildade under invärkan av *salu-bod, -brev* m. fl. gamla sammans. av det annars förlorade substantivet).

Å stad, sammans. *stad-väg* (väl egentl. av folkspråkets *sta* i frasen *gå sta* för *gå åstad* med kontraktion av två *å*).

Trättonde Kapitlet.

Om Verb såsom förleder i sammansättning.

Bland förleder i sammans., som kunna anses höra till verb, finnes en stor mängd sådana som också kunna hänföras till substantiv, resp. formellt sammanfalla med avgjort substantiviska förleder.

Å andra sidan finnes även ett mindre antal förleder, som från nutida formsynpunkt måste hänföras till verb, men hava substantivfunktion så till vida, att de äro förenade med efterleder, hvilka annars blott förbindas med substantiviska förleder, t. ex. i sammans. sådana som adj. *ret-full, smäde-full, ork-* o. *orkes-lös, skons-lös.*

Man kan dela verb i formellt avseende, särskilt med hänsyn till förledsbildning, i två huvudgrupper (A, B).

A. **Verb hvilkas ändelselösa former sluta på lång vokal.**

Av sådana bildas förleder i sammans. alltid med ändelselösa former; i förhållande till infinitiverna av två slag:

1) Lika med infinitiverna, i det dessa sakna särskild ändelse; t. ex.:

Se-värd, avse-värd; spy-flyga, sy-maskin; flå-buse, klå-mask; spå-kvinna, stå-plats, så-låda; strö-moln.

2) Utan infinitivernas ändelse *-a.*

Hit höra ett par former, som eventuellt kunna hänföras till substantiv, nämligen:

Di- i *di-barn, -broder, -lam* o. s. v. (hörande till *dia,* den vanligaste formen av verbet, men även hänförligt till verbformen *di,* dessutom till substantivet *di*).

Tö-väder: till vb. *töa* (jfr *blåsväder*) eller till subst. *tö.*

B. **Verb hvilkas ändelselösa former sluta på konsonant.**

Av sådana bildas förleder i sammans. på flera olika sätt.

1) **Förledsformer utan ändelse:** regelmässiga former hos verb av alla bildningskategorier ock av alla böjningsklasser.

Exempel på hithörande sammans. av olika slags verb:

Starka verb: *bind-nål, bit-varg, bär-rem, flyg-fisk, ligg-plats, rid-hus, skjut-bana, skriv-kunnig, spring-bräde, ät-dags.*

Svaga verb av 2:a konjug.: *brygg-hus, bränn-het, fäll-kniv, göm-ställe, häng-bro, kläng-apa, känn-spak, kör-redskap, läk-kött, läs-rum, mät-band, räck-håll, skräm-skott, skölj-kopp, smält-degel, smörj-olja, stärk-linne, tälj-kniv, tänk-värd, vig-vatten, åk-tur, ös-kar;* eventuellt med stark böjning: *dyk-and, löp-eld.*

Svaga verb av 1:a konjug.: *dägg-djur, flytt-fågel, fäkt-mästare, hitt-ord, kok-bok, ladd-flaska, mält-kar, skur-trasa, släp-lina, trån-matt, vänt-rum, önsk-värd;* eventuellt med stark böjning: *sim-lärare.*

Särskilt märkas i denna konjug. en mängd verb på **-era,** t. ex. *balanser-stång, bogser-båt, friser-tång, graver-nål, kalker-papper, laxer-medel, linjer-stift, poler-pulver, rader-kniv, schatter-söm, studer-kammare.*

2) **Förledsformer på -e.**

Dessa härstamma huvudsakligen direkt eller indirekt från fsv. former på *-i, -e* till verb böjda efter den konjugation som ligger till grund för den nuvarande 2:a konjugationen. De ursprungliga mönstren för dessa former åter torde varit förleder bildade av verbalsubstantiv på *-i, -e,* hvilka förleder sedan gärna hänfördes direkt till samhöriga verb av ifrågavarande konjugation.

Ännu i nutida svenskan höra de flästa förledsformerna på *-e* till verb av 2:a konjug., hvartill komma några till verb som

fordom haft sådan böjning, ss. *hitta, rätta, vänta.* Enskilda former hava tysk härkomst, ss. den enda till starkt verb hörande: *binde-,* eller komma från danskan el. norskan, ss. *leve-bröd.*

I ett ock annat fall finnas jämte *e*-former gamla former på *-o,* ss. *skiljobrev* o. *skådobröd* i bibeln; men knappast äro dessa så gamla, att *e* kan anses fonetiskt uppkommet av *o,* utan båda formerna torde bero på paralell analogibildning.

Hithörande verb kunna med hänsyn till eventuell förekomst av andra förledsformer än de på *-e* delas i flera grupper.

a) Verb som hava endast former på *-e* i nutida sammans., t. ex.:

Leve-bröd, löse-pänning, räkne-fel, rätte-snöre (enstaka sammans.), *skåde-lysten (skådo-bröd* endast arkaisk biblisk form för *skåde-bröd), smäde-ord, stödje-pelare, sände-brev;* dessutom en ock annan form som eventuellt kan hänföras till substantiv (jfr III kap., 2), ss. *bote-medel, tröste-ord.*

b) Verb som jämte former på *-e* hava ändelselösa förledsformer.

α) Normalt med *-e,* endast i enstaka sammans. med former utan ändelse, t. ex.:

Hitte-gods, känne-tecken, läke-medel, tänke-sätt, önske-barn (jfr *hitt-ord, känn-spak, läk-kött, tänk-värd, önsk-värd*).

β) Med båda formerna väsentl. likställda eller de ändelselösa förhärskande, t. ex. (jfr avdeln. 1):

Binde-medel, läse-bok, stärke-medel (i tidn., med *-e* kanske efter *styrke-* i lika bet., möjligen ock för att framhäva skillnaden i bet. från *stärk-* i *stärk-linne* o. dyl.), *vänte-tid;* dessutom former som eventuellt kunna hänföras till substantiv, såsom *rese-agent, -handlande* o. s. v., *stöte-sten* (enstaka sammans., jfr *stöt-kraft, -vapen*), *tale-gåva, -sätt* (jfr *tal-för, -lysten*).

c) Verb som jämte former på *-e* hava förledsformer med andra ändelser, såsom:

Skilje-dom, -mur o. s. v., *skilje-* jämte *skiljo-brev,* dessutom den gamla sammans. *skils-mässa* (se nedan avdeln. 5).

Vädje-mål jämte *vädjo-rätt.*

3) **Förledsformer på -o.**

Dessa former härstamma väsentligen direkt eller indirekt

från sådana former på *-o* som hört till feminina substantiv med nom sing. på *-a* (jfr IX kap., IV: 3).

Ibland kan *-o* vara substituerat för äldre lågtyskt *-e,* men även denna substitution betingas väsentligen av motsvarigheten mellan fsv. *-o* ock mlt. *-e* i oblika kasus i sing. hos en mängd femin. subst. som i fsv. hade nom. sing. på *-a*.

En del hithörande former tarva för övrigt ett något närmare skärskådande för att språkhistoriskt förstås. Sådana äro:

Förfallo-bok, -dag, -tid (äldre *förfalle-dag* i flera ordböcker fr. 1700-talet, *förfall-tid* hos Möller 1790): lånord, närmast väl från lt., motsv. t. *verfall-buch, -tag, -zeit,* ndl. *verval-dag, -tijd,* egentl. sammansatta med ett till vb. *förfalla* hörande, i svenskan i ifrågavarande bet. icke förekommande substantiv, t. *verfall,* mlt. *vorval.* De nutida svenska *o*-formerna komma väl från andra till både subst. på *-a* ock verb hänförliga sammansatta ord av typen *hvilo-dag, -tid, klago-dag, -tid.* Knappast kan det av subst. *förfall* i bet. »hinder» bildade adj. *förfallo-lös* (på 1700-talet *förfalle-lös,* fsv. *forfalla-løs*) hava tjänat som mönster, snarare är väl detta självt ombildat efter *förfallo-dag* o. s. v. (jfr III kap., 3).

Göromål (med *o* t. ex. hos Serenius: sv.-eng. ordb. 1741), troligen yngre form med analogiskt *o* från andra sammansatta ord (jfr t. ex. *klago-mål*) för *göremål* o. *göramål* (t. ex. hos Serenius: eng.-sv. ordb. 1734 under *making* o. *doing*), ursprungl. sannolikt bildat med den oförändrade infinitiven av verbet. Ordet tycks förr egentl. hava brukats i sådana uttryck som *det är dit (hans) göramål,* likbetydande med det nu brukliga *det är ditt (hans) göra,* som otvivelaktigt består av infin. ss. subst.

Klago-ljud, -mål o. s. v., med äldre varianter *klage-* o. *klaga-* (t. ex. i Syllabus 1649 *klago-grååt* »lamentatio», *klage-grååt* »lessus», *klaga-werd* »accusabilis»), fsv. *klagha-* i *klagha-mal,* väl lånat av mlt. *klage-* i sammans., uppvisat i adj. *klage-lôs,* motsv. nht. *klage-* ock egentl. hörande till subst. mlt. o. nht. *klage* f. »klagan, åtal». Den svenska formen med *-o* beror troligen närmast på invärkan från det synonyma *käro-* (se följ.).

Käro-mål, nu endast juridisk term, fsv. *kæro-mal* med allmännare bet., synonymt med *klagha-mal* (se strax ovan) av subst. *kæra* f. »klagan, anklagelse».

Läro-, hänförligt till verbet t. ex. i *läro-anstalt, -dikt, -metod* m. fl., men med *o* väl härstammande från *läro-*, hörande till subst. *lära;* jfr fsv. *lære-* o. *læra-* i sammans., t. ex. *lære-fadhir, lære-* el. *læra-mæstare* o. s. v., motsv. mlt. *lêre-* i sammans., som väl åtm. mästadels egentl. äro bildade av substantivet, mlt *lêre* f. — Här fins också en form utan ändelse, t. ex. *lär-girig, -pojke, -pängar.*

Prediko-, i de flästa sammans. hänförligt direkt till verbet, t. ex. *prediko-gåvor, -sjuka, -sätt, -ämbete,* men i vissa sammans. endast till subst. *predikan,* t. ex. *prediko-samling, -skrivning, -utkast;* ursprungl. bildat av det gamla subst. fsv. *predika* f. »predikan». — En egendomlig form efter lt. fins i *predik-stol,* mlt. *predikstôl.*

Prövo-sten, -tid, i Variar. 1538 *pröffuo-steen,* lånord från lt. eller närmast från danskan; jfr da. *prøve-sten, -tid,* ä. t. *prüfe-stein,* bildade av subst. da. *prøve,* ä. t. *prüfe* »prov».

Skiljo-, gammal form för *skilje-* i *skiljo-brev, -väg,* i bibeln 1541 *Skiliobreff* samt *Skiliodal* (Joel 3: 14); försvenskad form, kanske med förmedling av da. *skille-* i *skille-vej,* för mlt. *schêde-*, t. ex. i *schêde-brêf* »skilje-brev», motsv. t. *scheide-brief, -weg* o. s. v., fattat som bildat av verbet mlt. *schêden* »skilja», t. *scheiden,* men sannolikt egentl. av subst. mlt. *schêde* f., t. *scheide* »skillnad».

Svaromål: en, som det tyckes, föga gammal form (hos Weste 1807, men *swarsmål* hos Möller 1790, liksom hos Sahlstedt 1773); troligen såsom juridisk term bildad (för äldre *svaramål?*) till vb. *svara* ock dess substantiviska presensparticip *svarande* efter *käromål* ss. samhörigt med *kära* o. *kärande.*

Tukto-mästare, fsv. *tukto-mæstare* (motsv. da. *tugtemester*) med biform *tykto-mæstare;* lånord från lt., egentl. sammansatt med subst. fsv. *tukt (tokt), tykt* f., men icke utan vidare förklarligt av det uppvisade mlt. *tucht-mêster* (motsv. mht. *zuht-meister*), utan förutsättande äldre mlt. förledsformer *tuchte-* o. *tüchte-* (jfr det likbet. mht. uttrycket med gen. plur. *der zühte meister*).

Vädjo-rätt (t. ex. i G. H. T. 30 mars 1900), väl ss. hörande till vb. *vädja* i nutida bet. en nyare form i st. f. *vädje-* (jfr *vädje-mål,* se ovan 2), men förmodligen påvärkat av det gamla ordet *vädjo-bana* (även *vädje-bana*), som väl är lånord från lt. i

likhet med y. fsv. *wædhio-lop* »kapplöpning», mlt. *wedde-lôp*, sammansatt med mlt. *wedde* (= ht. *wette*) i bet. »insats såsom tävlingspris», men uppfattat ss. hörande till verbet mlt. *wedden* (ht. *wetten*), hvilket motsvarades av fsv. *wædhia*.

4) **Förledsformer lika med infinitiverna.**

Sammans. med sådana former äro:

Giftas-lysten, -tankar, -vuxen o. s. v., bildade med den medio-passiva infinitiven *giftas*.

Grabba-tag o. *nappa-tag:* av osäker uppkomst. Att dessa ord äro bildade av substantiven *grabb* (i dial. i bet. »grabbande hand», jfr Rietz 209) ock *napp*, förefaller icke rätt sannolikt, emedan det genitiviska *-a* hos nutida folkspråkliga sammansättningar egentl. tillhör sydsvenska dialekter (jfr III kap., 1). Kanske får man därföre härleda orden från fraserna *grabba tag (i något)* ock *nappa tag (i någon)*, direkt förvandlade till sammansatta subst. av väsentl. samma art som *sitt-opp, sväng-om* o. dyl. ord? I sådant fall kunna *grabba* o. *nappa* lika gärna vara imperativer som infinitiver.

5) **Förledsformer på -s** utan ändelsevokal.

Sådana bero troligen alltid direkt eller indirekt på substantiviska former, hvilka emellertid icke endast utgöras av former med det genitiviska kompositions-*s*, utan i vissa fall även kunna vara stympade verbalsubst., bildade med avledningsändelsen *-sel* (fsv. *-sl*).

Hit höra följande sammansatta ord (jämte en del gamla sammans. hvilkas efterleder förlorat betydelsesambandet med motsvarande självständigt brukade ord, ss. *dröjs-mål, skils-mässa*).

a) Med enstaviga förleder (bildade utan partikelsammansättning):

Dricks-glas, -vatten o. s. v., egentl. av gen. till subst. *drick* (i *en drick vatten*, annars föga brukligt i riksspråk), fsv. *drikker* m. (från samma ord härstammar också *dricks-* till subst. *dricka, svagdricka*, se sid. 116).

Dröjs-mål, på 1600-t. *drögz-mål*, väl av ett annars icke uppvisat subst. fsv. **drøgh* n. el. dyl. (jfr *spörs-mål* nedan).

Skils-mässa, motsv. da. *skils-misse,* sammans. med det gamla subst. fsv. *skil* »åtskiljande».

Skons-lös, nyare ord (ej upptaget hos Weste 1807), väl lånat av da. *skaansel-løs* med stympning, kanske under invärkan av det i svenskan tidigare uppvisade *skons-mål:* detta sistnämda möjligen i frasen *utan skonsmål,* använd om straff, bildat efter *utan dröjsmål?*

Skälls-ord, motsv. da. *skjælds-ord,* väl egentl. ett lånord = mlt. *schelde-, schelt-wort,* men med *s* tillfogat i de nordiska språken, kanske genom påvärkan från det synonyma inhemska ordet, sv. *okvädins-ord,* da. *ukvæms-ord?*

Skärs-eld, fsv. *skærs-elder,* en yngre form, närmast väl med interkonsonantiskt *l*-bortfall av *skærls-elder* (ofta skrivet *skerldz-, skerltz-*), detta med *l*-metates av *skærsl-elder,* en biform av subst. *skærsl* till fsv. *skærslo-elder* av subst. *skærsla.* Även det ä. da. *skæres-eldh* (Molbech: Glossar II 126) beror antagligen på ett äldre **skærels-* el. dyl. Jfr nuv. da. *skærs-ild.*

Spörs-mål, y. fsv. *spørs-mal,* motsv. da. *spørgs-maal;* antagligen bildat av ett annars icke uppvisat subst. (ett fsv. **spyr?*).

b) Med partikel-sammansatta förleder.

Bland dessa torde några kunna förklaras av särskilda anledningar, angående andra må man tills vidare åtnöja sig med att konstatera, att de äro bildade likt sammansatta substantiviska förleder (jfr V kap., 1; även IX kap., IV: 6: B): måhända närmast efter både till verb ock subst. hänförliga ord av samma typ som *ölbryggs-metod* (i tidn.; jfr subst. *brygg* n.).

Hos en del av här nedan anförda sammansatta ord får man på grund av efterledernas beskaffenhet fatta förledernas funktion ss. substantivisk, ehuru de formellt hänföra sig till verben. — Hit höra:

Avrätts-plats: bildat under inflytelse från lågtyska? Jfr ä. t. *gerichts-platz,* ndl. *gerechts-plaats* i samma bet.

Försätts-blad: lånord av t. *vorsetz-blatt,* således icke bildat med något tillagt *s.*

Införs-tull, -vara, väl väsentl. beroende på försvenskning av t. *einfuhr-zoll, -waare* (eller liknande lt. ord, jfr ndl. *invoerrecht*), vare sig att förleden utan vidare är verbalstammen, be-

handlad såsom sammansatt subst. med kompositions-*s*, eller att sv. *införsel-* förkortats under invärkan från de tyska formerna.

Inkörs-port: med förleden av tvetydig bildning (liksom *införs-*), antingen av verbets stam eller med förkortning av *inkörsel-* (möjligen under invärkan från *ingångs-port?*).

Utförs- (1) i *utförs-artiklar, -premier, -varor* o. s. v., analogt med *införs-*, jfr t. *ausfuhr-zoll*, ndl. *uitvoer-artikel* o. s. v.

Utförs- (2) i andra betydelser än »export», t. ex. i *utförs-gåvor* (*utförs-gofwor* hos Serenius 1741), *utförs-gång* ss. anatomisk term (jfr *utförs-canal* i samma mening hos Möller 1790) samt det äldre *utförs-öl* (t. ex. hos Möller 1790) = »traktering vid liks utförande ur huset». Detta sistnämda ord beror sannolikt på *utförsel-* med dissimilatorisk förlust av *l*. Men svårare är att på lika sätt förklara *utförs-gåvor;* här skulle man kanske hällre få tänka sig ett äldre **utföres-*, som vore bildat av samma ord som ingår i *mål-före?*

Återvänds-gränd: kanske av det gamla feminina subst. *återvända,* som lever kvar i det arkaistiska *utan återvändo?*

Mera undantagsvis förekommer *allfars-väg* jämte *allfar-väg*.

Anm. I detta sammanhang må påpekas ett egendomligt slags sammansättningar, brukade endast skämtvis i hvardagsspråk, med förlederna bildade av infinitiver med efterställda adverb som hava huvudaccent, ss. *gåbort-rock, gåut-väder, tafram-fröken*. Ett hithörande exempel med *s* fogat till förleden är *gåborts-kläder* (i Söndagsnisse för något år sedan).

6) **Förledsform på -es:** i ett enda ord:

Orkes-lös, en i riksspråket nyare form (icke ens upptagen hos A. F. Dalin: handordb. 1868) jämte *ork-lös,* fsv. *orko-løs* (av ett subst. = fno. *orka* f.). Då i Skåne-dial. förekommer *orkens-lös* (se Rietz 489), får man kanske förklara *orkeslös* ur ett fsv. **orkans-løs,* sammansatt med ett **orkan* f., i det obetonat *-ans-* övergått till *-es-* på samma sätt som i *borgesman* av fsv. *borgans-man*. Eller har man att antaga efterbildning efter da. *ørkes-løs* »ovärksam» (jfr *skades-lös* sid. 115)?

Innehållsöversikt.

Några Förkortningar:

G. H. T. = Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning.
Nord. Fam. = Nordisk Familjebok.
Sv. D. = Svenska Dagbladet.
Ups. N. T. = Upsala Nya Tidning.

bet.	= betydelse.	nht.	= nyhögtyska.
da.	= danska.	ss.	= såsom.
fsv.	= fornsvenska.	t.	= tyska.
ht.	= högtyska.	vb.	= verbet.
lt.	= lågtyska.	y.	= yngre.
mlt.	= medellågtyska.	ä.	= äldre.
ndl.	= nederländska.		

Rättelser.

S. 9, r. 17 uppifr.: »enstaviga» utgår.

S. 12, r. 14 uppifr. Läs: »Namn som . . . . nutida svenska appellativa subst.», o. s. v.

S. 20, r. 12 nfr. Står: »tvänne», läs: »tränne».

S. 54, r. 16 uppifr.: *vaktkonstapels-* hör icke hit; jfr *konstapels-* sid. 23 o. 45.

S. 90, nederst. Här borde tillagts hänvisning till V kap., 4: a, där det är fråga om *-ad* med svag biaccent.

Stanford University Libraries
3 6105 010 109 168

